



PIERWSZE WYDANIE 1832 ROK

EUNOMIA

Rozwój Zrównoważony – Sustainable Development

Nr 2(95)/2018

**WIELOASPEKTOWOŚĆ ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU
JAKO PRZEDMIOTU BADAŃ W NAUKACH TECHNICZNYCH,
HUMANISTYCZNYCH I SPOŁECZNYCH**

Redakcja naukowa: Henryk A. Kretek

ISSN 2657-5760

Racibórz 2018

Rada Wydawnicza Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu:

prof. dr hab. inż. arch. Jacek Włodarczyk, prof. zw. dr hab. Władysław Łosiak,
dr hab. Jarosław Cholewa, dr hab. Leszek Karczewski, dr hab. inż. Bogdan Wysogład,
dr hab. Franciszek Nieć, dr Jacek Molęda

Redakcja czasopisma naukowego**„Eunomia - Rozwój Zrównoważony - Sustainable Development”:**

mgr Piotr Mucha – redaktor naczelny,
dr Henryk Kretek – sekretarz,
dr John A. Dee – konsultant języka angielskiego,
Kamil Szypuła – redaktor techniczny,
Janusz Krajewski – asystent techniczny.

Rada Naukowa czasopisma naukowego**„Eunomia - Rozwój Zrównoważony - Sustainable Development”:**

dr hab. inż. arch. Ewa Stachura, prof. PWSZ w Raciborzu – przewodnicząca,
prof. zw. dr hab. inż. arch. Jacek Włodarczyk,
dr hab. Jarosław Cholewa,
dr hab. Piotr Olender,
dr hab. inż. Piotr Wysogład,
dr John A. Dee,
doc. dr Jolanta Gabzdyl,
dr Katarzyna Rybińska.

Druk i oprawa: ATB Studio,
43-410 Zebrzydowice, ul. Ks. Janusza 17

Dystrybucja:

- „Skrypcia”, 47-400 Racibórz, ul. Słowackiego 55
- www.pwszrac.pl (podstrona „Wydawnictwo”)

ISSN 2657-5760



Copyright © by

Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu, Racibórz 2018

SPIS TREŚCI – EUNOMIA 2(95)/2018

Wprowadzenie	5
---------------------------	----------

Rozdział I - Prawo i polityka instrumentami procesów zmian

Dariusz Michta

Domniemanie w polskim prawie upadłościowym	9
--	---

Lidia Zacharko, Adrian Zacharko

Rzecznik Praw Małych i Średnich Przedsiębiorstw – jako pozasądowy organ ochrony praw przedsiębiorców	17
--	----

Henryk Kretek

Analiza sondaży przeprowadzanych w okresie kampanii wyborczej w aspekcie ich powtarzalności i wiarygodności	25
---	----

Rozdział II – Edukacja, sport i turystyka wyzwaniem wobec zrównoważonego rozwoju

Małgorzata Kowol

Racjonalnie organizowana praca domowa dzieci w młodszym wieku szkolnym szansą na ich zrównoważony rozwój	41
--	----

Ewelina Tomczyk

Aktywna turystyka sportowa jako aktualnie coraz bardziej popularna forma spędzania wolnego czasu	49
--	----

Krzysztof Sobkowiec

Kształtowanie się ustroju II Rzeczypospolitej w aspekcie zrównoważonego rozwoju ...	59
---	----

Rozdział III - Aspekty środowiskowe i przestrzenne rozwoju zrównoważonego

Grzegorz Markowski

Gospodarcze wykorzystanie popiołów po spaleniu węgla kamiennego i biomasy	71
---	----

Jacek Wilk-Jakubowski

Wybrane aspekty statystycznych analiz modeli ekonometrycznych w propagacji fal radiowych	81
--	----

Rozdział IV - Multidimensional nature of sustainable development

Michał Jurkiewicz

In the beginning there was an end – <i>death kit</i> by susan sontag	91
--	----

Anna Sałamacha

Concept and causes of counterfeiting	99
--	----

Rozdział V – Сталий розвиток – проблема інтердисциплінарна [artykuł w języku ukraińskim]

Artem Zalizkii

Небезпечний Схід: конфлікт на Сході України - загроза сталого розвитку держави

[Niebezpieczny Wschód: konflikt na wschodzie Ukrainy – zagrożeniem zrównowa-

żonego rozwoju państwa] 111



WPROWADZENIE

W kolejnym numerze czasopisma naukowego „EUNOMIA – Rozwój Zrównoważony – Sustainable Development” publikujemy prace mieszczące się swą zawartością pod tytułem: WIELOASPEKTOWOŚĆ ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU, JAKO PRZEDMIOTU BADAŃ W NAUKACH TECHNICZNYCH, HUMANISTYCZNYCH I SPOŁECZNYCH. Kontynuowanie ram przyjętych przez redakcję i Radę Naukową pozwala na zamieszczanie w czasopiśmie artykułów obejmujących kilka dziedzin nauki, określonych w „Zakresie nowych dyscyplin w odniesieniu do dotychczasowych dyscyplin (oraz dziedzin, w których nie wyodrębniono dyscyplin)”, a ogłoszonych w ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. poz. 1668, z dnia 30 sierpnia 2018 r.). Z dziedzin wskazanych przez ustawodawcę pracujący w PWSZ realizują się w kilku kluczowych, takich jak: nauki humanistyczne, nauki inżyniersko-techniczne, nauki społeczne, nauki ścisłe i przyrodnicze, czy sztuki (w tej dziedzinie sztuki plastyczne), zatem wskazany zakres pozwala pracownikom dydaktycznym na promowanie swoich badań czy przemysłów w czasopiśmie naukowym, do czego redakcja zachęca.

W bieżącym numerze czasopisma znalazło się kilka artykułów pracowników jak i studentów PWSZ w Raciborzu, co potwierdza sens nadaniu EUNOMII nowego – szerszego wymiaru, który między innymi umożliwia dydaktykom naukowy rozwój.

W rozdziale I, pt.: **Prawo i polityka instrumentami procesów zmian**, Dariusz Michta przeprowadza czytelnika przez meandry prawne, analizując *Domniemanie w polskim prawie upadłościowym*. Następny artykuł powstał w wyniku współpracy Lidii Zacharko i Adriana Zacharko, którzy zapoznają czytelnika z prawami i obowiązkami nowej instytucji w polskim prawie jaką jest *Rzecznik Praw Małych i Średnich Przedsiębiorstw – jako pozasądowy organ ochrony praw przedsiębiorców*. Z kolei Henryk Kretek przygotował artykuł metodologiczny pt. *Analiza sondaży przeprowadzanych w okresie kampanii wyborczej w aspekcie ich powtarzalności i wiarygodności*.

Rozdział II, zatytułowany: **Edukacja, sport i turystyka wyzwaniem wobec zrównoważonego rozwoju**, rozpoczyna artykuł Małgorzaty Kowol pt.: *Racjonalnie organizowana praca domowa dzieci w młodszy wieku szkolnym szansą na ich zrównoważony rozwój*. Kolejną pracą w tym rozdziale jest artykuł Eweliny Tomczyk pt.: *Aktywna turystyka sportowa jako aktualnie coraz bardziej popularna forma spędzania wolnego czasu*. Natomiast Krzysztof Sobkowicz przeprowadza i przedstawia pogłębioną analizę *Kształtowania się ustroju II Rzeczypospolitej w aspekcie zrównoważonego rozwoju*.

W rozdziale III, zebrano artykuły z dziedzin nauk ścisłych, a rozdziałowi nadano tytuł: **Aspekty środowiskowe i przestrzenne rozwoju zrównoważonego**. Tę część otwiera praca Grzegorza Markowskiego analizującego *Gospodarcze wykorzystanie popiołów po*

spaleniu węgla kamiennego i biomasy. Z kolei Jacek Wilk-Jakubowski przedstawia Wybrane aspekty statystycznych analiz modeli ekonometrycznych w propagacji fal radiowych.

Rozdział IV zawiera artykuły nadesłane w języku angielskim, które zebrano pod wspólną nazwą: **Multidimensional nature of sustainable development**. Tę część otwiera praca Michała Jurkiewicza pt.: *In the beginning there was an end – death kit by Susan Sontag*, który swoje przemyślenia opiera na tezie, stanowiącej, iż idea końca sugeruje, że cała koncepcja może być postrzegana nie tylko w jeden sposób. Natomiast Anna Sałamacha, w artykule *Concept and causes of counterfeiting*, analizuje pojęcie i przyczyny zjawiska nieuczciwego naśladownictwa.

Te tom kończy rozdział V, który zatytułowano – **Сталий розвиток – проблема інтердисциплінарна**, a w nim zamieszczono artykuł w języku ukraińskim, który nadesłał Artem Zalizkii pt.: *Небезпечний Схід: конфлікт на Сході України - загроза сталого розвитку держави*, analizując tamże konflikt na wschodzie Ukrainy, który zdaniem autora jest swoistym zagrożeniem zrównoważonego rozwoju państwa, a w tym przypadku Ukrainy.

Ważnym elementem pracy nad czasopismem jest jego recenzowanie. Aby czasopismo miało status czasopisma naukowego artykuły muszą być recenzowane w oparciu o zasadę *blind review* lub *double blind review*, po to aby dotrzymać określonych standardów. Zatem artykuły są poddawane procedurze recenzowania (procesowi oceny) przez niezależnych recenzentów, fachowców i ekspertów w określonych dziedzinach, którzy przesyłają recenzję do redakcji, a dopiero potem po zachowaniu anonimowości recenzenta (czyli po usunięciu przez redakcję informacji o recenzencie) jest przesyłana do autora z prośbą o ustosunkowanie się do recenzji i wprowadzenie zmian w swojej pracy. W 2018 roku zaproszono do współpracy recenzentów, którym redakcja w tym miejscu dziękuje za dotychczasową współpracę,

a byli to: Prof. zw. dr hab. Wojciech Słomski, Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie; Prof. zw. Dr hab. Jan Róg, Uniwersytet Rzeszowski; Dr hab. Robert Geisler, prof. UO; Dr hab. Leszek Karczewski, prof. PWSZ w Raciborzu i Politechniki Opolskiej; Dr hab. Piotr Olender, prof. PWSZ w Raciborzu; Dr inż. arch. Joanna Moskwia, PWSZ w Raciborzu; Dr inż. Michał Staniszewski, Politechnika Śląska; Dr Maria Kopsztein, Wyższa Szkoła HUMANITAS w Sosnowcu; Dr Henryk A. Kretek, PWSZ w Raciborzu; Dr Dariusz Michta, PWSZ w Raciborzu; Dr Joanna Wróblewska-Jachna, PWSZ w Raciborzu i Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej.

Zapraszamy do współpracy i nadsyłania artykułów na adres:
eunomia@pwsz.raciborz.edu.pl

henryk.kretek@pwsz.raciborz.edu.pl



ROZDZIAŁ I

PRAWO I POLITYKA INSTRUMENTAMI PROCESÓW ZMIAN



Dariusz Michta

Państwowa Wyższa Szkoła Filmowa, Telewizyjna i Teatralna im. Leona Schillera w Łodzi

DOMNIEMANIE W POLSKIM PRAWIE UPADŁOŚCIOWYM

Streszczenie: Domniemanie to wnioskowanie z faktu przyjętego za udowodniony o fakcie nieudowodnionym. W polskim prawie upadłościowym występuje szereg domniemań, w tym dotyczących niewypłacalności, majątku bądź głównego ośrodka podstawowej działalności. Instytucja domniemania spełnia ważną rolę w prawie upadłościowym, pozwala przyspieszyć postępowanie i zaspokoić wierzyciela w stopniu wyższym niż gdyby instytucja nie miała zastosowania.

Słowa kluczowe: domniemanie, upadłość, dłużnik, wierzyciel

PRESUMPTION IN POLISH BANKRUPTCY LAW

Abstract: Presumption is the inference from the fact adopted as proven of an unproven fact. There are a number of presumptions in Polish bankruptcy law, including those relating to insolvency, property or the main center of the basic activity. Institution of presumption fulfills an important role in bankruptcy law, allows to speed up the proceedings and satisfy the creditor to a higher degree than if the institution did not apply.

Keywords: presumption, bankruptcy, debtor, creditor

Wstęp

Ustawa z dnia 28 lutego 2003 roku Prawo upadłościowe¹ zawiera kompleksowe regulacje dotyczące prawa materialnego oraz prawa procesowego, w tym postępowania egzekucyjnego oraz postępowania cywilnego międzynarodowego. Podczas stosowania tej ustawy zdarza się często, że zaistnieje potrzeba wykazania okoliczności, których wykazanie niesie za sobą bardzo duże trudności. Z pomocą w takich sytuacjach przychodzi instytucja domniemania, zastosowanie której wynika z konieczności takiego ułożenia stosunków prawnych by odpowiadałyby one potrzebom społecznym w zakresie stosowania prawa. Tematem niniejszego artykułu będzie instytucja domniemania na tle ustawy Prawo upadłościowe.

¹ Ustawa z dnia 28 lutego 2003 roku Prawo upadłościowe, t.j. Dz. U. z 2017 r., poz. 2344 ze zm.

Domniemanie – definicja i rodzaje

Domniemanie można najogólniej zdefiniować jako wnioskowanie z faktu² przyjętego za udowodniony o fakcie nie udowodnionym³. Domniemania dzielimy na domniemania faktyczne (*praesumptio facti*)⁴ oraz domniemania prawne (*praesumptio iuris*). Domniemanie faktyczne polega na uznaniu za ustalony pewnego faktu (nieudowodnionego) na podstawie innego faktu lub faktów (udowodnionych). Wnioskowanie to wyprowadza się ze stanu wiedzy, doświadczenia życiowego i praw logiki. Domniemanie prawne polega natomiast na tym, że sama ustawa nakazuje osobie stosującej prawo, by w przypadku ustalenia pewnego faktu przyjęła za udowodniony (bez dowodu) inny fakt⁵. Domniemania prawne dzieli się z kolei na domniemania faktu, które polegają na mającym ustawowe umocowanie wnioskowaniu z jednego faktu o innym fakcie oraz domniemania prawa, polegające na wnioskowaniu z faktu o istnieniu pewnego prawa lub stosunku prawnego⁶. Domniemania prawne można również podzielić na wzruszalne (usuwalne, *praesumptio iuris tantum*), kwalifikowane oraz niewzruszalne (nieusuwalne, *praesumptio iuris ac de iure*). Domniemania wzruszalne mogą być obalone przeciwdowodem – w tym celu należy wykazać, iż pomimo istnienia przesłanki (podstawy) domniemania, wyprowadzony z niej wniosek nie jest zgodny z rzeczywistym stanem rzeczy⁷. Ponieważ domniemanie prowadzi do przerzucenia ciężaru dowodu, ciężar dowodu przeciwnego spoczywa na osobie, która chce domniemanie wzruszyć. W sytuacji, gdy ustawa wprowadza ograniczenia dowodu przeciwnego mamy do czynienia z domniemaniami prawnymi kwalifikowanymi. Ograniczenia te mogą, w drodze przykładu, polegać na możliwości obalenia domniemania tylko na żądanie określonego kręgu osób, w specjalnym procesie, przed upływem terminu zawitego bądź przy zastosowaniu szczególnych reguł dowodowych⁸. Natomiast w przypadku domniemań

² Fakt w doktrynie jest definiowany jako: a) fragment rzeczywistości bądź b) wyobrażenie o fragmencie rzeczywistości. M. Zieliński, *Poznanie sądowe a poznanie naukowe*, Poznań 1979, s. 77.

³ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1998, s. 384, J. Gwiazdomorski, *Dwa „domniemania”*, [w:] *Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, W. Osuchowski, M. Sośniak, B. Walaszek (red.), Kraków – Warszawa, 1964, s. 97.

⁴ J. Gwiazdomorski używa sformułowania domniemania zwykłe („*praesumptio hominis*”) oraz – krytykując sformułowanie domniemania prawne – domniemania ustawowe. J. Gwiazdomorski, *Dwa...*, s. 97. Istotnie sformułowanie domniemania ustawowe jest ściślej, ponieważ wyróżnienie domniemań faktycznych (zwykłych) także ma swoje źródło w prawie.

⁵ Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2017, s. 60-61.

⁶ S. Grzybowski, *Wypowiedź normatywna oraz jej struktura formalna*, Kraków 1961, s. 78-79, A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo...*, s. 385.

⁷ Należy mieć na uwadze, iż wzruszenie domniemania polega właśnie na zakwestionowaniu wniosku domniemania. W przypadku kwestionowania podstawy domniemania, obalenie domniemania nie następuje. Z. Radwański, *Prawo...*, s. 63.

⁸ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo...*, s. 386.

niewzruszalnych zakazany jest jakikolwiek dowód przeciwny. Brak możliwości zastosowania przeciwdowodu zbliża domniemania niewzruszalne do zwykłych norm prawnych⁹.

Różnica pomiędzy domniemaniem faktycznym a domniemaniem prawnym polega na tym, że w domniemaniu prawnym podstawa domniemania jest ustawowo zawsze normatywnie wyraźnie wskazana, co nie występuje przy domniemaniach faktycznych. Dodatkowo sąd jest domniemaniem prawnym związany, natomiast przy domniemaniach faktycznych od jego oceny zależy czy udowodnione fakty stanowią dostateczną przesłankę do uznania, że fakt nieudowodniony zdarzył się¹⁰.

Ustawa Prawo upadłościowe a art. 231 ustawy Kodeks postępowania cywilnego

Podstawę do stosowania domniemania faktycznego w prawie upadłościowym stanowią art. 35 i 229 ustawy Prawo upadłościowe w zw. z art. 231 ustawy Kodeks postępowania cywilnego¹¹. Stosownie do art. 35 ustawy Prawo upadłościowe w sprawach nieuregulowanych ustawą Prawo upadłościowe do postępowania w przedmiocie ogłoszenia upadłości (art. 229 – do postępowania upadłościowego) stosuje się odpowiednio przepisy księgi pierwszej („Proces”) części pierwszej („Postępowanie rozpoznawcze”) ustawy Kodeks postępowania cywilnego (z wyjątkiem przepisów o zawieszeniu i wznowieniu postępowania). Stosownie do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 2 marca 2005 roku odpowiednie stosowanie przepisów do drugiego zakresu odniesienia polega na ich stosowaniu wprost, z tym że całkowicie nie mają zastosowania bądź też w pewnej części ulegają zmianie te przepisy, które ze względu na treść tych postanowień są bezprzedmiotowe lub sprzeczne z przepisami normującymi te stosunki, do których mają one być zastosowane¹². Zatem w postępowaniu upadłościowym sąd może uznać za ustalone fakty mające istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, w przypadku gdy wniosek taki można wyprowadzić z innych ustalonych faktów, czyli zastosować domniemanie faktyczne. W orzecznictwie podnosi się, iż domniemanie faktyczne musi dawać podstawę do przekonania, że ważny dla danej sprawy fakt rzeczywiście miał lub ma miejsce. Powyższy warunek jest zachowany, gdy stopień prawdopodobieństwa wniosku stanowiącego domniemanie jest dostatecznie duży i gdy jednocześnie wniosek wykluczający możliwość danego faktu nie ma żadnego uzasadnienia bądź jest prawdopodobny w znikomym stopniu¹³. Przykładowo z faktu nada-

⁹ Z. Radwański, *Prawo...*, s. 62.

¹⁰ Z. Radwański/M. Zieliński [w:] *System prawa prywatnego. Tom 1. Prawo cywilne – część ogólna*, M. Safian (red.), Warszawa 2007, s. 406.

¹¹ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 43, poz. 296 ze zm.).

¹² Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 2 marca 2005 roku, sygn. III CZP 96/04, OSNC 2/2006, poz. 22.

¹³ Orzeczenie Sądu Wojewódzkiego w Poznaniu z dnia 31 stycznia 1964 roku, sygn. III Cr 2534/63. Bardzo podobne orzeczenie wydał Sąd Najwyższy w dniu 5 sierpnia 1999 roku, sygn. II UKN 79/99, stwierdzając że domniemanie faktyczne musi dawać pełną podstawę do stwierdzenia, iż ważny dla sprawy fakt rzeczywiście miał miejsce. Warunek ten jest spełniony, gdy stopień prawdopodobieństwa zaistnienia faktu będącego skutkiem domniemania jest tak duży, jak duży jest stopień prawdopodobieństwa, że nie zachodziły okoliczności wykluczające zaistnienie tego faktu.

nia listu poleconego należy wnioskować, iż list ten doszedł do adresata bądź z faktu legitymowania się danym dowodem osobistym należy wyciągnąć wniosek o zgodności osoby legitymującej się tym dowodem osobistym z osobą będącą właścicielem przedmiotowego dowodu.

Domniemania dotyczące niewypłacalności

Przechodząc do analizy poszczególnych domniemań zawartych w ustawie Prawo upadłościowe można wyróżnić:

- domniemania dotyczące niewypłacalności;
- domniemania dotyczące głównego ośrodka podstawowej działalności osoby fizycznej, osoby prawnej oraz jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej, której ustawa przyznaje zdolność prawną;
- domniemania dotyczące majątku;

Dodatkowo należy wskazać również na domniemanie związane z międzynarodowym postępowaniem upadłościowym.

Domniemania dotyczące niewypłacalności zawarte są w art. 11 ustawy Prawo upadłościowe. Należą do nich:

- domniemanie dotyczące utraty przez dłużnika zdolności do wykonywania swoich wymagalnych zobowiązań pieniężnych (art. 11 ust. 1a ustawy Prawo upadłościowe),
- domniemanie bilansowe¹⁴ (art. 11 ust. 5 ustawy Prawo upadłościowe).

Zgodnie z art. 11 ust. 1a domniemywa się, że dłużnik utracił zdolność do wykonywania swoich wymagalnych zobowiązań pieniężnych, jeżeli opóźnienie w wykonaniu zobowiązań pieniężnych przekracza trzy miesiące. Powyższe domniemanie jest domniemaniem wzruszalnym, może zatem zostać obalone, i ułatwia ustalenie daty powstania stanu niewypłacalności¹⁵. Stanowi także wskazanie dla zarządu, iż z upływem tych trzech miesięcy rozpocznie bieg 30-dniowy termin na złożenie wniosku o ogłoszenie upadłości¹⁶.

Domniemaniem wzruszalnym jest także domniemanie z art. 11 ust. 5¹⁷. Zgodnie z treścią powyższego artykułu domniemywa się, że zobowiązania pieniężne dłużnika przekraczają wartość jego majątku, jeżeli zgodnie z bilansem jego zobowiązania, z wyłączeniem rezerw na zobowiązania oraz zobowiązań wobec jednostek powiązanych, przekraczają wartość jego aktywów, a stan ten utrzymuje się przez okres przekraczający dwadzieścia cztery miesiące.

¹⁴ P. Zimmerman, *Prawo upadłościowe. Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 34.

¹⁵ S. Gurgul, *Prawo upadłościowe. Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 42.

¹⁶ P. Zimmerman, *Prawo...*, s. 31.

¹⁷ R. Adamus, *Prawo upadłościowe*, Warszawa 2016, s. 71.

Domniemania dotyczące głównego ośrodka podstawowej działalności osoby fizycznej, osoby prawnej oraz jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej, której ustawa przyznaje zdolność prawną

Domniemania dotyczące głównego ośrodka podstawowej działalności znajdują się w art. 19 ustawy Prawo upadłościowe i dotyczą:

- osoby prawnej oraz jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej, której odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną (art. 19 ust. 1b ustawy Prawo upadłościowe),
- osoby fizycznej prowadzącej działalność gospodarczą lub zawodową (art. 19 ust. 1c ustawy Prawo upadłościowe),
- każdej innej osoby fizycznej (art. 19 ust. 1c ustawy Prawo upadłościowe).

Zgodnie z art. 19 ust. 1b w przypadku osoby prawnej oraz jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej, której odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną, domniemywa się, że głównym ośrodkiem jej podstawowej działalności jest miejsce siedziby. Jeżeli ustawa lub oparty na niej statut nie stanowi inaczej, siedzibą osoby prawnej jest miejscowość, w której ma siedzibę jej organ zarządzający (art. 41 ustawy Kodeks cywilny)¹⁸. Natomiast zgodnie z art. 19 ust. 1c w przypadku osoby fizycznej prowadzącej działalność gospodarczą lub zawodową domniemywa się, że głównym ośrodkiem jej podstawowej działalności jest główne miejsce wykonywania działalności gospodarczej lub zawodowej; w przypadku każdej innej osoby fizycznej domniemywa się, że głównym ośrodkiem podstawowej działalności jest miejsce zwykłego pobytu tej osoby¹⁹. Są to domniemania wzruszalne, zainteresowana strona może je obalić przedstawiając dowód na okoliczność, iż siedziba, miejsce wykonania działalności gospodarczej lub zawodowej przez osobę fizyczną bądź miejsce zwykłego pobytu osoby fizycznej nie znajdują się w miejscu wynikającym z treści właściwych rejestrów (CEIDG, KRS) bądź oświadczenia strony.

Domniemania dotyczące majątku

Do domniemań dotyczących majątku należą:

- domniemanie dotyczące ustalenia składu masy upadłości (art. 69 ust. 3 ustawy Prawo upadłościowe);
- domniemanie dotyczące majątku wspólnego powstałego w okresie prowadzenia przedsiębiorstwa (art. 124 ust. 4 ustawy Prawo upadłościowe).

Domniemanie, że rzeczy znajdujące się w posiadaniu upadłego w dniu ogłoszenia należą do majątku upadłego (art. 69 ust. 3 ustawy Prawo upadłościowe) związane jest ze sporządzeniem spisu inwentarza i ustaleniem składu masy upadłości. Posiadanie występuje przy równoczesnym istnieniu elementu fizycznego władania rzeczą („corpus possessionis”)

¹⁸ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1025 ze zm.

¹⁹ Zwykły pobyt należy odróżnić od pobytu okazjonalnego, związanego z wypoczynkiem, oddelegowaniem z pracy i innymi przejściowymi okolicznościami. P. Zimmerman, *Prawo...*, s. 50.

oraz elementu psychicznego – zamiaru władania rzeczą dla siebie („animus rem sibi habendi”)²⁰. Zatem dla ustalenia, czy upadły posiadał daną rzecz w dniu ogłoszenia upadłości, należy ustalić, czy w dniu ogłoszenia upadłości występowały dwa powyższe elementy. Domniemanie z art. 69 ust. 3 ustawy Prawo upadłościowe ogranicza się tylko do posiadania samoistnego (faktyczne władanie jak właściciel), nie obejmując swym zakresem posiadania zależnego (faktyczne władanie jak użytkownik, zastawnik, najemca, dzierżawca lub mający inne prawo, z którym łączy się określone władztwo nad cudzą rzeczą)²¹. Domniemanie z art. 69 ust. 3 obejmuje natomiast współposiadanie²². Z art. 69 ust. 3 związany jest szereg domniemań w prawie rzeczowym. Przede wszystkim domniemywa się, że kto rzeczą faktycznie włada jest posiadaczem samoistnym. Domniemywa się również ciągłość posiadania. Niemożność posiadania wywołana przez przeszkodę przemijającą nie przerywa posiadania. Domniemywa się wreszcie, że posiadanie jest zgodne ze stanem prawnym. Domniemanie to dotyczy także posiadania przez poprzedniego posiadacza. Domniemanie z art. 69 ust. 3 jest domniemaniem wzruszalnym i może być obalone przez sędziego – komisarza. Może to nastąpić na skutek wniosku upadłego lub osoby trzeciej o wyłączenie z masy upadłości (art. 72 i 73 ustawy Prawo upadłościowe)²³, a w razie oddalenia wniosku – w drodze powództwa o wyłączenie mienia z masy upadłości (art. 74 ustawy Prawo upadłościowe)²⁴.

Kolejne domniemanie dotyczące majątku zawiera art. 124 ust. 4 ustawy Prawo upadłościowe. Dotyczy ono majątku wspólnego powstałego w okresie prowadzenia przedsiębiorstwa. Domniemywa się, że majątek wspólny powstały w okresie prowadzenia przedsiębiorstwa przez upadłego został nabyty ze środków pochodzących z dochodów tego przedsiębiorstwa. W przypadku ogłoszenia upadłości jednego z małżonków wspólność majątkowa pomiędzy małżonkami (zarówno ustawowa jak i umowna) ustaje z mocy prawa z dniem ogłoszenia upadłości, a majątek wspólny wchodzi do masy upadłości. Dzieje się tak niezależnie od tego, czy postępowanie upadłościowe jest prowadzone z możliwością zawarcia układu, czy też obejmuje likwidację majątku dłużnika²⁵. Do masy upadłości wchodzi również majątek osobisty dłużnika, wobec którego ogłoszono upadłość, natomiast nie wchodzi do masy upadłości majątek osobisty drugiego małżonka, chyba że wspólnie prowadzą przedsiębiorstwo. Domniemanie z art. 124 ust. 4 ustawy Prawo upadłościowe nie obejmuje swym zakresem tej części majątku wspólnego, która powstała zanim małżo-

²⁰ E. Gniewek, *Prawo rzeczowe*, Warszawa 2002, s. 261-263.

²¹ Z. Świeboda, *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz*, Warszawa 2006, s. 119

²² F. Zedler [w:] *Prawo upadłościowe i naprawcze*, A. Jakubecki, F. Zedler, Warszawa 2010, s. 154.

²³ We wniosku o wyłączenie z masy upadłości należy zgłosić wszelkie twierdzenia, zarzuty i dowody na ich poparcie pod rygorem utraty prawa powoływania ich w toku dalszego postępowania, chyba że powołanie ich we wniosku było niemożliwe (art. 73 ust. 1 ustawy Prawo upadłościowe).

²⁴ Powództwo należy wnieść do sądu upadłościowego w terminie miesiąca od dnia doręczenia postanowienia sędziego – komisarza o odmowie wyłączenia z masy upadłości (art. 74 ust. 2 ustawy Prawo upadłościowe).

²⁵ Uzasadnienie do projektu ustawy – Prawo upadłościowe i naprawcze. Druk sejmowy nr 809 z 22 sierpnia 2002 roku.

nek upadłego zaczął prowadzić przedsiębiorstwo, jak również tej części, która powstała po zakończeniu jego prowadzenia²⁶. Wydaje się, że dla ustalenia stanu oraz określenia wartości majątku wspólnego właściwa jest chwila ogłoszenia upadłości²⁷. Żądając ustalenia nierównych udziałów w majątku wspólnym i zgłaszając wierzytelność do masy upadłości małżonek upadłego, zgodnie z regułą dowodową zawartą w art. 6 ustawy Kodeks cywilny, musi obalić omawiane domniemanie oraz wykazać przesłanki z art. 43 § 2 i 3 ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy²⁸. Trafnie wskazuje się, że uznanie wierzytelności przez upadłego jest niewystarczające do obalenia tego domniemania. Mogłoby to bowiem prowadzić do pokrzywdzenia innych wierzycieli poprzez pozostawienie małżonkowi upadłego należności odpowiadającej wartości całego majątku wspólnego²⁹.

Domniemanie związane z międzynarodowym postępowaniem upadłościowym

Z międzynarodowym postępowaniem upadłościowym związane jest domniemanie z art. 408 ustawy Prawo upadłościowe. Zgodnie z powyższym artykułem w razie uznania głównego zagranicznego postępowania upadłościowego domniemywa się, że dłużnik jest niewypłacalny. Jest to domniemanie prawne i ma charakter wzruszalny, może być zatem obalone w drodze przeciwdowodu.

Zakończenie

Domniemania w ustawie Prawo upadłościowe pozwalają przyspieszyć postępowanie zmierzające do zaspokojenia w możliwie wysokim stopniu wierzycieli upadłego dłużnika. Dzięki instytucji domniemania można wykazać okoliczności, które wykazać jest bardzo trudno bądź których wykazać zgoła się nie da. Ma to istotne znaczenie w prawie upadłościowym, ze względu na specyfikę którego czynności z niego wynikające powinny być przeprowadzane jak najszybciej.

Bibliografia

- Adamus R., *Prawo upadłościowe*, Warszawa 2016.
Gniewek E., *Prawo rzeczowe*, Warszawa 2002.
Grzybowski S., *Wypowiedź normatywna oraz jej struktura formalna*, Kraków 1961.
Gurgul S., *Prawo upadłościowe. Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz*, Warszawa 2018.
Gurgul S., *Upadłość a majątkowe stosunki małżonków*, Monitor Prawniczy 6/2005

²⁶ S. Gurgul, *Prawo...*, s. 328.

²⁷ Tak S. Gurgul, *Upadłość a majątkowe stosunki małżonków*, Monitor Prawniczy 6/2005, s. 284.

²⁸ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 682 ze zm.

²⁹ M. Uliasz, *Nowe Prawo upadłościowe i naprawcze – wpływ ogłoszenia upadłości na stosunki majątkowe małżeńskie upadłego*, Monitor Prawniczy 11/2003, s. 493.

- Gwiazdomorski J., *Dwa „domniemania”*, (w:) *Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, Osuchowski W., Sośniak M., Walaszek B. (red.), Kraków – Warszawa 1964.
- Radwański Z., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2017.
- Radwański Z. / Zieliński M. (w:) *System prawa prywatnego. Tom 1. Prawo cywilne – część ogólna*, Safian M. (red.), Warszawa 2007.
- Świeboda Z., *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz*, Warszawa 2006.
- Uliasz M., *Nowe Prawo upadłościowe i naprawcze – wpływ ogłoszenia upadłości na stosunki majątkowe małżeńskie upadłego*, *Monitor Prawniczy* 11/2003
- Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1998.
- Zedler F. (w:) *Prawo upadłościowe i naprawcze*, Jakubecki A., Zedler F., Warszawa 2010.
- Zieliński M., *Poznanie sądowe a poznanie naukowe*, Poznań 1979.
- Zimmerman P., *Prawo upadłościowe. Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz*, Warszawa 2018.



Lidia Zacharko

Uniwersytet Śląski, PWSZ w Raciborzu

Adrian Zacharko

RZECZNIK MAŁYCH I ŚREDNICH PRZEDSIĘBIORCÓW – JAKO POZASĄDOWY ORGAN OCHRONY PRAW PRZEDSIĘBIORCÓW

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie statusu administracyjno-prawnego Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców – jako nowego organu wyspecjalizowanego w zakresie ochrony praw przedsiębiorców. Rzecznik jest ważnym ogniwem wsparcia dla przedsiębiorczości w Polsce. Autorzy artykułu skupili się przede wszystkim na zadaniach i prawnych formach realizacji zadań przez Rzecznika.

Słowa kluczowe: Rzecznik Małych i Średnich Przedsiębiorców, mały przedsiębiorca, średni przedsiębiorca

THE ENVOY FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES (SME) - AS EXTRAJUDICIAL BODY OF PROTECTION OF ENTREPRENEURS' RIGHTS

Summary: The purpose of the article is to present the administrative and legal status of The Envoy for Small and Medium-Sized Enterprises (SME) - as a new specialized body in the field of protection of entrepreneurs' rights. The SME Envoy is an important element of support for entrepreneurship in Poland. The authors of the article focused primarily on the tasks and legal forms of the SME Envoy's implementation of tasks.

Key words: The Envoy for Small and Medium-Sized Enterprises, The SME Envoy, small entrepreneur, medium entrepreneur

Zagadnienia wprowadzające

W ramach instytucjonalnego wsparcia przedsiębiorczości należy zaliczyć powołanie Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców, który jest organem pozasądowym i pozakonstytucyjnym stojącym na straży praw przedsiębiorców¹.

¹ Do takich organów poza konstytucyjnymi i pozasądowymi należy zaliczyć: Rzecznika Praw Pacjenta czy Rzecznika Finansowego, zob. Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1318 ze zm.); Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2038

Sejm uchwalił dnia 6 marca 2018 r. ustawę o Rzeczniku Małych i Średnich Przedsiębiorców² oraz ustawę z dnia 6 marca 2018 r. - Przepisy wprowadzające ustawę - Prawo przedsiębiorców oraz inne ustawy dotyczące działalności gospodarczej³.

W Polsce najważniejszym aktem prawnym odnoszącym się do działalności gospodarczej jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej⁴, która w art. 20 stanowi, iż społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej.

Zdaniem K. Strzyczkowskiego przytoczony artykuł wyznacza granicę wpływu państwa na gospodarkę, stanowiąc przy tym fundamentalną konstytucyjną zasadę publicznego prawa gospodarczego⁵. Jak pisze C. Kosikowski, celem społecznej gospodarki rynkowej jest bezpieczeństwo społeczne, sprawiedliwość społeczna, w tym system pomocy społecznej oraz gwarancje pełnego zatrudnienia⁶.

Ochrona praw przedsiębiorców znajduje również oparcie w szeregu regulacjach prawa międzynarodowego, m.in. w Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, który przewiduje mechanizm kontrolny, są to sprawozdania państw z realizacji praw uznanych w pakcie, przedkładane Radzie Gospodarczej i Społecznej (art. 16). Sprawozdania mogą być przekazywane Komisji Praw Człowieka celem zbadania, udzielenia zaleceń lub dla celów informacyjnych (art. 19)⁷.

Na gruncie ustawy o Rzeczniku Małych i Średnich Przedsiębiorców można wyróżnić szereg zasad, którymi powinien kierować się Rzecznik:

- zasada kierowania się dobrem przedsiębiorcy – podejmowanie działań w najlepiej pojętym interesie przedsiębiorcy z poszanowaniem dobrych obyczajów;
- zasada bezstronności i równego traktowania przedsiębiorcy;
- zasada pogłębiania zaufania przedsiębiorców do władzy publicznej oraz kluczowa zasada wolności działalności gospodarczej (art. 1 ust. 1 ww. ustawy).

Kandydatem na Rzecznika może być osoba:

- która jest obywatelem polskim;
- korzysta w pełni z praw publicznych;

ze zm.). Należy wskazać, iż w sześciu państwach członkowskich: Belgia, Francja, Irlandia, Niemcy, Węgry, Finlandia powołano Rzeczników ds. kredytobiorców (www.een.org.pl/index.php/rynki.../3/...wsparcie-msp-komisje-europejska.html, [dostęp: 20.VIII.2018]).

² Dz.U. z 2018 r. poz. 648. Pojęcie małego i średniego przedsiębiorcy określa ustawa z dnia 6 marca 2018 r. Prawo przedsiębiorców (Dz. U. z 2018 r. poz. 646 ze zm.).

³ Dz.U. z 2018 r. poz. 650.

⁴ Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.

⁵ Strzyczkowski K., *Prawo gospodarcze publiczne*, Warszawa 2011, s. 80 i nast.

⁶ Kosikowski C., *Polskie publiczne prawo gospodarcze*, Warszawa 1999, s. 70 i nast.

⁷ *Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych Społecznych i Kulturalnych z 16 grudnia 1966r.*, [w:] Bieńczyk-Missala A., *Międzynarodowa Ochrona Praw Człowieka*, Wybór Dokumentów, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, s. 79 i nast.

- nie była skazana prawomocnym wyrokiem za przestępstwo umyślne ani umyślne skarbowe;
- posiada wykształcenie wyższe;
- cieszy się nieposzlakowaną opinią i daje rękojmię prawidłowego wykonywania powierzonych zadań;
- wyróżnia się wiedzą z zakresu przedsiębiorczości i regulacji prawnych tworzących otoczenie przedsiębiorców oraz posiada co najmniej pięcioletnie doświadczenie w zakresie wykonywania działalności gospodarczej lub reprezentowania interesów przedsiębiorców, tworzenia lub stosowania prawa gospodarczego oraz
- nie pełniła służby zawodowej ani nie pracowała w organach państwa wymienionych w art. 2 ustawy z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1980 oraz treści tych dokumentów (Dz. U. z 2017 r. poz. 2186 r. poz. 538 i 650), ani nie była ich współpracownikiem (art. 2 ww. ustawy).
- Rzecznik jest powoływany przez Prezesa Rady Ministrów na wniosek ministra właściwego do spraw gospodarki na 6 letnią kadencję (nie dłużej niż jedną kadencję).

Przed złożeniem wniosku minister zasięga opinii reprezentatywnych organizacji pracodawców w rozumieniu ustawy z dnia 24 lipca 2015 r. o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego (Dz. U. z 2015 r. poz. 1240 ze zm.). Do tych organizacji należy zaliczyć: Centrum Pomocy Przedsiębiorcy w rozumieniu ustawy o Radzie Dialogu Społecznego, Związek Rzemiosła Polskiego, Pracodawcy RP, Konfederacja „Lewiatan”, Związek Pracodawców Business Centre Club, Związek Przedsiębiorców i Pracodawców.

Rzecznika można odwołać przed upływem kadencji wyłącznie w następujących przypadkach:

- złożenia rezygnacji;
- utraty obywatelstwa polskiego;
- trwałej niezdolności do pełnienia obowiązków ze względu na chorobę - stwierdzonej orzeczeniem lekarskim;
- prawomocnego skazania za umyślne przestępstwo lub umyślne przestępstwo skarbowe;
- rażącego naruszenia przepisów ustaw w związku z pełnieniem funkcji Rzecznika;
- ustalenia niespełnienia lub zaprzestania spełniania warunków, o których mowa w art. 2 pkt. 2, 4 i 7 cyt. ustawy (art. 5 ww. ustawy).

Odwołanie Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców następuje przez Prezesa Rady Ministrów, na wniosek ministra właściwego do spraw gospodarki.

Rzecznik nie może zajmować innego stanowiska ani wykonywać innych zajęć zawodowych, które pozostają w sprzeczności z jego obowiązkami albo mogą wywołać podejrzenie o jego stronnictwo lub interesowność, z wyjątkiem stanowiska naukowo-dydaktycznego lub naukowego w szkole wyższej, Polskiej Akademii Nauk, instytucie badawczym lub innej jednostce naukowej. Rzecznik nie może należeć do partii politycznej.

2. Zadania i kompetencje Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców

Rzecznik wykonuje swoje uprawnienia kierując się dobrem przedsiębiorcy oraz podejmuje działania zmierzające do ochrony praw przedsiębiorców. Rzecznik jest zobowiązany do upowszechnienia praw przedsiębiorców oraz metod ich ochrony. Prowadzona przez Rzecznika popularyzacja praw przedsiębiorców oraz informowanie o własnej działalności i realizowanych celach będzie miała znaczący wpływ na wzrost popularności instytucji Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców.

Zakres działania Rzecznika można podzielić na:

- informacyjne;
- kontrolne;
- inicjujące;
- interwencyjne, które wspierają wysiłki w dążeniu do maksymalnej ochrony praw przedsiębiorców.⁸

Ustawa o Rzeczniku Małych i Średnich Przedsiębiorców wyszczególnia uprawnienia Rzecznika w art. 8 i 9 zgodnie, z którymi Rzecznik może:

- opiniować projekty aktów normatywnych dotyczących interesów przedsiębiorców oraz zasad wykonywania i podejmowania działalności gospodarczej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;
- udzielać pomocy w organizacji mediacji między przedsiębiorstwami a organami administracji publicznej;
- współpracować z organizacjami pozarządowymi, społecznymi i zawodowymi, do których celów statutowych należy ochrona praw przedsiębiorców oraz współpracy ze stowarzyszeniami, ruchami obywatelskimi i innymi dobrowolnymi zrzeszeniami i fundacjami oraz z zagranicznymi i międzynarodowymi organami i organizacjami na rzecz ochrony praw przedsiębiorców oraz poszanowania zasady wolności gospodarczej i równego traktowania;
- inicjować i organizować działalność edukacyjną i informacyjną w zakresie związanym z wykonywaniem działalności gospodarczej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, w szczególności w dziedzinie przedsiębiorczości oraz prawa gospodarczego.

⁸ Podobny podział kompetencji został zaproponowany w odniesieniu do Rzecznika Praw Dziecka, zob. Zacharko L., Wartenberg Kempka B., *Rzecznik Praw Dziecka w systemie pozasądowej ochrony praw dzieci*, [w:] Wójcik E. (red.), *Pozasądowa ochrona praw i wolności jednostki, instytucje, standardy, efektywność*, Wydawnictwo im S. Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2014, s.103-108 ; J. Jaros, *Konstytucyjne podstawy ochrony praw dzieci*, [w:] *Polska dla dzieci, Ogólnopolski szczyt w sprawach dzieci*, Warszawa 23-24 maja 2003, Materiały i dokumenty, Warszawa 2003, s. 39 i szerzej nt. tego samego Autora, *Rzecznik Praw Dziecka w Polsce. Ukształtowanie Rzecznika Praw Dziecka w Polsce jako organu państwowego, komentarz do ustawy o Rzeczniku Praw Dziecka*, Warszawa 2013.

Nadto Rzecznik posiada inicjatywę ustawodawczą albo może zainicjować zmiany aktów normatywnych w sprawach dotyczących działalności gospodarczej.

Zatem powyższe uprawnienia Rzecznika mają charakter inicjujący, kontrolny i informacyjny.

Na szczególną uwagę zasługują uprawnienia interwencyjne Rzecznika, do których należy zaliczyć:

- występowanie do właściwych organów o wydanie objaśnień prawnych, o których mowa w art. 33 ustawy z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców, jeśli przepisy będące przedmiotem wniosku budzą wątpliwości w praktyce lub ich stosowanie wywołało rozbieżności w rozstrzygnięciach wydawanych przez właściwy organ administracji publicznej;
- występowanie do Sądu Najwyższego z wnioskiem, o którym mowa w art. 83 par. 1 ustawy z dnia 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym⁹, tj., jeżeli w orzeczeniach sądów powszechnych, sądów wojskowych lub Sądzie Najwyższym ujawnią się rozbieżności w wykładni przepisów prawa, będących podstawą ich orzekania;
- wnoszenie skarg nadzwyczajnych, na podstawie art. 89 par. 2 ustawy z dnia 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym;
- występowanie do Naczelnego Sądu Administracyjnego z wnioskiem o podjęcie uchwały mającej na celu wyjaśnienie przepisów prawnych, których stosowanie wywołało rozbieżności w orzeczeniach sądów administracyjnych;
- zwracanie się o wszczęcie postępowania administracyjnego, wnoszenie skarg i skarg kasacyjnych do sądu administracyjnego, a także uczestniczenie w tych postępowaniach na prawach przysługujących prokuratorowi;
- żądanie wszczęcia przez uprawnionego oskarżyciela wszczęcia postępowania przygotowawczego w sprawach o przestępstwa wszczynane z urzędu;
- czy informowanie właściwe organy o istotnych barierach i utrudnieniach w zakresie wykonywania działalności gospodarczej.

Uprawnienia przyznane Rzecznikowi, szczególnie są ważne w indywidualnych sprawach przez niego podejmowanych, tj. możliwość wnoszenia nadzwyczajnych środków odwoławczych - skargi kasacyjnej, czy skargi nadzwyczajnej od prawomocnych orzeczeń. Uprawnienia interwencyjne wymagają jednakże podjęcia przez Rzecznika uprzednich działań kontrolnych.

Na uwagę zasługuje kompetencja Rzecznika dająca mu możliwość „żądania wszczęcia postępowania w sprawach administracyjnych oraz możliwość brania udziału już w toczących się postępowaniach na prawach przysługującym prokuratorowi, mając na uwadze ochronę praworządności, praw przedsiębiorcy lub interesu społecznego, jeżeli według oceny Rzecznika będzie wymagała takiej ochrony.

⁹ Dz.U. z 2018 r. poz. 5 ze zm.

Rzecznik podejmuje działania przewidziane w ustawie na wniosek przedsiębiorcy czy organizacji przedsiębiorców lub z własnej inicjatywy, biorąc pod uwagę napływające do niego informacje, dotyczące naruszenie praw przedsiębiorców.

W przypadku naruszenia praw przedsiębiorcy Rzecznik może zwrócić się z wnioskiem o wyciągnięcie sankcji bądź żądać wszczęcia postępowania wyjaśniającego przez właściwą jednostkę nadrzędną. Uprawnienia interwencyjne wymagają jednakże podjęcia przez Rzecznika uprzednich działań kontrolnych.

Rzecznik przedstawia corocznie, w terminie 90 dni od zakończenia roku kalendarzowego, Prezesowi Rady Ministrów, a także podaje do wiadomości publicznej sprawozdanie ze swojej działalności w poprzednim roku kalendarzowym. Sprawozdanie Rzecznika ma zawierać w szczególności informacje o podjętych czynnościach, a także uwagi o stanie przestrzegania praw przedsiębiorców oraz dostrzeżonych barierach i utrudnieniach w zakresie wykonywania działalności gospodarczej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

3. Współpraca Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców z innymi podmiotami

Rzecznik może zwrócić się do właściwych organów, instytucji lub organizacji o podjęcie na rzecz działań z zakresu ich kompetencji. Rzecznik nie zastępuje organów, wyspecjalizowanych instytucji, lecz interweniuje, gdy dotychczasowe działania okazały się niewystarczające lub nieskuteczne. Organy władzy publicznej, instytucje i organizacje, są zobowiązane podjąć sprawy, z którymi zwraca się Rzecznik i poinformować o podjętych działaniach bądź zajęтым stanowisku, nie później jednak niż w terminie 30 dni.

Instytucje do których zwraca się Rzecznik mają obowiązek współdziałać, w szczególności udostępnić dokumenty oraz udzielać żądanych przez niego wyjaśnień i informacji. W przypadku, gdy organy, organizacje lub instytucje publiczne, nie informują Rzecznika o podjętych działaniach lub zajęтым stanowisku albo gdy Rzecznik nie podziela ich stanowiska, może zwrócić się do właściwej jednostki nadrzędnej.

Jak podkreślono, w sytuacji, gdy Rzecznik stwierdził naruszenie praw przedsiębiorcy w działalności organów, organizacji lub instytucji publicznych, może zwrócić się z wnioskiem o wszczęcie postępowania wyjaśniającego lub dyscyplinarnego. Nadto Rzecznik publikuje na swojej stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej dane dotyczące liczby nieudzielonych odpowiedzi przez organy, organizacje lub instytucje publiczne.

Rzecznik współdziała na rzecz praw przedsiębiorców ze stowarzyszeniami, fundacjami, innymi dobrowolnymi zrzeszeniami, które działają na rzecz ochrony praw przedsiębiorców. Rzecznik winien współpracować z innymi Rzecznikami, np. Rzecznikiem Praw Obywatelskim¹⁰.

¹⁰ Art. 1 ust. 2b ustawy z dnia 6 marca 2018 r.- Przepisy wprowadzające ustawę- Prawo przedsiębiorców oraz inne ustawy (Dz. U. poz. 650); O roli Rzecznika Praw Obywatelskich w kontroli administracji publicznej: zob. Boć J., *Kontrola dokonywana przez Rzecznika Praw Obywatelskich*, [w:] Boć J.(red.), *Prawo administracyjne*, Wydawnictwo Kolonia Limited, Wrocław 1997, s. 396 i nast. cyt. tam lit. Należy podkreślić, iż Rzecznik Praw Obywatelskich rozpatruje 2500-3000 skarg przedsiębiorców, które m.in.

Polski Rzecznik MSP działając przy Komisji Europejskiej będzie również wspierał działania Unii Europejskiej na rzecz Small Business Act¹¹.

4. Struktura organizacyjna Biura Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców

Rzecznik Małych i Średnich Przedsiębiorców wykonuje swoje zadania przy pomocy jednego zastępcy. Minister właściwy do spraw gospodarki może powołać zastępcę Rzecznika na jego wniosek. Rzecznik może ustanowić swoich pełnomocników terenowych z spośród pracowników Biura Rzecznika (art. 7 cyt. ustawy)¹².

Stosownie do treści art. 15 ww. ustawy Rzecznik wykonuje zadania przy pomocy Biura Rzecznika. Biuro Rzecznika jest podstawową jednostką budżetową. Minister właściwy do spraw gospodarki, na wniosek Rzecznika, nadaje, w drodze zarządzenia, statut, który określa organizację Biura Rzecznika. Zarządzeniem Nr 47 Ministra Przedsiębiorczości i Technologii z dnia 1 sierpnia 2018 r. nadano statut Biuru Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców¹³. W skład Biura Rzecznika wchodzi następujące komórki organizacyjne: Gabinet Rzecznika, Wydział Wstępnej Analizy Wniosków, Wydział Interwencyjno-Procesowy, Wydział Prawno-Legislacyjny, Wydział Administracyjno-Finansowy oraz oddziały terenowe: Oddział Terenowy z siedzibą w Białymstoku, Oddział Terenowy z siedzibą w Gdańsku, Oddział Terenowy z siedzibą w Krakowie oraz Oddział Terenowy z siedzibą w Poznaniu.

Konkluzje:

Rzecznik Małych i Średnich Przedsiębiorców będzie gwarantem ochrony praw przedsiębiorców. Jego zadaniem m.in. będzie gromadzenie informacji i ocena naruszeń prawa lub jego nadużycia wobec przedsiębiorców przez organy administracji publicznej, w tym organy kontrolne. Jednakże mankamentem regulacji prawnej jest brak możliwości wstrzymania postępowania kontrolnego wobec przedsiębiorcy, jeżeli postępowanie kontrolne będzie prowadzone nieprawidłowo, tj. z naruszeniem prawa.

dotycząc regulacji w sprawach podatkowych, decyzji administracyjnych, czy świadczeń społecznych zob.: <https://www.rpo.gov.pl/sprawa/podatki>, pobrano w dniu 20 sierpnia 2018 r.

¹¹ www.een.org.pl/index.php/rynki.../3/...wsparcie-msp-komisje-europejska.html pobrano w dniu 20 sierpnia 2018 r.

¹² Warto zwrócić uwagę, iż aktualnie funkcjonują Rzecznicy Praw Przedsiębiorców na stopniu regionalnym np. przy Regionalnej Izbie Gospodarczej w Katowicach. Do zakresu działania Rzecznika należy organizowanie inicjatyw ustawodawczych, opiniowanie projektów aktów prawnych, newsletter Rzecznika dotycząca problematyki gospodarczo-prawnej, prowadzenie forum wymiany informacji dla przedsiębiorców oraz działalność szkoleniowa. Działalność Rzecznika jest podzielona na podstawowe bloki tematyczne, na przykład blok podatkowy, inicjatywy ustawodawcze, czy w razie potrzeby problematyka czynów nieuczciwej konkurencji, zob.: <http://rig.katowice.aktualnosci/925-rzecznik-praw-przedsiębiorców> pobrano w dniu 20 sierpnia 2018 r.

¹³ Dz. Urz. MPiT z dnia 2 sierpnia 2018 r.

Działania Rzecznika będą prowadzone zarówno na szczeblu centralnym, ale również regionalnym czy lokalnym.

Bibliografia:

Wykaz literatury:

- Boć J., *Kontrola dokonywana przez Rzecznika Praw Obywatelskich*, [w:] Boć J.(red.), *Prawo administracyjne*, Wydawnictwo Kolonia Limited, Wrocław 1997.
- Bieńczyk-Missala A., *Międzynarodowa Ochrona Praw Człowieka, Wybór Dokumentów*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- Jaros P.J., *Rzecznik Praw Dziecka ustawodawstwo i praktyka*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2006.
- Jaros P. J., *Rzecznik Praw Dziecka w Polsce. Ukształtowanie Rzecznika Praw Dziecka w Polsce jako organu państwowego, komentarz do ustawy o Rzeczniku Praw Dziecka*, Warszawa 2013.
- Kosikowski C., *Polskie publiczne prawo gospodarcze*, Warszawa 1999.
- Strzyczkowski K., *Prawo gospodarcze publiczne*, Warszawa 2011.
- Zacharko L., Wartenberg - Kempka B., *Rzecznik Praw Dziecka w systemie pozasądowej ochrony praw dzieci*, [w:] Wójcicka E.(red.), *Pozasądowa ochrona praw i wolności jednostki, instytucje, standardy, efektywność*, Wydawnictwo im S. Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2014.

Wykaz źródeł prawa:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1987r. (Dz. U. z 1997r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych uchwalony 16 grudnia 1966 r. przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych (Dz. U. z 1977 r. Nr 38 poz. 169).
- Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (t.j.Dz. U. z 2017 r. poz. 1318 ze zm.).
- Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o rozpatrywaniu reklamacji przez podmioty rynku finansowego i o Rzeczniku Finansowym (t.j.Dz. U. z 2018 r. poz. 2038 ze zm.).
- Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. o Rzeczniku Małych i Średnich Przedsiębiorców (Dz. U. z 2018 r. poz. 648).
- Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. – Przepisy wprowadzające ustawę- Prawo przedsiębiorców oraz inne ustawy dotyczące działalności gospodarczej (Dz.U. z 2018 r. poz. 650).
- Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców (Dz. U. z 2018 r. poz. 646 ze zm.).



Henryk A. Kretek

PWSZ w Raciborzu

ANALIZA SONDAŻY PRZEPROWADZANYCH W OKRESIE KAMPANII WYBORCZEJ W ASPEKTCIE ICH POWTARZALNOŚCI I WIARYGODNOŚCI

Streszczenie. Analizie poddano prowadzone w 2010 roku badania preferencji politycznych Polaków przedstawianych przez media. Zaproponowano analizę sondażu przed jego opublikowaniem poprzez zestaw 20. pytań oceniających rzetelność przeprowadzonego badania. Patrząc z perspektywy czasu na przyjętą metodę analizy sondaży, wydaje się, że może i powinna ona towarzyszyć przedstawicielom mediów i dziś.

Słowa klucze: sondaż, kampania wyborcza, ankieta, ewaluacja

ANALYSIS OF SURVEYS CONDUCTED DURING THE ELECTION CAMPAIGN IN TERMS OF THEIR REPEATABILITY AND CREDIBILITY

Summary. The analysis was carried out in 2010 of research on political preferences of Poles presented by the media. The analysis of the survey before its publication was proposed through a set of 20 questions assessing the reliability of the conducted study. Looking from the perspective of the adopted method of analyzing opinion polls, it seems that it can and should accompany media representatives today.

Key words: survey, election campaign, questionnaire, evaluation

Wstęp

Niespełna dwieście lat istnienia socjologii jako nauki wygenerowało wiele możliwości dokonywania szeregu ewaluacji tego samego materiału badawczego identyfikującego strukturę społeczną. Problemem nauk humanistycznych czy społecznych, jest możliwość interpretacji tego samego zjawiska, poprzez pryzmat wielorakich narzędzi i metod badawczych. Z tego też tytułu na naukowca czeka wiele pułapek, barier i niebezpieczeństw wynikających z niewłaściwego dobrania materiału do analizy, w aspekcie przyjęcia nieadekwatnej metody badawczej. Ponadto w obecnych czasach, w wyniku postępującej komercjalizacji badań opinii publicznej, występuje niebezpieczeństwo interpretacji danego zjawiska zgodnie z wolą, bądź w interesie zlecniodawcy badania. Dostrzec można rywalizację nie tylko ośrodków badawczych, lecz także mediów, które badania prezentują. Dzieje się tak, bowiem jesteśmy w okres tabloidyzacji sondaży, co stało się między innymi

w wyniku progresywnej demokracji, która nie jest miernikiem rozwoju społeczeństwa w drodze ku samostanowieniu, ale stanowi narzędzie służące pozaetycznym działaniom polityków. Naukowcy powinni stanąć przed dylematem Oppenheimera i zastanowić się, jak dalece można pełnić służalczą rolę wobec polityki, która stymuluje naukowość, a jednocześnie decyduje o środkach na badania czyli ma przemożny wpływ na rozwój nauki jako takiej. Ten swoisty dylemat zdaje się nie mieć rozwiązania, bowiem trudno oddzielić politykę od nauki i odwrotnie.

Czy w związku z tymi dylematami nie powinno się piętnować publicznych wystąpień pseudonaukowców interpretujących sondaże, o których niewiele wiedzą, w sensie wiedzy o przyjętej metodologii czy dobranej próbie badawczej? Czy jest szansa, że obecnie naukowcy potrafiliby postawić kodeks etyczny ponad partykularne interesy politycznych graczy wobec swoich własnych najniższych potrzeb ontologicznych? Póki byt określa świadomość, musimy odnieść się do szeregu sondaży, które publikowały media w okresie przed wyborami, aby dokonać komparatystyki. W tym celu, w dalszej części niniejszego opracowania, ukazane zostaną w formie tabel i wykresów pozyskane do niniejszej próby ewaluacji sondaże publikowane na łamach prasy, radia i telewizji, które przez określone media były również zamawiane i opłacane.

Na przestrzeni lat, a szczególnie w okresie po analizowanym 2010 roku, biegli obserwatorzy sceny politycznej mieli do czynienia z sytuacją, kiedy badania wykonywane przez różne instytucje nie znajdowały pokrycia w wyniku wyborów. Mimo działającego wolnego rynku, to takie firmy zamiast zostać odrzucone i zapomniane w dalszym ciągu pracują i otrzymują zlecenia na kolejne sondaże. Faktem jest, że żadna renomowana firma badawcza nie przyjmie zlecenia na wykonanie badań telefonicznych na próbie około stu czy pięciuset respondentów, bowiem zdaje sobie sprawę, że otrzymane wyniki nie będą stanowiły odniesienia do preferencji całej populacji, a tylko będą informacją o preferencjach badanych osób¹. Dopóki rynek takie badania będzie zamawiał, a zacni profesorowie je będą komentować, tak długo popyt będzie determinował podaż.

Techniki sondażowe i ich wiarygodność

Ryszard Dyoniziak w książce "Sondaże a manipulowanie społeczeństwem" stwierdził, iż jego tekst powstał, by ukazać m.in. do jakich celów sondaże mogą być wykorzystane przez władze, partie polityczne i grupy interesów. Autor nie zadał zatem pytania, „czy grupy społeczne wykorzystują sondaże do partykularnych interesów,” stwierdził zaś, że tak jest. R. Dyoniziak wyjaśnił, iż to rozwój psychologii i socjologii doprowadził do pewnej łatwości w zmanipulowaniu opinii publiczną poprzez sondaż opinii społecznej. Dwie wspomniane dziedziny nauki wyjaśniły, jak duże znaczenie w podejmowaniu decyzji przez obywateli – wyborców, ma zwrócenie uwagi na zachowania i opinie innych osób, tradycji, wydarzeń. Okazało się, iż ma to przełożenie na świat polityki, gdzie podawanie informacji o szansach poszczególnych partii, komitetów wyborczych, kandydatów ma przełożenie na zachowania elekcyjne (lub przynajmniej ankietowe) obywateli. Autor stwierdził dalej,

¹ R. Dyoniziak, *Sondaże a manipulowanie społeczeństwem*, Kraków 1997, s. 32.

iz aktualne zastosowania sondaży mają wiele wspólnego ze współczesnymi socjotechnikami. Jeśli bowiem socjotechnika to umiejętność wywierania wpływu na grupy stosownie do zamierzonych celów², odpowiednio skonstruowany sondaż podlega tej definicji.

W takiej rzeczywistości bardzo ważnym elementem oceny sondażu opinii społecznej jest jego wiarygodność, a ta w wysokim stopniu zależy od techniki jego przeprowadzenia. W badaniach sondażowych odnajdujemy wiele technik zbierania danych sondażowych, jedna z typologii proponuje podział na dwie zasadnicze:

1. Z występowaniem ankietera:

- I. wywiad osobisty w domu respondenta;
- II. wywiad osobisty w miejscu publicznym (w tym wywiady audytoryjne);
- III. wywiad osobisty wspomagany komputerowo;
- IV. wywiad telefoniczny tradycyjny;
- V. wywiad telefoniczny wspomagany komputerowo;
- VI. wywiad internetowy wspomagany komputerowo;

2. Bez uczestnictwa ankietera:

- I. ankietę pocztową;
- II. ankietę internetową³.

Wymienione techniki posiadają wady i zalety, o których należy pamiętać przy projektowaniu badania. Dobór techniki powinien zależeć między innymi od przedmiotu i zakresu badania, rozmiaru, rozproszenia i możliwości zidentyfikowania populacji, oraz posiadanych zasobów takich jak: czasowe, finansowe czy ludzkie.

Podczas wywiadu osobistego występujący tu brak anonimowości wyklucza (a co najmniej obniża prawdopodobieństwo) prawdziwych odpowiedzi na pewien typ pytań. W wywiadach telefonicznych pozytywnym jest rozproszenie próby i szybkość realizacji, natomiast problemem mogą być krótkie kwestionariusze i niewielka próba poddana badaniu. W ankietach pocztowych można stosować tematy wrażliwe, ale w tym przypadku ankietę nie ma możliwości wyjaśniania wątpliwości. Innym ważnym aspektem są koszty poszczególnych badań.

Warto do listy technik z udziałem ankietera dodać popularne podczas wyborów badanie *exit polls*, czyli badanie osób opuszczających siedziby komisji wyborczych, które są przez ankietera pytane, na kogo przed chwilą zagłosowały. Poziom wiarygodności takiego sondażu można ocenić na podstawie wydarzenia, które rozegrało się w dniu pierwszej tury wyborów prezydenckich w Polsce w 2010 roku. Jeden z ośrodków badania opinii przeprowadził dla jednej ze stacji TV sondaż w dniu wyborów metodą *exit poll*, inny dla innej stacji – metodą telefoniczną. Podane o godz. 20 wyniki tych dwu sondaży w znaczący sposób się różniły. Co więcej, sondaż przeprowadzony metodą *exit poll* był znacznie bliższy faktycznym wynikom wyborów, kiedy sondaż telefoniczny przekłamał je znacząco,

² T. Trejderowski, *Socjotechnika. Podstawy manipulacji w praktyce*, Wydawnictwo Psychologii i kultury ENETEIA, Warszawa 2009, s. 15.

³ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.

w szczególności w odniesieniu do jednego z kandydatów. W opisywanej sytuacji okazało się, iż zdecydowanie bardziej wiarygodny jest sondaż typu *exit poll*. Osoby wychodzące z siedzib komisji wyborczych bardziej szczerze, z różnych względów, informowały o swoim głosowaniu. W sondażu telefonicznym osoba przeprowadzająca badanie nie może oczekiwać wysokiego poziomu szczerości od respondentów, choćby z prozaicznego powodu – przez telefon łatwiej skłamać, nie przyznać się do oddania głosu na konkretnego kandydata, który może nie cieszyć się w danym okresie poparciem społecznym. Szefowie ośrodka telewizyjnego, który popełnił błąd, uznając, iż sondaż telefoniczny będzie miarodajny, informowali, iż w przyszłości będą przeprowadzać sondaże *exit polls* podczas wyborów, uznając tym samym ich wyższość. Takie oświadczenie jest jednak dla wielu obserwatorów niewystarczające. Pracownikami zakładów badań opinii publicznej są bowiem osoby, które, przynajmniej z założenia, są odpowiednio wykształcone i doświadczone, by rzeczoną pomyłkę przewidzieć. Jednakże można przyjąć, że istotnym czynnikiem wyboru metody badań mogła być cena.

Na kanwie tylko tego przykładu, choć można by podać więcej tego typu doświadczeń, zarysowuje się pewna tendencja. Otóż w pogoni za szybko i łatwo zdobytą informacją na temat preferencji odpowiednich dla jakiejś grupy społecznej, nawet ośrodki badania opinii społecznej są w stanie wykonywać swą pracę niestarannie, a przede wszystkim nieetycznie. Do tego dochodzi stały już element rzeczywistości – sondaże preferencji politycznych zamawiane są przez media, a te dążą do jak najszybszego i jak najbardziej syntetycznego przedstawienia informacji. To podwyższa ryzyko pomyłki, gdyż „sondażownie” często pracują szybko, pod presją czasu, zostawiając w tyle starania o rzetelność sondażu.

Między techniką przeprowadzenia badania opinii publicznej a jego wiarygodnością, zachodzi jeszcze inna zależność, mieszcząca się w sposobie konstruowania pytań zastosowanych w ankiecie. Treść pytania może zasugerować odpowiedź, a zatem zmanipulować ostateczny wynik sondażu.

Innym aspektem wiarygodności sondaży jest to, w jaki sposób prezentowane informacje zostały zebrane. To znaczy, czy ośrodek badania opinii prezentuje wyniki już po przeprowadzeniu jednego badania, czy też ten sam problem został zbadany kilkakrotnie. Wynik jednego badania stanowi bowiem informację orientacyjną. Może też i powinien być punktem wyjścia do dalszych badań. Dopiero sondaż, który przedstawi informacje z kilku badań przeprowadzonych w danym okresie, jest wskazówką priorytetów osób badanych. Oczywiście w przypadku badań preferencji politycznych istnieje potrzeba szybkiego zaprezentowania wyników, ale jednocześnie taki pośpiech stanowi podstawę do podważenia trafności otrzymanych i w konsekwencji zaprezentowanych wyników.

Po dokonaniu pobieżnej analizy szans i zagrożeń wynikających z nie do końca rzetelnego przeprowadzenia badania, można wyciągnąć ogólne wnioski na temat sondaży w kontekście ich wiarygodności. Aby zatem sondaż był wiarygodny, muszą być spełnione określone warunki. Przede wszystkim badanie musi nosić znamiona naukowości, a wśród nich: dobrze dobrana próba, poprawne pytania, odpowiednio przemyślana technika, rozłożenie w czasie kilku badań i podanie wyników uśrednionych. Ważnym elementem naukowości sondażu jest etyka zawodowa osoby go przeprowadzającej, bowiem z niej wynika,

czy autor sondażu zada poprawnie pytania i czy doprowadzi, lub nie, do zmanipulowania danych w przedstawionym na zewnątrz wyniku.

Osoby komentujące wyniki sondaży w mediach, w szczególności te polityczne, nie zawsze dostrzegają w nich znamiona naukowości. Możliwe że wiedzą, iż badania były prowadzone nierzetelnie, pod presją czasu i w wyniku realizacji umów zawartych z zamawiającymi, a zatem są jedynie łatwym sposobem na szybkie zarobienie znaczących pieniędzy przez ośrodki badań. Niektóre błędy zaobserwowane w tego typu sondażach publikowanych w różnych mediach w ostatnich latach zdają się tę tezę potwierdzać. W ich wyniku, ale także w aspekcie popularności sondaży politycznych w polskim świecie medialnym, powstały specyficzne pojęcia: „niedoszacowanie w sondażu” czy „stracony głos”. Ten pierwszy oznacza sytuację, w której partia lub kandydat otrzymuje w sondażu mniejsze poparcie, niż w późniejszych wyborach. Takie sytuacje zdarzały się w przypadku partii niegłoszących popularnych haseł, a około 2010 roku do tej grupy należały takie partie jak: LPR, Samoobrona czy PiS. Z kolei pojęcie „straconego głosu” funkcjonuje w sytuacji, w której wyborca oddaje głos na partię lub kandydata, która lub który ma niskie notowania sondażowe i w wyborach faktycznie uzyskuje słaby wynik.

Analiza rzetelności przeprowadzonego sondażu

Obawiać się należy, że niewiele sondaży odpowie poprawnie na postawione poniżej pytania, a tym samym nie zagwarantuje, że sondaż był wykonany obiektywnie, przy użyciu najlepszej możliwej wiedzy i przy zachowaniu wszelkich ram i reguł etyczno-moralnych.

1. Kto zapłacił za sondaż i dlaczego został przeprowadzony?

Ponieważ jeden z sondaży który jest analizowany, a komentarze do niego ukazały się na portalu Wirtualna Polska został opatrzony odpowiednim opisem: „sondaż przeprowadziła firma badawcza Gemius SA dla Wirtualnej Polski”. Trzeba domniemywać, iż to firma będąca wydawcą portalu internetowego wp.pl zapłaciła spółce Gemius SA za przeprowadzenie sondażu i wygenerowanie wyniku.

Przedmiotowy sondaż został przeprowadzony między innymi w celu wypełnienia pewnej części informacyjnego portalu internetowego treścią polityczno-społeczną. W dziale „Sondaż polityczny wp” pojawiły się komentarze publicystów na temat innych sondaży, ponadto także użytkownicy portalu mają możliwość dołączania komentarzy. Wydaje się, że jeden z popularniejszych portali informacyjnych w Polsce uznał, iż warto było mieć rubrykę sondażową w swym instrumentarium medialnym, jako że sondaże polityczne i powstające wokół nich komentarze to coś, co przyciągnie czytelników a zatem i reklamodawców.

2. Kto przeprowadził sondaż i dlaczego został on przeprowadzony?

Przedmiotowe badania były przeprowadzane co dwa tygodnie specjalnie dla Wirtualnej Polski przez firmę badawczą Gemius S.A. Realizacja badania, na podstawie którego prezentowane były wyniki dla populacji Internautów odbywały się w Internecie, za pomocą ankiet w formie okien *pop-up*. Zaproszenia do udziału w badaniu emitowane były inter-

nautom w sposób losowy (co n-temu Internaucie) na witrynach korzystających z bezpłatnego audytu *site-centric* stat.pl/PBI. Emisja ankiet w oparciu o mechanizm *cookies* zapewnia, że ankietę zostanie wyświetlona każdemu z wylosowanych internautów (*cookie*) tylko raz⁴.

3. Ile osób wzięło udział w badaniu?

Próba badawcza liczyła 2500 osób.

4. Jak wybrano ludzi - respondentów?

W badaniu na portalu wp.pl wykorzystano wyniki badań realizowanych na reprezentatywnych próbach ogólnopolskich przeprowadzanych przez Centrum Badania Opinii Społecznej – CBOS. Próba w takim badaniu dobierana jest w sposób, który ma na celu zapewnienie maksymalnej możliwej zbieżności struktury społeczno–demograficznej badanych, ze strukturą społeczno–demograficzną ogółu wyborców.

5. Z jakiego obszaru i jakiej grupy zostali wybrani ?

Z odpowiedzi wynika, iż badanie przeprowadzono z udziałem osób z całego kraju, ze wszystkich grup społecznych i zawodowych.

6. Czy wyniki zostały oparte na odpowiedziach wszystkich badanych?

Jeżeli ankieter podchodzi do badanego i zadaje mu pytanie, to bez względu na otrzymaną odpowiedź czy odmowę odpowiedzi, ankietowany i jego postawa stanowią ważną informację, którą należy odpowiednio przetworzyć. Trzeba zakładać, że w przypadku przedmiotowego badania, wyniki dla ogółu wyborców to prognozy budowane na podstawie badania internetowego z wykorzystaniem wyników badań realizowanych na reprezentatywnych próbach ogólnopolskich przez CBOS. Realizacja badania, na podstawie którego prezentowane są wyniki dla populacji internautów odbywa się w Internecie. Zatem badanie zostało dokonane na określonej próbie 2 500 osób.

7. Kto spośród tych, którzy powinni brać udział w badaniach, nie brał w nich udziału?

Nie można udzielić jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie, bowiem nie jest możliwy dostęp do danych, ilu internautów odrzuciło ankietę nie biorąc udziału w badaniu, bowiem to skrywana tajemnica zawodowa i handlowa. W tym jednak wypadku, autorytet CBOS-u pozwala na przyjęcie dosyć wysokiego stopnia wiarygodności otrzymanego wyniku. Internauci stanowili tylko część populacji przyjętej do zrealizowanego badania jako całości.

⁴ site-centric stat.pl/PBI, [data dostępu: 24.11.2010r. g. 20,34]

8. Kiedy przeprowadzono sondaż?

Sondaże przeprowadzono w listopadzie 2010 roku.

9. W jaki sposób przeprowadzano wywiady z respondentami?

Realizacja badania, na podstawie którego prezentowane są wyniki dla populacji internautów odbywała się w Internecie, za pomocą ankiet w formie wyskakujących okien. Zaproszenia do udziału w badaniu emitowane były internautom w sposób losowy (co n-temu internaucie) na witrynach korzystających z bezpłatnego audytu *site-centric* stat.pl/PBI. Ankieta była wyświetlana danemu internaucie tylko raz.

10. Czy mamy do czynienia z sondażem typu audiotele, opiniami przysyłanymi pocztą lub sondażem wśród prenumeratorów?

Ankietujący przyjął i założył wykorzystanie wyników badań realizowanych na reprezentatywnych próbach ogólnopolskich przez CBOS, a ponadto uzyskana w badaniu próba 2 500 osób jest dowożana z aktualnych danych w strukturze internautów w Polsce, pochodzących z badania Pracowni Badań Społecznych DGA.

11. Jakim błędem losowym obciążone są wyniki sondażu?

Przy przyjmowaniu tak złożonych kryteriów doboru próby, ankietujący zakłada poziom ufności na poziomie 95% przy 3% marginesie błędu. Jest to pewien standard dla firm o tak wysokim stopniu wiarygodności jak CBOS.

12. Jakie inne rodzaje błędów mogły wypaczyć wyniki sondażu?

W przypadku analizowanego sondażu widać utrzymującą się linię trendu i reakcję badanych na bieżące wydarzenia w kraju jak i w polityce zagranicznej z udziałem najważniejszych osób w Państwie.

Celem omawianego sondażu nie było namawianie do głosowania na konkretną partię czy zakup butów zimowych w sieci BATA, tylko systematyczne przedstawianie nastrojów opinii publicznej w stosunku do partii politycznych, Rządu, Prezydenta czy Sejmu. Manipulacje i błędy można wykluczyć, bowiem nie było to badanie jednorazowe, wykonywane w piątek o 20-ej, na próbie obywateli posiadających telefon stacjonarny i na dodatek przebywających w piątkowy wieczór w domu.

13. Jak brzmiały zadawane pytania?

Trudno odpowiedzieć na to pytanie. Można domniemywać, że cykliczny sondaż, bowiem przeprowadzany co 14 dni, powinien zawierać proste i łatwe do obróbki pytania, żeby można stosunkowo łatwo opracowywać wyniki i tym samym wskazywać trendy. A linie trendu nie są możliwe przy zmieniających się pytaniach. Ponadto metodologia docierania do badanych wskazuje na „grupę fokusową”, zatem tendencja wynikająca z interpretacji zmian w preferencjach politycznych ankietowanych wydaje się być adekwatna do rzeczywistości.

14. W jakiej kolejności zadawano pytania?

W poprzednich odpowiedziach założono, że przedmiotowy sondaż był przeprowadzony w sposób obiektywny i trudno posądzić badających o stosowanie socjotechnik w celu zakłamania rzeczywistości politycznej. Można również przyjąć, że w sondażach politycznych zadawanych jest wiele pytań dotyczących oceny stanowiska kandydatów w różnych istotnych kwestiach, jak i dotyczących oceny cech kandydatów. Możliwe są też pytania o utożsamianie się linią programową danej partii, czy – najczęściej zadawane pytanie: jeżeli jutro odbywałyby się wybory, to na kogo, na jaką partię by Pani/Pan zagłosował/a? Zatem pada pytanie o preferencje wyborcze i to stanowisko jest później analizowane pod kątem wpływu na ankietowanego przez poprzednie pytania⁵.

15. Jakie sondaże przeprowadzono na ten sam temat? Czy wyniki były takie same?

W badanym okresie pozyskano wiedzę na temat dziewięciu sondaży ukazujących preferencje polityczne badanej próby. Należy po raz kolejny podkreślić, że nie wiadomo, jakie przyjęto sposoby wygenerowania badanej grupy, jaki jest poziom istotności i czy podawany a tym samym zakładany błąd statystyczny [3%] jest adekwatny i możliwy w tak wykonanych badaniach, jak na przykład sondaż telefoniczny na próbie około tysiąca respondentów. Wszak nie wiadomo czy z tego tysiąca chociaż połowa odpowiedziała na zadane pytania, nie dowiemy się także jak były sformułowane pytania⁶, nie będziemy wiedzieć jakie reprezentowali grupy społeczne i preferencje, czy byli to mieszkańcy wsi czy konurbacji, czy byli to kobiety w wieku poprodukcyjnym czy kibole, czy „przyjaciele królika”...?

W przedstawionym zestawieniu, wyglądającym najbardziej wiarygodnie sondażem jest znajdujący się w pozycji piątej sondaż prezentowany na stronie wp.pl wykonany przez Gemius SA. Jego wiarygodność określa wykazana w innym załączniku metodologia, która jest dosyć przekonująca, a próba w takim badaniu dobierana jest w sposób, który ma na celu zapewnienie maksymalnej możliwej zbieżności struktury społeczno-demograficznej badanych ze strukturą społeczno-demograficzną ogółu wyborców.⁷

Z naukowego punktu widzenia i z norm statystycznych wynika nakaz, aby odrzucić najbardziej skrajne propozycje, a zainteresowanie skupić na danych uśrednionych. W tym celu dokonano prostej analizy matematycznej i uzyskano wynik średni z dziewięciu sondaży. W jego wyniku preferencje wyborców (lub respondentów) w ciągu analizowanego miesiąca oscylowały wokół uśrednionych danych, i tak poszczególne ugrupowania otrzymują średni wynik: Platforma Obywatelska to 42%, Prawo i Sprawiedliwość to 23%, Sojuszu Lewicy Demokratycznej uzyskuje 13%, a Polskie Stronnictwo Ludowe cieszy się 6% poparciem.

⁵ S.R. Grawiser, G.E. Witt, *Dwadzieścia pytań, które powinien zadać dziennikarz, zapoznając się z wynikami sondażu opinii*, [w:] E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa, PWN 2004, s. 621.

⁶ Tamże, s. 22.

⁷ <http://sondaz.wp.pl/wid,8547900,wiadomosc.html>, *Metodologia badań*, [data dostępu: 21,11,2010].

Tabela 1. Porównanie sondaży preferencji wyborczych.

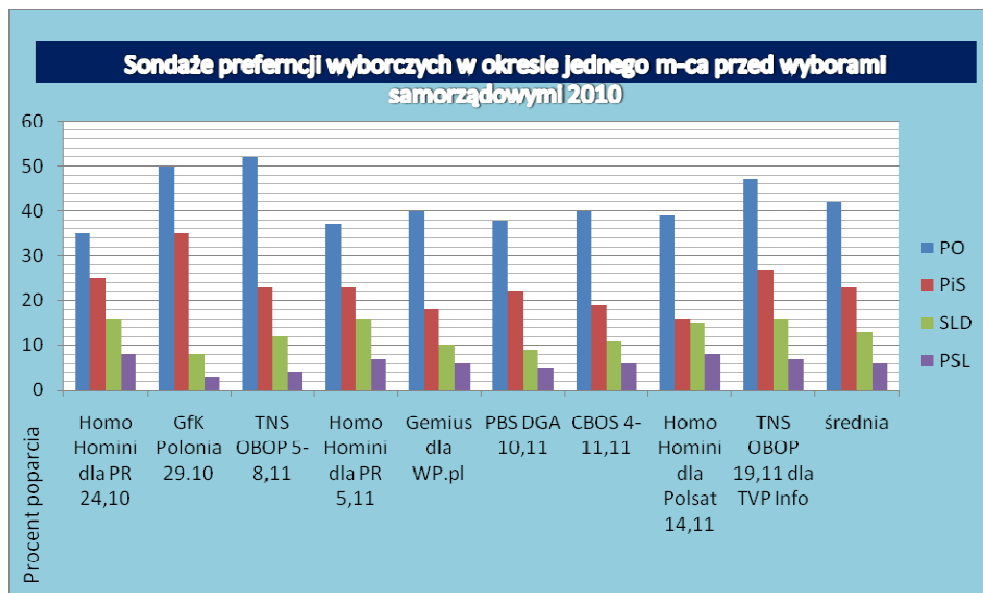
Porównanie sondaży preferencji wyborczych									
		PSL	SLD	PiS	PO	Próba	Źródło	Uwagi	
1	Homo Homini dla PR 24,10	8	16	25	35	1071 tel.	wiadomości.wp.pl		
2	GfK Polonia 29.10	3	8	35	50	?	wiadomości.wp.pl		
3	TNS OBOP 5-8,11	4	12	23	52	984 pow. 18.roku	wyborcza.pl	niezdecydowani 23%	
4	Homo Homini dla PR 5,11	7	16	23	37	1100	gazetaprawna.pl		
5	Gemius dla WP.pl	6	10	18	40	2500	sondaz.wp.pl		
6	PBS DGA 10,11	5	9	22	38	?	wybory.onet.pl		
7	CBOS 4-11,11	6	11	19	40	999	CBOS / gazeta.pl		
8	Homo Homini dla Polsat 14,11	8	15	16	39	1078 tel.	gazeta.pl	niezdecydowani 7%	
9	TNS OBOP 19,11 dla TVP Info	7	16	27	47	1000 tel.	TVP info Forum		
	średnia	6	13	23	42				

Źródło: wykonanie własne na podstawie zebranych informacji w mediach w okresie 24.10-20.11.2010 r.

W dalszym ciągu przedstawianej metodologii badań, autorzy przekonują, że „na podstawie kolejnych pomiarów CAWI (*Computer Assisted Web Interview*) przeprowadzonych na tak dobranej próbie, ustalany jest trend, który służy następnie do budowania prognoz poparcia dla partii politycznych wśród ogółu wyborców. Trend jest na bieżąco aktualizowany w oparciu o najnowsze wyniki badań realizowanych na reprezentatywnych próbach ogólnopolskich przez CBOS”⁸. Do tak przeprowadzonych badań, autorzy dokładają jeszcze badania sondażowe w Internecie, a w ten sposób wygenerowana w badaniu próba jest dowożana do aktualnych danych w strukturze internautów w Polsce, pochodzących z badania Pracowni Badań Społecznych DGA.

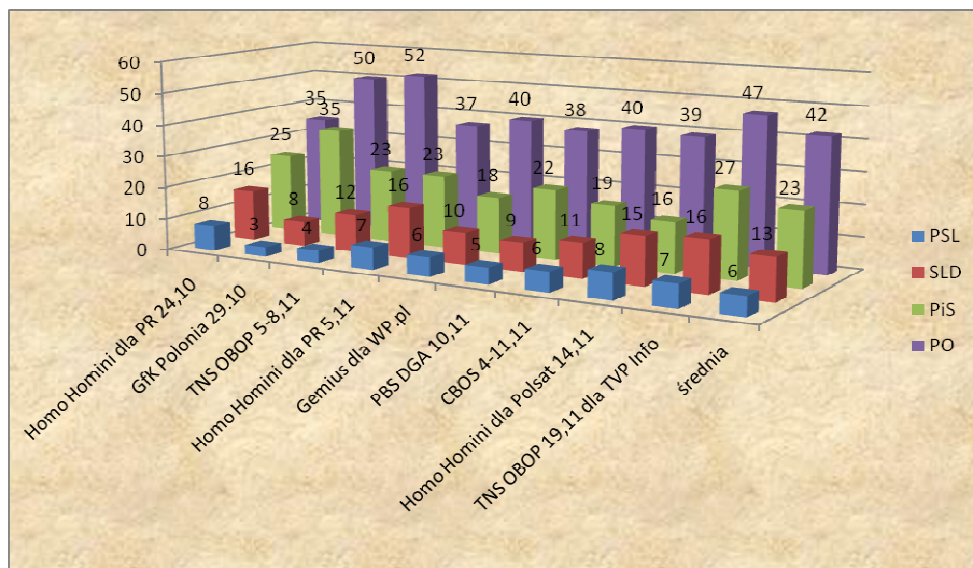
⁸ Tamże.

Wykres 1. Zestawienie preferencji wyborczych na podstawie zebranych danych z dostępnych źródeł, publikacji, stron internetowych, gazet i czasopism.



Źródło: opracowanie i wykonanie własne.

Wykres 2. Porównanie sondaży publikowanych do 1. miesiąca przed wyborami samorządowymi 21.11.2010 r.



Źródło: opracowanie i wykonanie własne.

Tak więc ukazując różne sondaże sprzed dnia wyborów przypadających na 21 listopada 2010 roku, wykonywane nie do końca wiadomo jak, ale raczej wiadomo po co, można dokonać ich porównania z rzeczywistością. Taką okazję otrzymujemy w wyniku wyborów samorządowych i informacji ukazanych na oficjalnej stronie Państwowej Komisji Wyborczej. Porównania można dokonać dzięki upolitycznionym wyborom do sejmików wojewódzkich.... Jednakże taka komparatystyka jak i naukowa ewaluacja wyników wyborów do samorządów nie jest przedmiotem tychże rozważań.

16. Z sondażu wynika, że wyniki wyborów są przesądzone – i co teraz?

Z sondażu wynika jakie są preferencje badanych przedstawiane przed ankietarami. Sondaże niczego nie przesądzają, bowiem ludzie często ukrywają swoje preferencje, lub się ich po prostu wstydzą, czy boją się do nich przyznać, bowiem mogą one być niepopularne, czy wręcz mogą narazić badanego na kpiny ze strony otoczenia. Badani przedstawiają ankietarowi świat, jaki chcieliby żeby był, albo jak chcieliby być przez ankietującego postrzegani. Jazń odzwierciedlona [wg Charlesa Cooley'a czy Floriana Znanieckiego⁹] determinuje poglądy wypowiedziane przed ankietarzem. Nigdy nie można mieć pewności, że pozyskane od respondenta wyniki nie zostaną wykorzystane przeciwko niemu.

17. Czy sondaż jest elementem akcji zbierania funduszy?

To pytanie wskazuje na to, iż zestaw pytań będących podstawą niniejszych odpowiedzi i komentarzy został stworzony z myślą o amerykańskim świecie politycznym, tam bowiem partie i kandydaci organizują oficjalne zbiórki pieniędzy na kampanie polityczne. W tamtej rzeczywistości sondaż może być elementem akcji zbierania funduszy na dwu płaszczyznach. Pierwsza występuje wtedy, gdy partia bądź kandydat mają wysokie notowania społeczne, a zatem udzielenie mu/jej finansowej pomocy jest łatwiejsze i bardziej prawdopodobne. A zatem wyniki sondaży, a w szczególności manipulowanie nimi, może mieć wpływ na wysokość zebranych funduszy na kampanię polityczną. Druga płaszczyzna, ma miejsce w przypadku gdy amerykański kandydat zamówił sondaż, w którym zapytał respondentów, czy będą chcieli wspomóc go finansowo w kampanii. Dzięki wynikom będzie mógł ustalić, czy w ogóle warto rozpoczynać kampanię.

18. Co z badaniami typu *exit polls*?

Portal wp.pl nie podał informacji o tym rodzaju badania, można wnioskować, iż nie zamówił takiego badania w dniu wyborów w listopadzie 2010 roku.

19. Co jeszcze powinno być zawarte w raporcie z badania?

Omawiany sondaż wydaje się być badaniem przeprowadzonym poprawnie, w oparciu o pełną metodologię, przy wykorzystaniu prób używanych przez większe firmy badawcze. Ponadto portal Wp.pl podaje dużo informacji dotyczących metodologii, a jest to coś, czego

⁹ F. Znaniecki, *Prawa psychologii społecznej*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1991, str. 133.

brakowało i nadal brakuje w innych publikowanych sondażach. Brakiem jest np. niepodawanie poziomu błędu statystycznego.

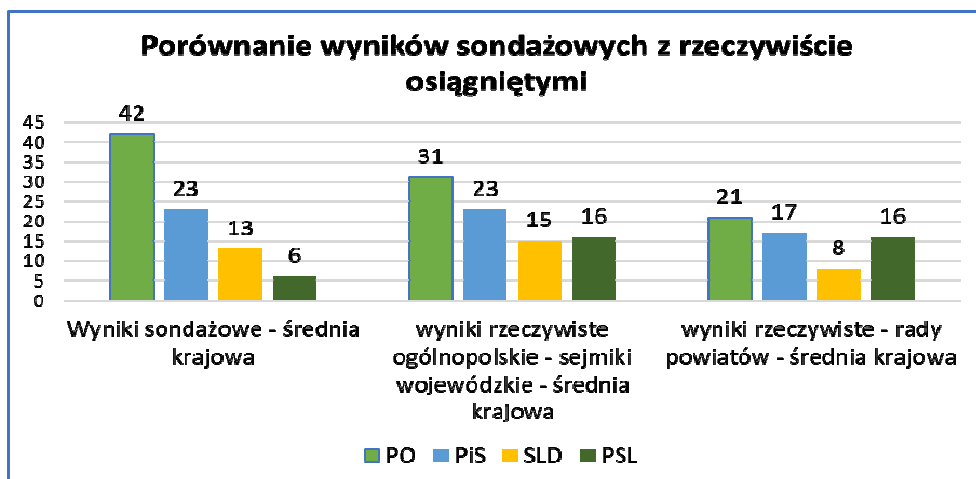
20. Zadałem wszystkie pytania, odpowiedzi wyglądają nieźle. Publikujemy wyniki sondażu?

Jeśli uda się zdobyć od firmy badawczej, która przeprowadziła sondaż, informację o poziomie błędu statystycznego, można publikować sondaż.

Komparatystyka, czyli jak było

W rzeczywistości, czyli już po wyborach - wyniki osiągnięte przez partie polityczne dalece odbiegały od sondaży, które były chętnie przedstawiane przez wszelkiego rodzaju media. Ponadto sondaże były chętnie komentowane przez dziennikarzy i często także przez uczonych, którzy przed swoimi wypowiedziami raczej nie zastrzegali się, że wyniki rzeczywistości osiągnięte po wyborach mogą się różnić o kilka, kilkanaście a nawet kilkadziesiąt procent od przedstawianych na wykresach.

Wykres. 3. Porównanie wyników rzeczywiście osiągniętych ze średnią wygenerowaną z sondaży przedwyborczych



Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sondaży wyborczych i danych zebranych ze stron PKW:

http://www.pkw.gov.pl/gallery/21/79/51/217951/Obwieszczenie_PKW.pdf,

http://pkw.gov.pl/g2/i/21/97/90/219790/Obwieszczenie_PKW_2010-12-06_www.pdf,
[data dostępu: 13.12.2018].

Ponadto najbardziej odpowiadającym preferencjom politycznymi wśród wyborców były wybory do sejmików wojewódzkich i te były najbardziej zbliżone do publikowanych w mediach sondaży. Wybory do rad powiatów diametralnie odstawały od kreowanej w mediach rzeczywistości, a wyniki do rad gmin zupełnie nie odzwierciedlają preferencji

politycznych wyborców, bowiem na tym poziomie kryteria polityczne podczas podejmowania decyzji o wyborze kandydata na radnego raczej ogrywiają niewielką rolę.

Konkluzje

Omawiając wyniki badań opinii społecznej, szczególnie te przedstawiające preferencje wyborcze Polaków – należy zakładać, że nie zawsze służą tym celom, do których faktycznie winny być powołane. Często są robione w pośpiechu, nie zawsze naukowo, nie zawsze w zgodzie z etyką zawodową badacza. Okazuje się bowiem, że nawet tak specyficznym narzędziem, jakim są badania opinii społecznej, rządzi w dużej mierze wszechpotężny pieniądz i „czwarta władza” czyli media.

Oczywiście należy się powstrzymać przed jednoznacznym określeniem, że to wyniki sondażu, a nie manipulacja danymi zastanymi.

Sondaże mają wielką moc, dlatego są tak chętnie i często publikowane. Ich dwouistość polegać może na tym, że raz krępują ręce politykom, a w innych okolicznościach stanowią oręż w politycznej walce. W tej tezie można upatrywać tak dużego nasilenia sondaży w okresie jednego miesiąca a szczególnie w okresie poprzedzającym wybory. Zainteresowanie w ich mocą sprawczą, przez partie rządzącą, wzrasta szczególnie wtedy, kiedy w publikowanych sondażach, mająca wpływ na media, partia rządząca wypada korzystnie.

Z naukowego punktu widzenia i z prawideł statystycznych wynika nakaz, aby odrzucić najbardziej skrajne propozycje, a zainteresowanie skupić na danych uśrednionych. Jednakże w aspekcie wyborów samorządowych każdego szczebla, wcześniej przyjęte założenia nie muszą w ogóle zostać potwierdzone rzeczywistymi wynikami osiągniętymi w wyborach przez kandydatów na radnych reprezentujących partie polityczne.

Bibliografia

- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Dyoniziak R., *Sondaże a manipulowanie społeczeństwem*, Kraków 1997.
- Grawiser S.R., Witt G.E., *Dwadzieścia pytań, które powinien zadać dziennikarz, zapoznając się z wynikami sondażu opinii*, [w:] E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa, PWN 2004.
- Kretek H., *Analiza danych zastanych w aspekcie metodologii badań naukowych*. [w:] F. Szłose (red.) *Badanie – dojrzwanie – rozwój (na drodze do doktoratu), Wybrane aspekty badań komparatystycznych: założenia metodologiczne i analizy porównawczej*, Warszawa-Radom 2011,
- Trejderowski T., *Socjotechnika. Podstawy manipulacji w praktyce*, Wydawnictwo Psychologii i Kultury ENETEIA, Warszawa 2009.
- Znanecki F., *Prawa psychologii społecznej*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1991.

Netografia:

Jak jest realizowane badanie? - Polskie Badania Internetu, *site-centric* stat.pl/PBI.

Państwowa Komisja Wyborcza – wyniki wyborów samorządowych w 2010 roku,
http://www.pkw.gov.pl/gallery/21/79/51/217951/Obwieszczenie_PKW.pdf,
http://pkw.gov.pl/g2/i/21/97/90/219790/Obwieszczenie_PKW_2010-12-06_www.pdf.



ROZDZIAŁ II

EDUKACJA, SPORT I TURYSTYKA WYZWANIAM I WOBEC ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU



Małgorzata Kowol

RACJONALNIE ORGANIZOWANA PRACA DOMOWA DZIECI W MŁODSZYM WIEKU SZKOLNYM SZANSĄ NA ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ

Streszczenie. Lekcja nie jest jedyną formą nauczania i uczenia się dzieci. Proces ten uzupełnia powszechnie zadawana już od średniowiecza praca domowa, mająca wiele walorów edukacyjnych. Służy opanowaniu nowych treści, utrwaleniu poznanego materiału, rozwijaniu samodzielności w praktyce, a także rozwija systematyczność, charakter, inicjatywę i właściwy stosunek do obowiązków. Szerokie rozumienie pracy domowej to nie tylko jej odrabianie, ale także i uczestnictwo dzieci w samorządnie podejmowanych czynnościach pozaszkolnych, formach zajęć pozalekcyjnych. Niniejsza praca dotyczy nie tylko konieczności zadawania pracy domowej, ale także omawia różne aspekty pracy domowej dziecka w młodszym wieku szkolnym. Wpływające wnioski z pracy mogą służyć podniesieniu efektywności kształcenia. Analiza badań wskazuje o konieczności integralnego, całościowego traktowania nauki domowej z jednostką lekcyjną.

Słowa kluczowe: praca domowa, nauka domowa dzieci w młodszym wieku szkolnym, zadania domowe

RATIONALLY ORGANIZED HOMEWORK OF CHILDREN AT A YOUNGER SCHOOL AGE AN OPPORTUNITY FOR THEIR BALANCED DEVELOPMENT

Abstract. A lesson is not the only form of teaching or children's learning. This process has been completed by commonly given homework since the Middle Ages. Homework has a lot of educational values. It helps to master some new material, strengthen the previous material and to develop independence in practice. In addition, doing homework supports regularity, character, initiative and a proper attitude towards schoolwork. A wide understanding of the concept of homework is not only doing it, but it is also children's participation in spontaneous decisions to take part in after school activities and classes. The analysis of the research indicates the necessity of integral attitude towards the aspect of homework in the process of teaching and learning.

Keywords: homework, children's learning, schoolwork

Wstęp

W różnych okresach historii myśli pedagogicznej zmieniały się przekonania co do roli, istoty i znaczenia nauki domowej. Zagadnienie to było różnie pojmowane i realizowane w praktyce szkolnej.

Niniejszy artykuł dotyczy różnych aspektów funkcjonowania pracy domowej dziecka w młodszym wieku szkolnym.

Kształcenie uczniów już na pierwszym szczeblu edukacji nie ogranicza się jedynie do pracy lekcyjnej. Powiązanie tej podstawowej formy nauczania z nauką domową stanowi całość procesu kształcenia. Praca domowa jest kontynuacją jednostki lekcyjnej, której celem powinno być przygotowanie młodych członków globalnego społeczeństwa do wyzwań jakie stawia przed nimi współczesna szkoła.

Racjonalnie organizowana praca domowa dzieci w młodszym wieku szkolnym stwarza szansę na ich zrównoważony rozwój poprzez: pobudzanie ich wewnętrznej motywacji, ciekawości poznawczej i aktywności samokształceniowej. W nauczaniu początkowym praca domowa ma istotne znaczenie ze względu na holistyczne, całościowe podejście do otaczającej rzeczywistości.

Wielowymiarowość pracy domowej

Wincenty Okoń, polski pedagog, specjalista w zakresie dydaktyki, określił naukę domową jako „forma obowiązkowych, wykonywanych najczęściej w domu, zajęć szkolnych uczniów, których celem jest poszerzenie, pogłębienie i utrwalenie ich wiedzy oraz wdrożenie do samodzielności w posługiwaniu się nabytą wiedzą, w zbieraniu informacji, w dokonywaniu obserwacji, rozwiązywaniu zagadnień oraz pisemnych ich opracowywaniu”¹. Autor mocno podkreśla związek metodyczny lekcji i samodzielnego odrabiania zadań z nich wynikających, gdyż według niego stanowią one przedłużenie pracy szkolnej i zarazem stanowią pomost do kolejnego tematu zajęć.

W ujęciu Halina Filipczuk odrabianie zadań domowych to sprawdzenie na ile uczeń przyswoił materiał opracowany na zajęciach szkolnych, czy rozumie go i czy potrafi korzystać z niego samodzielnie, bez pomocy nauczyciela. H. Filipczuk stwierdza, iż praca domowa jest własnym wkładem pracy do spełniania osobistych zainteresowań, a zarazem narzędziem służącym poznaniu własnych możliwości².

Z kolei Marianna Szpiter podaje definicję nauki domowej jako rodzaj zajęć uczniów o charakterze obligatoryjnym bądź fakultatywnym, będący formą pozaszkolnej pracy dziecka, mający bezpośrednio związek z nauką w szkole, którą uczniowie podejmują z własnej woli, w uzgodnieniu z nauczycielem bądź samodzielnie, wykonując ją o własnych siłach. Główną cechą tego rodzaju aktywności ucznia jest czas jej realizacji, najczęściej w domu po zajęciach szkolnych³.

Z powyższych definicji klarownie wynika, iż nauka domowa jest częścią nauki szkolnej, wyznaczona przez wychowawcę, głównie w celu utrwalenia materiału, pogłębienia wiedzy i ukształtowania określonych umiejętności poprzez aktywność własną ucznia.

¹ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1987, s. 238.

² H. Filipczuk, *Rodzice i dzieci w młodszym wieku szkolnym*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1989, s. 84.

³ M. Szpiter, *Słupskie prace pedagogiczne nr 2*, Wydawnictwo Pomorskiej Akademii Pedagogicznej, Słupsk 2003, s. 24.

Zrównoważony rozwój nawiązuje do koncepcji edukacji wczesnoszkolnej jako filozofii nauczania opartej na integrowaniu wiedzy i postrzeganiu świata jako całości. Paradigmat kształcenia zintegrowanego zakłada, że uczeń poznaje otaczające środowisko, korzystając z różnych form aktywności. Wspierając aktywność edukacyjną dziecka, warto przez chwilę zastanowić się nad bogactwem oraz możliwościami prac jakie można zaofiarować najmłodszemu, gdyż nauka domowa wcale nie musi być postrzegana w kategoriach nużącego obowiązku, a wręcz odwrotnie jako narzędzie zrównoważonego rozwoju. Praca domowa ucznia ma wpływ na jego wszechstronny rozwój, aktywizuje go, rozwija jego umiejętności, a także utrzuca już te nabyte, na etapie edukacji wczesnoszkolnej odgrywa specyficzną rolę, traktuje się ją jako początkowy etap wdrażania dziecka do samokształcenia, a także procesu poznawania swoich możliwości, mocnych stron oraz zainteresowań samokształceniowych. Już od momentu rozpoczęcia nauki w szkole postuluje się wdrażać dziecko do świadomej pracy nad sobą w zdobywaniu wiedzy i przyzwyczajając je do samodzielnej nauki w domu.

W najnowszej literaturze poświęconej zagadnieniu nauki domowej prezentowane są poglądy na temat warunków jakie powinna spełniać praca domowa, by sprzyjała pozytywnym zmianom w rozwoju ucznia.

1. Treści zadawanych prac powinny być atrakcyjne i ciekawe tak, by dziecko podjęło się wykonania zadań nie pod naciskiem z zewnątrz, ale z własnej potrzeby.
2. Zadania winny być różnorodne, by umożliwiały rozwijanie właściwości intelektualnych i umiejętności praktycznych.
3. Wykonywanie zadań może przebiegać nie tylko indywidualnie, ale także i przy współudziale kolegów czy grupy.
4. Rezultaty działań uczniów powinny stworzyć u dziecka poczucie sukcesu i satysfakcję z wykonania zadań⁴.

Liczni pedagodzy w swoich poglądach dużą wagę przywiązują do jakości procesu kształcenia w szkole jak i w domu. Uczniowie muszą być odpowiednio przygotowani do wykonania zadań, gdyż braki i błędy w jej zadawaniu obniżają jakość pracy ucznia. Dobre wykonanie zadań domowych przez dzieci wiąże się m.in. z wiedzą nauczyciela o cechach prawidłowego zadawania prac.

Dobry nauczyciel przed przystąpieniem do opracowania planu pracy lekcyjno – domowej powinien maksymalnie rozpoznać indywidualne potrzeby uczniów, zwłaszcza te, które związane są z pracą domową, poznać ich zainteresowania oraz pasje, gdyż takie zintegrowanie planowanych zadań z potrzebami ucznia powoduje, iż działający podmiot podlega stymulacji wewnętrznej i zewnętrznej. W. Okoń stwierdził, iż dobre planowanie to umiejętnie postawiony cel. Celem świadomego planowania pracy domowej nauczyciela powinno być intensyfikowanie wszechstronnie zrównoważonego rozwoju młodej jednostki. W nauczaniu początkowym wychowawca, planując naukę domową musi również pamiętać o dostosowaniu jej do możliwości uczniów, ich potrzeb, a także predyspozycji psychofizycznych. Należałoby uwzględnić wiek dzieci, ich stopień zaradności, aby były one

⁴ M. Szpiter, *Shupskie prace...*, op. cit., s. 26.

w pełni samodzielne, wykonując zadania domowe. W momencie kiedy zadania nie będą dopasowane do sił i możliwości indywidualnej jednostki, uczeń nie wykona zadania wcale albo wykona je błędnie. Dostosowanie pracy domowej do możliwości uczniów daje większe szanse osiągania sukcesów przez dzieci, a także świadczy o znajomości istoty organizowania pracy domowej najmłodszych. Uczniowie osiągający gorsze wyniki, mający trudności w nauce, potrzebują innego zestawu zadań niż rówieśnicy, których możliwości rozwojowe są znacznie większe. Dlatego należy wziąć pod uwagę to, aby prace domowe były urozmaicone i o różnym stopniu trudności.

W literaturze pedagogicznej wyróżnia się kilka rodzajów celów pracy domowej ucznia. Biorąc pod uwagę cele kształcenia W. Okoń wyodrębnił adekwatnie do założeń edukacji wczesnoszkolnej następujące:

- Opanowanie nowego materiału – celem jest zainteresowanie ucznia nową tematyką zajęć;
- Opanowanie nowego materiału – opanowanie poznanego wcześniej materiału;
- Kształtowanie umiejętności i nawyków – zadanie rozwijające sprawności;
- Rozwijanie samodzielności i twórczości uczniów⁵.

Orientacja nauczyciela co do znajomości celów pracy domowej umożliwia wykorzystanie szerokiej tematyki w zadawanych zadaniach, co nie zniechęca dzieci do ich odrabiania, wręcz odwrotnie pobudzi je do samodzielnej pracy. Projektując pracę domową, ważne jest, by stosować różne jej cele.

Jeżeli celem nauki domowej dzieci w młodszym wieku szkolnym jest tylko utrwalanie opracowanego materiału to mamy do czynienia z retrospektywnym modelem edukacji, bowiem „metodami retrospektywnymi prac domowych są: powtarzanie i usprawnianie wiedzy i umiejętności”⁶. Ważne są również zadania transgresyjne, czyli takie, które wspierają aktywność twórczą dziecka. Uczniowie na tym etapie kształcenia wykazują ogromne pokłady potencjału twórczego, a ten typ zadań w dużej mierze rozwija kreatywność, myślenie dywergencyjne, samodzielność w myśleniu, a także sprawia, że proces uczenia się należy do przyjemnych, zaspokajając przy tym, potrzebę przeżywania.

Należy również zwrócić uwagę na zadania praktyczne. Ten rodzaj zadań przezwycięża sztywną koncepcję uczenia się, gdyż uczeń korzysta z pozaszkolnych źródeł wiedzy, gromadzi potrzebny materiał na dany temat czy wykonuje proste doświadczenia.

W nowym modelu kształcenia uczniom jest potrzebna wiedza, która będzie przydatna w różnych sytuacjach zmieniającego się otoczenia, która jest związana z kształtowaniem aktywności dziecka i zdolnością uczenia się przez całe życie w procesie samokształcenia. Stąd też modyfikacji powinny ulec zadawane prace domowe, którym będzie można przypisać m.in. następujące zadania:

1. „budzenie nowych zainteresowań,

⁵ W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 331.

⁶ M. Szpiter, *Słupskie prace pedagogiczne nr 2*, Wydawnictwo Pomorskiej Akademii Pedagogicznej, Słupsk 2003, s. 25

2. rozwijanie sprawności w uczeniu się,
3. budzenie pozytywnych emocji i stosunku do nauki,
4. zdobycie określonych kompetencji”⁷.

Według współczesnych pedagogów nauka własna ucznia jest traktowana jako rozszerzenie i kontynuacja zajęć szkolnych. Ma służyć głównie opanowaniu, utrwaleniu przyswojonych treści, niwelując luki w wiadomościach, przygotowywaniu do rozwiązywania zadań twórczych oraz permanentnego procesu samokształcenia, spełniając przy tym ważną rolę wychowawczą.

Szczególnego znaczenia nabiera fakt, iż praca domowa odgrywa istotną rolę w nauczaniu i wychowaniu dzieci, a racjonalnie zadawana na etapie klas I-III rozwija nawyk zorganizowanego uczenia się na późniejszych szczeblach edukacji.

Propozycje zmian w zakresie pracy domowej uczniów w młodszy wieku szkolnym

Jedną z szans nowego systemu edukacyjnego jest edukacja alternatywna, która jako priorytet wyznacza tworzenie optymalnych warunków do zrównoważonego i wszechstronnego rozwoju osobowości jednostki. Środkiem mogącym dopomóc realizacji tego celu może być odpowiednio i racjonalnie organizowana praca domowa.

Zintegrowany system kształcenia odwołuje się nie tylko do intelektualnego i psychomotorycznego, ale też intuicyjnego poznawania rzeczywistości przez dzieci.

Zmiany w zakresie pracy domowej powinny uwzględniać jej funkcje i cele. Dominiować powinny nie tylko cele utrwalające wiadomości i doskonalące umiejętności, ale też cele twórcze. Różnorodność i oryginalność jednostki rozwija się poprzez kształtowanie postaw i działań twórczych. Dążenie do osiągnięcia tych celów można zrealizować poprzez racjonalnie, twórczo, oryginalnie i ciekawie zadawaną pracę domową.

Na uwagę zasługują również działania mające na celu zrównoważone współplanowanie z uczniami nauki domowej, biorąc pod uwagę podstawę programową i możliwości uczniów, przykładem takiej praktyki może być wspólne sprawdzanie i ocenianie prac domowych przez nauczyciela i uczniów. Zatem ważny staje się współdział uczniów w współorganizowaniu procesu nauczania - uczenia się.

Należy pamiętać o różnicowaniu zadań domowych. Zasada indywidualizacji i uspołecznienia należy do podstawowych zasad w dydaktyce. Mówi o takim postępowaniu nauczyciela, które uwzględnia możliwości dzieci i prowadzi w swoich działaniach do realizacji celów kształcenia. Tylko zróżnicowane zadania przyniosą określone korzyści. Zasada różnicowania zadań domowych odnosi się do:

- Oferowania dzieciom zadań atrakcyjnych pod kątem struktury, formy, różnym stopniu trudności, odznaczającymi się walorami kształcącymi, wychowawczymi czy prospołecznymi;

⁷ K. Kruszko, *Nauka domowa*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Sielce 2006, s. 20; M. Szpiter, *Znaczenie nauki domowej*, „Życie Szkoły”, 1998, nr 6, s. 340.

- Proponowania zadań otwartych, które nie zawierają jakichkolwiek podpowiedzi. Zadania mają w tym momencie wiele rozwiązań, co z kolei wpływa na rozwój twórczych działań dziecka;
- Dopasowania pracy domowej do możliwości intelektualnych danego ucznia i jego zdolności;
- Różnicowania sposobów sprawdzania i oceniania zadań⁸.

Kolejną propozycją zmian w zakresie pracy domowej jest utrzymywanie ścisłego kontaktu z rodzicami w zakresie organizowania pracy domowej uczniów klas młodszych.

Współdziałanie tych dwóch ważnych dla dziecka środowisk ma ogromny wpływ na zrównoważony rozwój intelektualny i społeczny dziecka, tym bardziej, że przez rodziców i nauczycieli realizowany jest wspólny cel, czyli wspieranie harmonijnego rozwoju dziecka w różnych sferach⁹. Na etapie nauczania wczesnoszkolnego dzieci młodsze nie są przyzwyczajone do samodzielnej pracy w domu. W tym działaniu dużą rolę odgrywają rodzice, którzy powinni wdrażać najmłodszych do rzetelnego wypełniania obowiązków. Rozmowy z rodzicami na temat pracy domowej powinny stać się ważnym tematem zebrań/wywiadówek. Nauczyciel powinien omówić występujące trudności i niepowodzenia w nauce, zdiagnozować przyczyny i zaproponować skuteczne rozwiązania, gdyż w organizowaniu pracy domowej ucznia nie chodzi o wielogodziną pomoc rodzica w odrabianiu lekcji, tylko o ustalenie zasad do wykonywania swoich obowiązków w określonej porze.

Na uwagę zasługuje także kontrowersyjne spojrzenie na naukę domową Alfie Kohn'a, amerykańskiego naukowca, który w swojej książce „The homework myth” („Mit o pracy domowej”) zmusza nauczycieli do całkowitej rezygnacji z nauki domowej. Swoje zdanie uzasadnia nie tylko potrzebą zmian i wyzwań w edukacji. Praca domowa, a szczególnie jej duża ilość, prowadzi do licznych napięć i stresów rodzinnych. W jego opinii nauka domowa nie posiada jakichkolwiek zalet, co oznacza, iż odrabianie zadań domowych nie przynosi żadnych korzyści. Przy uwzględnieniu wymiaru czasu jaki spędza uczeń w szkole, należy mu się w domu odpoczynek i relaks. Ta niespotykana koncepcja akcentuje, by rodzice i opiekunowie poświęcali większą ilość czasu dzieciom, wykonując w tym czasie różnorodne prace użytkowe. I co ciekawe, duża liczba amerykańskich szkół odpowiada na to wyzwanie edukacyjne, i nie żałuje decyzji, gdyż uczniowie chętniej i bardziej dobrowolnie podejmują w domu samorzućne działania, a nauka staje się bardziej atrakcyjna kiedy dzieci ją podejmują bez narzucania¹⁰.

Podsumowując rozważania na temat zmian w pracy domowej, nowoczesne koncepcje nauczania wczesnoszkolnego proponują następujące zalecenia co do jej przewartościowania:

- Wyrabiamy w uczniach pozytywne przeświadczenia co do pracy domowej.
- Bezwzględnie należy różnicować pracę domową uczniów.

⁸ M. Szpiter, *„Słupskie prace...”, op. cit., s. 27*

⁹ Z. Załona, *„Wokół zagadnień”, op. cit., s. 101-103*

¹⁰ <http://www.alfiejohn.org/teaching/edweek/homework.html>.

- Zadajemy naszym podopiecznym taką pracę domową, która będzie każdorazowo sprawdzona i oceniona.
- Proponujemy dzieciom zadania, które służą realizacji różnorodnych celów.
- Nie zadawamy prac domowych do wykonania indywidualnie, preferujemy prace w parach, trójkach, większych grupach czy zespołach.
- Pozwólmy współplanować, współkontrolować i współoceniać dzieciom pracę domową. Nie bójmy się zadawać pracy domowej w dowolnej części lekcji.
- Obowiązkowo nie należy zadawać pracy domowej bez jakichkolwiek wskazówek co do jej wykonania.
- Spróbujmy odpowiednio zabezpieczyć dzieciom w pracy i lekcyjnej i domowej odpowiednie warunki emocjonalno – motywacyjne, związane z respektowaniem zasad podmiotowości.

Podsumowanie

Postulat pracy domowej we współczesnej szkole wymaga zmian, by nie był on utożsamiany z sentencją *scholae discimus* - uczymy się dla szkoły, połykając w dużych ilościach wiedzę encyklopedyczną, książkową, nieprzydatną w radzeniu sobie w globalnym społeczeństwie¹¹.

Szereg założeń pracy domowej w edukacji wczesnoszkolnej powinno się wpisać w nowoczesne koncepcje kształcenia i uczenia się. Nowoczesne kształcenie u początku XXI wieku zmusza nauczycieli do odchodzenia od schematycznego modelu szkoły tradycyjnej. Szkoła na miarę nowego wieku musi wdrażać uczniów do życia w czasach, które dopiero nadchodzą. Promujmy więc nowoczesny paradygmat edukacji zintegrowanej, polegający na odejściu od przekazywania suchej, martwej wiedzy, na rzecz rozwijania postawy aktywnej i samodzielnej w uczeniu się przez całe życie¹².

Wysiłek włożony przez nauczyciela w świadomą, przemyślaną, atrakcyjną pracę z uczniem z pewnością zostanie doceniony jeśli jej cele, rodzaje, formy, etapy planowania, przygotowania, zadawania pracy domowej, sposoby jej zadawania, etap kontroli i oceny działań ucznia będą określone. Tym samym nauczyciel winien rozwijać umiejętność wyszukiwania informacji z różnorodnych źródeł, rozumienia ich, a także przygotowywać młode jednostki do kierowania własnym życiem, by w przyszłości mogły realizować swoje plany i marzenia. Jednym z narzędzi do osiągnięcia powyższych celów jest świadomie organizowana praca domowa, która będzie miała cechy aktywności samokształceniowej.

Czasy, w których żyjemy, wymagają od dziecka już od najmłodszych lat umiejętności radzenia sobie w różnorodnych sytuacjach życia codziennego. Jednym z czynników zrównoważonego rozwoju dzieci jest zdobywanie wiedzy na zajęciach lekcyjnych, rozwijanie swoich możliwości intelektualnych i umiejętności, utrwalając je w czasie nauki domowej, mówiąc wprost odrabiając zadania domowe.

¹¹ J. Kujawiński, *Doskonalenie...*, op. cit., s. 198.

¹² J. Kordziński, *Szkoła sukcesu*, „Nowa Szkoła 1997, nr 2, s. 59-60.

Bibliografia

Literatura:

Filipczuk H., *Rodzice i dzieci w młodszy wieku szkolnym*, Warszawa, Nasza Księgarnia, 1989.

Kordziński J., *Szkoła sukcesu*, "Nowa szkoła", 1997, nr 2.

Kruszko K., *Nauka domowa dzieci wieku wczesnoszkolnym*, Siedlce, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, 2006

Kujawiński J., *Doskonalenie pracy lekcyjno - domowej w klasach początkowych*, Warszawa, WSiP, 1990.

Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa, Wydawnictwo PWN, 1979

Szpiter M., *Kontrowersje wokół nauki domowej*, Życie szkoły 1996, nr 8.

Szpiter M., *Słupskie prace pedagogiczne nr 2*, Słupsk, Wydawnictwo Pomorskiej Akademii Pedagogicznej, 2003.

Zacłona Z., *Wokół zagadnień edukacji wczesnoszkolnej*, Nowy Sącz, PWSZ w Nowym Sączu, 2009.

Strony internetowe:

<http://www.alfiekohn.org/teaching/edweek/homework.html>



Ewelina Tomczyk

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

AKTYWNA TURYSTYKA SPORTOWA JAKO AKTUALNIE CORAZ BARDZIEJ POPULARNA FORMA SPĘDZANIA WOLNEGO CZASU

Streszczenie. Turystyka sportowa jest zjawiskiem powszechnym i znanym od wieków. W ciągu ostatnich kilku dziesięcioleci wyodrębniony został podział na bierną i aktywną turystykę sportową. W związku z rosnącym zainteresowaniem aktywnością fizyczną opisany zostanie udział w różnego rodzaju zawodach sportowych dostępnych dla osób uprawiających sport amatorsko. Autorka w niniejszym artykule naukowym przybliży zjawisko turystyki sportowej w jej aktywnej formie, zarówno w bliższym, jak i dalszym zakresie. Przedstawione zostaną jej najpopularniejsze formy opisane na wybranych przykładach. Wskazana zostanie rosnąca popularność aktywnej turystyki sportowej oraz ogólne efekty takiej turystyki w różnorodnych dziedzinach. Aktywna turystyka sportowa przedstawiona zostanie również jako nowoczesne narzędzie marketingowe.

Słowa kluczowe: sport masowy, aktywna turystyka sportowa, turystyka sportowa, zawody sportowe, imprezy sportowe

ACTIVE SPORTS TOURISM AS CURRENTLY AN INCREAS- INGLY POPULAR FORM OF SPENDING FREE TIME

Abstract. Sports tourism is a widespread phenomenon and it is known from ages. Over the past few decades, the division into passive and active sports tourism has been separated. Due to the growing interest in physical activity in this article will be described a participation in various sports competitions which are available for people practicing amateur sports. The author will bring closer the phenomenon of sport tourism in its active form, both in a closer and further range. The author will present the most popular forms and will describe it on selected examples. Will be indicated the growing popularity of active sports tourism and the general effects of such tourism in various areas. Active sports tourism will also be presented as a modern marketing tool.

Keywords: mass sport, active sports tourism, sports tourism, sports competitions, sporting events.

„Życie ludzkie to jakby olbrzymie zawody sportowe, których jesteśmy zarówno widzami, jak i uczestnikami”

A. Gołubiew¹

Wstęp

Aktywny tryb życia w dzisiejszych czasach zyskał, i wciąż zyskuje, coraz liczniejszą grupę zwolenników. Ze sportem mamy do czynienia nie tylko podczas zorganizowanych, dużych widowisk, jak igrzyska olimpijskie czy mistrzostwa świata w różnych dziedzinach. Ze sportem spotykamy się na co dzień w sklepach, gdzie z okładek kolorowych magazynów patrzą na nas znane osoby zachęcające do zdrowszego trybu życia, w klubach fitness, gdzie uzyskać możemy różnorakie porady jak zyskać lepszą sylwetkę i samopoczucie, ale także na ulicach dużych miast, gdzie spotykamy coraz większą liczbę rowerzystów lub mijających nas biegaczy.

Zasadniczym pytaniem jest, dlaczego cały świat nagle zaczął o siebie dbać w kontekście rozwoju fizycznego. Obok zwolenników tzw. *fast food*-ów mamy dziś równie szeroką rzeszę osób krytykujących żywność o niskiej jakości i promujących warzywa, owoce, białko i zdrowe węglowodany. Czy bycie tzw. *fit* to tylko przejściowa moda, czy zjawisko o dużo głębszym podłożu, będące efektem coraz większej świadomości konsumentów zwracających uwagę na to, co przy sklepowej półce wkładają do koszyka? Aktywny tryb życia to nie tylko sportowe ubrania i wizyty na siłowni. Dziś wiąże się z tym coraz silniej zmiana podejścia do wielu innych sfer życia. Osoby aktywne fizycznie nie tylko trenują raz na jakiś czas w klubie sportowym czy biegają w lesie. Jednostki, które bardziej niż inne upodobały sobie aktywność fizyczną jako swój sposób na życie, dostosowują również, a może przede wszystkim, swój wolny czas pod kątem możliwości uprawiania sportu. Dzięki postępującej globalizacji nie ogranicza się to tylko do wycieczek na siłownię, ale także do planowania wakacji np. w górach, gdzie można będzie odpoczywać podczas wspinaczek lub długich spacerów. Obok tego typu aktywności na popularności zyskują coraz liczniejsze imprezy sportowe, będące okazją do rywalizacji nie tylko na poziomie profesjonalnym.

Z powodu coraz szerszego zainteresowania sportem pojawiło się dla niego miejsce także w nauce. Co prawda w literaturze przedmiotu nie poświęca się wiele opracowań temu tematowi, nie dostrzegając dużej potrzeby jego omawiania. Pomimo istnienia zjawiska od zarania dziejów dopiero w ubiegłym stuleciu znajdujemy próby jego definiowania. Na potrzeby artykułu możemy przyjąć najprostszą, a zarazem najbardziej trafną definicję, mianowicie iż „turystyka sportowa” to nic więcej jak opuszczenie swego miejsca pobytu stałego i przebywanie przez jakiś czas w innym, obcym ze względów sportowych².

Z czasem zaczęto dostrzegać różne motywy wyjazdów sportowych. Przede wszystkim jest to chęć śledzenia zmagania w zorganizowanych, dużych widowiskach sportowych,

¹ A. Gołubiew, *Listy do przyjaciela. Gdy chcemy się modlić*, Kraków 1987, s. 110.

² M. Kazimierzczak, E. Malchrowicz – Moško, *Turystyka sportowa – specyfika i trendy rozwojowe*, [w:] *Folia Turistica* nr 28 – 2013, Kraków 2013, s. 72.

jak Igrzyska Olimpijskie, Mistrzostwa Świata lub Europy, a także zawody rangi państwowej oraz dopingowanie sportowców. Jednakże, jak zostało wspomniane w pierwszym akapicie artykułu, aktualnie rywalizacja sportowa nabiera coraz większego znaczenia i popularne stają się zmagania amatorskie. Z roku na rok organizuje się coraz więcej zawodów otwartych, dostępnych dla szerokiej grupy osób chętnych, a jedynym warunkiem jest potwierdzenie braku przeciwwskazań lekarskich dla uprawiania danego typu aktywności.

Turystyka sportowa zyskuje na znaczeniu i nie oznacza już tylko biernego przyglądania się zmaganiom sportowym innych. Poprzez popularyzację sportu coraz częściej podróżuje się w celu udziału aktywnego w różnego rodzaju eventach. W niniejszym artykule omówione zostanie zjawisko turystyki sportowej w aktywnym zakresie oraz przedstawione zostanie jej znaczenie w globalizującym się świecie. Czy jest to trend zwykły, który nie tylko utrzyma się w kolejnych latach, ale będzie zyskiwał na popularności, czy tylko przejściowa moda? Czy i jakie skutki pociąga za sobą zwiększona mobilność jednostek trenujących, oraz przede wszystkim czy jest to zjawisko korzystne i dla kogo?

Turystyka sportowa – proveniencja i rodzaje

Sport zajmuje istotne miejsce w życiu człowieka od najdawniejszych czasów. Utrzymywanie odpowiedniego wytrenowania ciała zapewniało wysokie miejsce w hierarchii społecznej już w starożytnej Sparcie, gdzie obywatel musiał być zdrowy i silny, i taka definicja obywatela dotyczyła nie tylko mężczyzn, ale i kobiet. Historie o walecznych Amazonkach również potrafią przypomnieć sobie wszyscy. Sprawne ciało zapewniało możliwość nie tylko zdobycia pożywienia, ale też obronienia się przed ewentualnym wrogiem.

Z czasem kult ciała zaczął ewoluować. Najstarszym wydarzeniem sportowym o szerokim zasięgu są oczywiście igrzyska olimpijskie, rozgrywane co cztery lata w Olimpii. Było to wielkie widowisko organizowane ku czci boga Zeusa, i wiązało się z oddaniem hołdu najwyższemu z bogów. Na czas igrzysk przerywano wojny i cały kraj skupiał się na zmaganiach swoich herosów. Podróże odbywali nie tylko sami zawodnicy, ale i obywatele wiedzeni chęcią zobaczenia na własne oczy wszystkich rodzajów rywalizacji. Zwycięzca zdobywał wielką sławę i uszanowanie nie tylko dla siebie, ale i swojego miasta, które mogło czuć się bezpieczne mając w swych murach takiego obrońcę³.

Kolejnym wielkim wydarzeniem kulturowym do dnia dzisiejszego, a mającym podstawy w starożytności, jest oczywiście bieg maratoński. Zgodnie z legendą posłaniec Filippides w 490 roku p.n.e. przebiegł dystans 42,195 km, aby obwieścić Grekom zwycięstwo w bitwie z Persami, i jednocześnie ostrzec ateńczyków, iż zbliża się ku nim flota perska⁴. Do dnia dzisiejszego marzeniem większości biegaczy jest ukończenie tzw. dystansu królewskiego, a biegi maratońskie organizowane są na całym świecie.

Zainteresowanie sportem w formie czynnej i biernej istnieje więc w tradycji społecznej od zamierzchłych czasów. Nawet na powyższym przykładzie możemy rozróżnić dwie

³ J. Łanowski, *Święte igrzyska olimpijskie*, Poznań 2000.

⁴ Herodot, *Dzieje*, księga VI.

podstawowe formy podróży związane z aktywnością sportową – formę bierną i formę czynną.

Bierna turystyka sportowa, inaczej pasywna, wiąże się z chęcią udziału w widowiskach sportowych bez aktywnego w nich udziału. Turysta podróżuje ze względów emocjonalnych i pragnie uczestniczyć w wydarzeniu wyłącznie w roli widza⁵. Dodatkowym motywem może być tutaj, oprócz emocji związanych z samym sportem, chęć wspierania i kibicowania sportowcom podziwianym, bądź uznawanym za „swoich”, czyli np. rodaków rywalizujących na arenie międzynarodowej. Odmianą biernej turystyki sportowej może być także podróż w celu zwiedzenia atrakcji sportowych takich, jak np. wystawy lub muzea sportowe, lub inne obiekty historyczne łączące się ze sportem. Taki rodzaj turystyki nazywany jest turystyką sportową nostalgiczną lub sentymentalną⁶.

Obok turystyki biernej wyróżniana jest również aktywna turystyka sportowa, zakładająca czynny udział turysty w danym wydarzeniu sportowym, lub po prostu podróż w celu uprawiania sportu / innej wybranej formy ruchu. Jest to pojęcie najszerwsze, określające ogólnie wyjazdy w celu podejmowania aktywności rekreacyjnej. Co istotne, nie podkreśla się tutaj konieczności posiadania specjalistycznego sprzętu bądź określonej kondycji psychofizycznej lub umiejętności⁷. Dalej wyróżnić można podział aktywnej turystyki sportowej na turystykę ekstremalną, przejawiającą się w uprawianiu sportów ekstremalnych, nastawieniem na silne doznania psychofizyczne a nierzadko również wyczerpaniem organizmu, oraz turystykę kwalifikowaną, określaną też mianem specjalistycznej, która oznacza ukierunkowanie na jedną wybraną dziedzinę sportu i specjalizację w niej. Miała stanowić przeciwieństwo turystyki masowej⁸.

Na potrzeby niniejszego artykułu przyjęte zostanie ogólne rozumienie turystyki sportowej aktywnej, a zwłaszcza jej rekreacyjny i amatorski aspekt. Nawiązując do zagadnienia popularyzacji zdrowego trybu życia oraz coraz szerszego zainteresowania aktywnym spędzaniem czasu przedstawione zostaną ogólnodostępne zawody i wydarzenia sportowe charakteryzujące się otwartością i łatwością dostępu, a także omówione zostaną ogólne efekty, jakie można zaobserwować na podstawie dotychczasowych trendów w tym zakresie.

Przejawy aktywnej turystyki sportowej w XXI wieku

Uprawianie sportu od zawsze wywołuje silne emocje zarówno wśród osób czynnie go uprawiających, jak i widzów. Wraz ze wzrostem świadomości obywateli w zakresie tzw. chorób cywilizacyjnych, sport stał się niejako remedium na wszelkie zło wywoływane przez negatywne skutki rozwoju przemysłowego. Nie tylko lekarze i specjaliści zalecają

⁵ A. Hadzik, *Turystyka sportowa ze szczególnym uwzględnieniem międzynarodowych widowisk sportowych*, Katowice 2014, s. 14.

⁶ H. J. Gibson, *Sport tourism: a critical analysis of research*, Sport Management Review 1998, s. 45.

⁷ J. Mokras – Grabowska, *Aktywne formy turystyki – motywacje i poziom kwalifikacji uczestników. Podejście koncepcyjne i empiryczne*, [w:] *Turystyka sportowa. Społeczno – kulturowy potencjał i perspektywy rozwoju*, Poznań 2015.

⁸ Tamże, s. 30.

ruch i zdrowy tryb życia w celu zachowania młodości i sprawności na długie lata. Trend rozpowszechnił się również na wszelkie pozostałe dziedziny życia społecznego, co jest wykorzystywane w środkach masowego przekazu. Ma to swoje dobre i złe strony. Sama popularyzacja sportu jest czymś niewątpliwie pozytywnym, a ruch w każdej formie i wzrost świadomości konsumenckiej należy do zjawisk pożądaných. Niestety chęć zarobku powoduje tworzenie np. przez koncerny farmaceutyczne różnego rodzaju preparatów mających w cudowny sposób wywołać efekty podobne jak godziny wyrzeczeń i treningów. Tak samo wśród sportowców znane są nielegalne środki dopingu, wywołujące np. nienaturalny przyrost masy mięśniowej lub zwiększoną wydolność organizmu⁹. Jest to jednak odrębnym tematem.

Popularyzacja sportu jako najprostszego i najłatwiej dostępnego sposobu na dobre samopoczucie ma swoje konsekwencje nie tylko w życiu prywatnym społeczeństwa. Zaobserwować można zwiększone pojawianie się nowych obiektów sportowych, jak siłownie, kluby fitness czy hale sportowe. Zgodnie z prawami rynkowymi popyt kształtuje podaż. Zwiększa się nie tylko zasięg i dostępność usług, ale też ich rodzaj. Dzięki tak dużemu zainteresowaniu aktywnością pojawiają się coraz to nowe rodzaje zajęć, jak np. zumba czy treningi na trampolinach.

Niezmienne jednak to bieganie uznawane jest za najprostszą i najłatwiej dostępną dyscyplinę sportu. Na ulicach miast spotkać można coraz większą liczbę osób oddających się tej czynności, jak również jest możliwe do zaobserwowania w planach zagospodarowania miast wytyczanie nowych ścieżek biegowych lub rowerowych. Zgodnie z tą tendencją powstawać zaczęły imprezy biegowe dla amatorów. Różnorodność tras i dystansów przyciąga coraz większą liczbę zainteresowanych, wywołując efekt tzw. kuli śnieżnej – gdy coraz więcej osób ma możliwość poczuć smak rywalizacji ukoronowanej wręczeniem medalu na mecie, tym więcej osób zaczyna rozważać wybór tego typu aktywności¹⁰.

Biegi maratońskie nawiązujące do tradycji organizowane są od lat i znane są na całym świecie, jednakże w ostatnich latach promocja sportu masowego znacznie się nasiliła. Organizowane są biegi nie tylko na różnych dystansach, jak półmaratony, ultra, 10 km etc., ale też biegi dla dzieci, biegi z psami oraz wyścigi typu *nordic walking*¹¹. Najczęściej biegi organizowane są w celu uczczenia pamięci jakiegoś ważnego wydarzenia / okresu w historii, np. bieg „Pamiętaj z Nami!” przeprowadzany w Krakowie ulicami Kazimierza i Starego Miasta (szósta edycja w 2018 r. poświęcona została pamięci Żydów krakowskich

⁹ Więcej informacji znaleźć można w szczegółowych opracowaniach, np.: M. Jarosz; *Suplementy diety a zdrowie*, Warszawa 2008; F. Świdorski, *Żywność wygodna i żywność funkcjonalna*, Warszawa 1999; F. Delavier, M. Gundill, *Suplementy żywnościowe dla sportowców*, Łódź 2010; J. Hoberman, *Sports Physicians and the Doping Crisis In Elite Sports*, [w:] *Clinical Journal of Sport Medicine*, USA 12 (4) 2002.

¹⁰ E. Malchrowicz – Moško, „Biegaj i zwiedzaj” – podróże na maratony jako współczesny trend w turystyce kulturowej i turystyce sportowej, [w:] M. Kazimierzczak (red.), *Inspiracje sportem w turystyce kulturowej*, Poznań 2016.

¹¹ Marsz ze specjalnymi kijkami trekkingowymi (przyp. aut.).

i 75. Rocznicy likwidacji getta¹²), „Bieg zaślubin Polski z morzem” (Władysławowo – Puck) czy „Tropem Wilczym – Bieg Pamięci Żołnierzy Wyklętych” (cała Polska). Historia nie jest jedynym motywem organizacji masowych imprez biegowych. Bardzo często biegi organizowane są w celach charytatywnych, w których opłata za pakiety startowe przekazywana jest na rzecz różnorodnych organizacji, np. „Bieg Wielkich Serc” wspierający zbórkę Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy lub w celu promowania postaw / organizacji o pozytywnym wydźwięku społecznym, jak np. „Krwibieg” promujący honorowe krwiodawstwo.

Biegi na niewielkich dystansach ze względu na organizację masową i cykliczną przyciągają głównie mieszkańców danego miasta i okolic, ale już dystanse półmaratonu i maratonu są motywem zorganizowanych i zaplanowanych z wyprzedzeniem podróży. W ostatnich latach dużą popularnością cieszy się np. „Korona Polskich Półmaratonów” lub „Korona Polskich Maratonów”. Warunkiem jej otrzymania (w formie ozdobnego medalu) jest ukończenie min. pięciu biegów na danym dystansie¹³. Uczestnicy mają do wyboru zawody organizowane w kilku większych miastach.

Ta nowa forma rywalizacji przyciąga nie tylko osoby aktywne fizycznie, ale też wzbudza silne zainteresowanie władz poszczególnych miast pragnących przyciągnąć turystów, oraz sami sponsorzy dbający o reklamę danej marki. Biegi na dłuższych dystansach coraz częściej związane są z silnym przekazem medialnym, rywalizującym o przyciągnięcie konsumentów. Władze miast w celu zwiększenia wydatków turystów w sferze noclegowo – gastronomicznej promują wizerunek miasta i na pierwszy plan wysuwają atrakcje turystyczne, które mogą być idealnym miejscem odpoczynku po wysiłku fizycznym. Wyjazdy na samo wydarzenie sportowe nie bywa już celem samym w sobie, często zostaje połączone z czynnikiem turystycznym, takim jak zwiedzanie miasta i szeroko pojęta rekreacja¹⁴.

Osoby decydujące się na dłuższą przygodę z bieganiem nierzadko zaczynają się rozglądać za masowymi imprezami organizowanymi poza granicami kraju. Aktywna turystyka sportowa wkracza więc tu w swą najobszerniejszą formę – zorganizowany, dłuższy wyjazd turystyczny połączony zostaje z udziałem w wydarzeniu sportowym. Niemalże każdy biegacz zapytany o swój wymarzony start wymienia Maraton Nowojorski jako coś, co przeżyć należy. Portale społecznościowe i media odpowiadają na zapotrzebowanie rynku pomagając w zorganizowaniu takiej wycieczki. A jeśli ktoś już wyruszy do USA w celu wzięcia udziału w maratonie, nierzadko zostanie tam na dłużej, aby poznać jedno z najpopularniejszych miast Stanów Zjednoczonych.

Nawiązując do wspomnianej powyżej „Korony Polskich Półmaratonów / Maratonów”, powstał także projekt „Korona Maratonów Świata”, obejmująca listę najśłynniejszych

¹² Strona internetowa Muzeum Historycznego Miasta Krakowa; <http://www.mhk.pl/aktualnosci/pamietaj-z-nami>.

¹³ Strona internetowa Polskiego Stowarzyszenia Biegów; <http://www.psb-biegi.com.pl>.

¹⁴ E. Malchrowicz – Moško, „*Biegaj i zwiedzaj*” – *podróże na maratony jako współczesny trend w turystyce kulturowej i turystyce sportowej*, dz. cyt.

szych maratonów na siedmiu kontynentach. Wydarzenie jest adresowane do wszystkich osób aktywnych pragnących połączyć biegowe hobby z ciekawością świata poprzez zwiedzanie różnych jego zakątków¹⁵.

Tradycyjne biegi, choć wciąż są najbardziej popularnym przejawem masowej turystyki sportowej, nie są dziś jedyną formą sportu masowego. Chęć wrażeń i poszukiwania czegoś nowego spowodował wzrost zainteresowania tzw. biegami terenowymi lub biegami ekstremalnymi. Tradycyjna formuła biegu połączona została tutaj z możliwością sprawdzenia swojej wytrzymałości fizycznej poprzez dodanie na trasę zawodów różnego rodzaju przeszkód angażujących dodatkowe partie mięśniowe. Organizatorzy prześcigają się w wymyślaniu nowych wyzwań czyhających na zawodników. I tak np. uczestnicy zmierzyć się muszą z pionowymi ścianami wymagającymi podciągania się lub wspinania, przekakiwaniem przez obiekty czy przekraczaniem lodowatej wody lub sporych ilości błota. Najbardziej popularnym cyklem biegów terenowych organizowanych w całej Polsce jest „Runmageddon”. Uczestnicy żądni przygód nierzadko decydują się na podróże do innych miejscowości w celu wzięcia udziału w tej specyficznej formie przygody. Organizatorzy odpowiadając na zapotrzebowanie zapewniają dodatkowe atrakcje zachęcające do pozostania na dłużej w docelowym miejscu wydarzenia, jak np. potańcówki lub imprezy integracyjne. Co więcej, w roku bieżącym (2018 – przyp. aut.) odbył się pierwszy „Runmageddon Sahara”, który wiązał się ze zorganizowaną wyprawą sportowo – rekreacyjną do Maroka. „Runmageddon” ma wiele odpowiedników w poszczególnych miastach Polski, np. „Commando Race” w Krakowie lub „Bieg Morskiego Komandosa” w Gdyni. Również tutaj zgłaszają się chętni z całego kraju.

Bieganie jednakże nie jest jedyną formą rywalizacji dostępną w tak szerokiej skali dla amatorów. Coraz większym zainteresowaniem cieszą się obecnie różnego rodzaju sporty sylwetkowe. Nad atletyczną rzeźbą ciała jest w stanie pracować każdy miłośnik sportu, często wymieniając ją jako główny motyw podjęcia ćwiczeń fizycznych. Różnorodność maszyn dostępnych na siłowniach, oraz zwiększająca się z roku na rok liczba trenerów personalnych dodatkowo ułatwia to zadanie.

Dla osób zainteresowanych rywalizacją na tym polu również organizuje się cały szereg konkurencji. Przeprowadzane są targi fitness, podczas których sportowcy często mogą spróbować swoich sił np. w „Debiutach” organizowanych przez Polski Związek Kulturystryki, Fitness i Trójboju Siłowego. „Debiuty” są niewątpliwie jednym z największych wydarzeń w branży i przewidują rywalizację w różnych dziedzinach zarówno dla kobiet, jak i mężczyzn, np. fitness kobiet, fitness mężczyzn, fitness sylwetkowe czy kulturystyka klasyczna (różne kategorie). W wydarzeniu organizowanym w Krakowie w 2018 r. wzięło udział ponad 500 osób z całej Polski¹⁶.

„Debiuty”, choć wzbudzające największe zainteresowanie nowych osób praktykujących sporty sylwetkowe, nie są jedynymi amatorskimi zawodami w tej dziedzinie. Przeprowadzane są np. Mistrzostwa Wielkopolski / Podkarpacia / (...) w Kulturystyce i Fit-

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Polski Związek Kulturystryki Fitness i Trójboju Siłowego: *Komunikat końcowy Debiuty PZKFITS*.

ness, czy innych poszczególnych regionów kraju, ale także Mistrzostwa Polski. Kolejnym wydarzeniem, które wzbudziło duże zainteresowanie były organizowane po raz pierwszy na terenie Polski zawody „Diamond Cup 2017 Katowice”, organizowane przez Międzynarodową Federację Kulturystryki i Fitness (IFBB)¹⁷.

Sporty sylwetkowe cieszą się dużym zainteresowaniem na całym świecie, a ich popularność nie ogranicza się tylko do ostatnich lat. Niebagatelnym wydarzeniem sportowym związanym z podróżami celem wzięcia udziału w zawodach są z całą pewnością Mistrzostwa Europy w Kulturystryce i Fitness oraz Mistrzostwa Świata. Najbardziej pożądanym osiągnięciem jest jednakże wypromowany m. in. za sprawą Arnolda Schwarzeneggera występ w „Mr. Olympia”, organizowanych także przez wspomnianą już IFBB. Z biegiem lat zmieniają się kryteria i zakres oceny, lecz prestiż imprezy pozostaje ten sam¹⁸. Zawody organizowane są w różnych miastach, jednakże zawsze odbywają się w Stanach Zjednoczonych.

Podsumowanie

Aktywna turystyka sportowa jest zjawiskiem znanym od wielu lat, w ciągu ostatniego stulecia nabrała jednak nowego znaczenia i wciąż zyskuje na popularności. Nawiązując do przeprowadzonych obserwacji można z całą pewnością stwierdzić, że liczba uczestników sportowych wydarzeń masowych zwiększa się z roku na rok, i trend ten będzie się w kolejnych latach utrzymywał. Popularność zdrowego trybu życia i promowanie wysportowanej sylwetki wpływa pozytywnie na liczbę osób zainteresowanych czynnym uczestnictwem w różnego rodzaju wydarzeniach sportowych. Wzrost zainteresowania rywalizacją sportową na poziomie amatorskim dostrzeżono również na poziomie organizatorskim, przez co należy rozumieć chęć promocji samych miast / regionów za pomocą ww. wydarzeń. Coraz częściej organizowane są dodatkowe atrakcje wokół samych zawodów zachęcające uczestników z dalszych części Polski, a nawet ze świata. Na takiej promocji skorzystać może cała baza turystyczna i gastronomiczna miasta – organizatora. Dodatkowo imprezy takie postrzegane są jako doskonałe narzędzie marketingowe dla różnorodnych firm związanych z branżą sportową, jak np. producentów sprzętu sportowego lub żywności dyktowanej osobom aktywnym fizycznie. W najbliższej przyszłości zalecane jest dogłębniejsze zbadanie zjawiska aktywnej turystyki sportowej jako nowego narzędzia marketingowego na poziomie nie tylko producentów, ale i miast – organizatorów.

Bibliografia

Dokumenty i akty prawne

IFBB Executive Council: *Komunikat 8/2017*, Madryt 2017.

¹⁷ IFBB Executive Council: *Komunikat 8/2017*, Madryt 2017.

¹⁸ *History of Mr. Olympia*, <http://www.ifbbpro.com/>.

Polski Związek Kultury Fitness i Trójboju Siłowego: *Komunikat końcowy Debiuty PZK-FiTS*, Kraków 2018.

Opracowania zwarte

Fedan R., Dyrda G., Wiśniewski M. (red.), *Wybrane problemy rozwoju sportu, turystyki i rekreacji*, Jarosław 2014.

Gibson H. J., *Sport tourism: a critical analysis of research*, Sport Management Review 1998.

Hadzik A., *Turystyka sportowa ze szczególnym uwzględnieniem międzynarodowych widowisk sportowych*, Katowice 2014.

Herodot, *Dzieje*, księga VI.

Kazimierzczak M., Malchrowicz – Moško E., *Turystyka sportowa – specyfika i trendy rozwojowe*, [w:] *Folia Turistica* nr 28 – 2013, Kraków 2013.

Łanowski J., *Święte igrzyska olimpijskie*, Poznań 2000.

Malchrowicz – Moško E., „*Biegaj i zwiedzaj*” – *podróże na maratony jako współczesny trend w turystyce kulturowej i turystyce sportowej*, [w:] M. Kazimierzczak (red.), *Inspiracje sportem w turystyce kulturowej*, Poznań 2016.

Mokras – Grabowska J., *Aktywne formy turystyki – motywacje i poziom kwalifikacji uczestników. Podejście koncepcyjne i empiryczne*, [w:] *Turystyka sportowa. Społeczno – kulturowy potencjał i perspektywy rozwoju*, Poznań 2015.

Waśkowski Z. (red.), *Marketing imprez biegowych*, Poznań 2014.

Wiśniewski B., Socha R., Gracz M., *Zasadnicze problemy prawno - organizacyjne bezpieczeństwa masowych imprez sportowych*, Bielsko - Biała 2010.

Zawadzki K., *Ekonomiczne efekty organizacji wielkoformatowych wydarzeń sportowych*, Gdańsk 2017.

Netografia

History of Mr. Olympia, <http://www.ifbbpro.com/>.

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, <http://www.mhk.pl/aktualnosci/pamietaj-z-nami>.

Polskie Stowarzyszenie Biegów, <http://www.psb-biegi.com.pl>.



Krzysztof Sobkowicz

Uniwersytet Opolski

KSZTAŁTOWANIE SIĘ USTROJU II RZECZPOSPOLITEJ W ASPEKcie ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Streszczenie. W artykule przedstawiono proces kształtowania się ustroju II Rzeczypospolitej i pokładanych nadziei na zrównoważony rozwój kraju. Zarysowano tradycję polskiego parlamentaryzmu i wskazano na jego odrębność względem parlamentaryzmów innych krajów europejskich. Do tradycji tej usiłowało nawiązać odradzające się po zaborach państwo polskie, przystosowując ją do struktury prawnej nowożytnego państwa liberalno-demokratycznego. Wejście II Rzeczypospolitej do grona państw posiadających liberalno-demokratyczną konstytucję nie oznaczało, automatycznego za warstwą prawną, przeniesienia struktury społecznej, ekonomicznej i mentalnej. W centrum rozważań znalazła się także Konstytucja Marcowa oraz relacje pomiędzy władzą ustawodawczą i wykonawczą. Przedstawiono ordynację wyborczą i kampanię wyborczą do sejmu jako czynniki wpływające na określony skład parlamentu. Ukazano także wpływ podziałów politycznych w sejmie na możliwości zawarcia ewentualnych koalicji oraz na wybory prezydenckie.

Słowa kluczowe: Zrównoważony Rozwój, Ustrój II Rzeczypospolitej, Naczelnik Państwa, Mała Konstytucja, Sejm Ustawodawczy.

SHAPING THE SETTINGS II REPUBLIC IN TERMS SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract. The process of development of system of the Second Republic of Poland and expectations of sustainable development of the state was presented in the article. Tradition of Polish parliamentary system was outlined and its difference in comparison with parliamentary systems of other European countries was presented. Polish state, reviving after the period of the Partitions, was trying to refer to this tradition, adjusting it to legal structure of modern liberal-democratic country. Accession of the Second Republic of Poland to the group of countries having liberal-democratic constitution was not automatic transfer of social, economic and mental structure. March Constitution and relations between legislative and executive power were also examined. Electoral law and election campaign to the Sejm as the factors having impact on specific composition of parliament were presented. The impact of political divisions in the Sejm on the possibilities of forming potential coalitions and on presidential elections was also shown.

Keywords: Sustainable Development, System of the Second Republic of Poland, Head of State, Small Constitution, Legislative Sejm.

Wstęp

W roku 1918 Polska, po 123 latach zaborów, odzyskała niepodległość. Rozpoczęła się teraz walka o granice, walka zbrojna oraz dyplomatyczna. Narodziny II Rzeczypospolitej stały się możliwe dzięki klęsce, jaką poniosły w I wojnie światowej trzy państwa zaborcze i wybuchowi rewolucji w tychże państwach. „Próżnia polityczna”, która pojawiła się pod koniec roku 1918 w Europie Środkowej i Wschodniej, wytworzyła korzystną koniunkturę dla wyłaniania bytu państwowego w oparciu o politykę faktów dokonanych. Państwo polskie musiało przyjąć postanowienia Traktatu Wersalskiego, na mocy którego Niemcy zwrócili Polsce Pomorze Gdańskie i Wielkopolskę. Natomiast na Śląsku, Warmii i Mazurach trzeba było przeprowadzić plebiscyt. Przyłączenie w czerwcu 1922 roku wschodniej części Górnego Śląska, będącego najważniejszym regionem górnictwa i przemysłu ciężkiego w niepodległym kraju, dało Polsce możliwość normalnego rozwoju ekonomicznego.

W pierwszych latach istnienia Rzeczypospolitej cały system gospodarczy należało zbudować niemalże od początku. Nie było zintegrowanej infrastruktury, wspólnej dla całego kraju waluty, instytucji finansowych ani administracji państwowej. Przed społeczeństwem polskim stanęło zadanie zbudowania solidnych fundamentów suwerennego bytu państwowego i stworzenia nowego ładu społeczno-politycznego. Wokół tych problemów krystalizowały się stanowiska ugrupowań politycznych, które musiały dokonać zjednoczenia międzydzielnicowego i przegrupowania ideowego, polegającego na budowie programu pozytywnego, określającego wizję ekonomiczno-społeczno-ustrojową zrównoważonego rozwoju niepodległej Polski. Stosunkowo najszybciej mogła Polska dorównać do standardów wyznaczonych przez czołowe europejskie państwa w warstwie ustrojowo-prawnej, nawiązując z jednej strony do własnej tradycji ustrojowej, z drugiej strony przejmując osiągnięcia nowożytnego konstytucjonalizmu.

Działalność Sejmu Ustawodawczego

Najsilniejszy ośrodek władzy odradzającego się państwa polskiego wytworzył się w Warszawie. Gdy 11 listopada 1918 roku do Warszawy przybył Józef Piłsudski podporządkował się mu rząd lubelski, a władzę nad Polską Siłą Zbrojną przekazała mu Rada Regencyjna. 14 listopada J. Piłsudski wydał dekret, który stał się podstawą dla funkcjonowania rządu, który miał sprawować władzę aż do chwili zwołania Sejmu Ustawodawczego. Rząd miał za zadanie przedłożyć projekt utworzenia przejściowej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej, obejmującej ziemie trzech zaborów. 22 listopada został przez rząd opracowany i zatwierdzony przez J. Piłsudskiego Dekret o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej. Do czasu zwołania Sejmu Ustawodawczego Naczelnik Państwa obejmował „Najwyższą Władzę Republiki Polskiej”. Projekty ustawodawcze miały być uchwalane przez Radę Ministrów i zatwierdzane przez Naczelnika Państwa. 28 listopada 1918 roku wydano dekret o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego¹. Wybory do sejmu Ustawodawczego zostały rozpisane na 26 stycznia 1919 roku, natomiast przeprowadzono je stopniowo, w miarę przyłączania kolejnych dzielnic.

¹ A. Ajnenkiel, *Historia sejmu polskiego*, Warszawa 1989, T.2, cz.2, s. 8.

Pierwszy sejm odrodzonej Polski otwarto dnia 10 lutego 1919 roku. Wraz z dniem otwarcia sejmu kończyło się urzędowanie dotychczasowych władz, a władzę obejmował sejm „jako pierwszy i jedyny wyraz woli narodu”². Przed rozpoczęciem prac sejmu utworzony został Konwent Seniorów, w którym zasiadali przedstawiciele klubów liczących co najmniej 12 posłów. Na drugim posiedzeniu sejmu wybrano marszałka sejmu, którym został Wojciech Trąpczyński ze Związku Ludowo-Narodowego. Następnym problemem z jakim musiał uporać się sejm była kwestia organizacji władz państwowych. Otóż lewica oraz PSL „Piast” uważały, że władzę powinien z ramienia sejmu piastować J. Piłsudski, natomiast endecja usiłowała skoncentrować całą władzę wykonawczą w rękach marszałka sejmu³.

19 lutego Konwent Seniorów obradował nad kwestią organizacji władz państwowych. Przyjęto zapis mówiący o nadrzędnej roli w systemie władz państwowych Sejmu Ustawodawczego. Suwerenność sejmu została ograniczona w zakresie wojskowym. Przyjęto, że kierownictwo nad wojskiem i Naczelne Dowództwo pozostaje w pieczy J. Piłsudskiego. Na posiedzeniu sejmu w dniu 20 lutego pojawił się Naczelnik Państwa, który wygłosił przemówienie i złożył swój urząd. Następnie sejm przyjął jednomyślnie tzw. Małą Konstytucję. Władzą suwerenną i ustawodawczą miał pozostać Sejm Ustawodawczy, niemniej jednak aż do uchwalenia pełnej treści konstytucji Naczelnikiem Państwa jest J. Piłsudski. Naczelnik Państwa powołuje rząd w porozumieniu z sejmem, przed którym odpowiada zarówno Naczelnik, jak i rząd⁴. System rządów, jaki wprowadzała w Polsce Mała Konstytucja nazywany jest przez konstytucjonalistów systemem rządów komitetowych. Sprowadzał on bowiem wszystkie organy państwowe do roli komitetu wykonawczego parlamentu, ponieważ nie posiadały one własnych i niezależnych od parlamentu uprawnień. Takie rozstrzygnięcie zastosowano bezpośrednio po zakończeniu wojny w Czechosłowacji, w Niemczech, w Austrii i Estonii⁵.

Rząd mógł powstać i sprawnie funkcjonować dzięki milczącej zgodzie większości sejmowej i Naczelnika Państwa. Chociaż formalnie urząd Naczelnika Państwa został podporządkowany sejmowi, to jednocześnie mało precyzyjny zapis pozostawiał J. Piłsudskiemu stosunkowo duże pole manewru. J. Piłsudski niejednokrotnie odmawiał wykonania decyzji izby, stawiając do jej dyspozycji swój urząd. Zapowiadając swoją dymisję, rozbijał większość stojącą za, jego zdaniem, niekorzystną decyzją dla ustroju państwa.

Latem 1919 roku nastąpiły w sejmie bardzo poważne przesunięcia personalne, które doprowadziły do uszczuplenia sił klubów lewicowych i prawicowych oraz do wzmocnienia pozycji klubów centrowych, które osiągnęły absolutną większość. Ważną rolę dla zrównoważonego rozwoju kraju, oprócz podobieństwa i różnic programów odgrywała

² A. Próchnik, *Pierwsze piętnastolecie polski niepodległej*, Warszawa 1983, s. 54.

³ A. Ajnenkiel, *Spór o model parlamentaryzmu polskiego do roku 1926*, Warszawa 1972, s. 197.

⁴ *Uchwała Sejmu ustawodawczego o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa*, [w:] *Druga Rzeczpospolita wybór dokumentów*, (red.) A. Łuczak, J.F. Szaflik, Warszawa 1978, s. 32-33.

⁵ A. Ajnenkiel, *Polskie konstytucje*, Warszawa 1983, s. 229.

przynależność dzielnicowa posłów, którzy solidarnie występowali na rzecz korzystnych rozstrzygnięć dla ich regionów. Ostatecznie zatem różnorodności politycznej Sejmu ustawodawczego nie można opisać w klasycznym języku podziałów na prawicę, lewicę i centrum: „Konieczność rozstrzygania konkretnych spraw była też niejednokrotnie przyczyną doraźnego powstawania w sejmie swego rodzaju koalicji, niezależnie od przynależności partyjnej posłów czy tradycyjnego podziału na prawicę, centrum i lewicę”⁶.

Ustrój II Rzeczypospolitej w świetle Konstytucji Marcowej

W Sejmie Ustawodawczym pracom nad przygotowaniem konstytucji towarzyszyły prace nad podstawowymi zagadnieniami dla sprawnego funkcjonowania i zrównoważonego rozwoju kraju. Na czoło wysuwała się sprawa ustalenia granic i dalszego procesu zjednoczeniowego oraz kwestia reform społecznych. 17 marca 1921 roku ogromną większością głosów uchwalono konstytucję, która przeszła do historii jako Konstytucja Marcowa. Tekst konstytucji nawiązywał do Konstytucji 3 Maja oraz do konstytucji francuskiej z 1791 roku. Zabezpieczała ona demokrację polityczną, system rządów parlamentarnych i równość wszystkich obywateli wobec prawa. Prawo wyborcze przysługiwało każdemu obywatelowi bez względu na różnicę płci, wyznania czy języka. Władza ustawodawcza – sejm i senat – wyłaniana była w toku powszechnych i bezpośrednich wyborów. Ona też stanowiła ośrodek powoływania władzy wykonawczej – rządu i prezydenta oraz władzy sądowniczej – niezależnych sądów. Jednocześnie żadna ustawa nie mogła pojawić się bez zgody sejmu. Prawo inicjatywy ustawodawczej przysługiwało wyłącznie sejmowi i rządowi, nie mogli występować z nią zarówno obywatele oraz senat. Sejm i senat były wybierane w pięcioprzymiotnikowym głosowaniu (powszechnym, tajnym, równym, bezpośrednim i proporcjonalnym) na pięć lat. Czynne prawo wyborcze do sejmu uzyskiwało się po ukończeniu 21 lat, bierne od 25 lat, do senatu zaś odpowiednio po ukończeniu 30 i 40 lat. Posłowie byli chronieni immunitetem i odpowiadali jedynie przed sejmem, gdyż podczas trwania mandatu posłowie nie mogli być pociągani do odpowiedzialności karnej i dyscyplinarnej bez przyzwolenia sejmu⁷.

Prezydenta na siedem lat wybierało Zgromadzenie Narodowe. Prezydent mianował i odwoływał Prezesa Rady Ministrów, a na jego wniosek ministrów. Rząd odpowiadał przed sejmem, gdyż większość sejmowa wystarczała do odwołania rady ministrów i każdego ministra z osobna. Według zasad koncepcji rządów parlamentarno-gabinetowych prezydent nie sprawował władzy sam, lecz poprzez odpowiedzialnych przed sejmem ministrów. Ministrowie kontrasygnowali każdy akt urzędowy wydany przez prezydenta i tym samym brali za niego pełną odpowiedzialność. Prezydent podpisywał ustawy i polecał ich ogłoszenie, nie posiadał jednakże prawa *veta* pełnego czy odraczającego. Nie mógł też powołać rządu inaczej niż we współpracy z sejmem. Mimo iż był zwierzchnikiem sił

⁶ A. Ajnenkiel, *Od rządów ludowych do przewrotu majowego*, Warszawa 1977, s. 77.

⁷ Ibidem, s. 100.

zbrojnych, nie mógł sprawować nad nimi naczelnego dowództwa. Prezydent ponosił za swoje czynności urzędowe wyłącznie odpowiedzialność konstytucyjną⁸.

Rada ministrów odpowiadała konstytucyjnie i parlamentarnie za ogólny kierunek działań rządu. Odpowiedzialność ponosił także każdy z ministrów za swoją działalność oraz za działalność podległych mu organów. Ministrowie odpowiadali solidarnie bądź indywidualnie za akty rządowe prezydenta⁹.

Konstytucja Marcowa nakładała ograniczenia na władzę wykonawczą, tym samym ograniczając zrównoważony rozwój państwa, wychodząc z założenia – ugruntowanej tradycją i pamięcią o zaborach, że silna władza wykonawcza jest zagrożeniem dla swobód obywatelskich. Sejm wyposażony w nieograniczone kompetencje w polityce wewnętrznej i zewnętrznej miał blokować dążenia władzy wykonawczej do usamodzielnienia się. W praktyce zatem polityka państwa została uzależniona od większości sejmowej, której tymczasowość wynikała z kompromisu pomiędzy sprzecznymi programami partii, układów personalnych i nacisku opinii publicznej. Głowa państwa nie została wyposażona w instrumenty, pozwalające w razie rozbitcia politycznego sejmu, na prowadzenie niezależnej polityki wypływającej z racji stanu państwa. Tekst konstytucji zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju zabezpieczał prawa wolności osobistej obywateli, nietykalności mieszkania, tajemnicy listów, wolności myśli i przekonań, wolności prasy, wolności sumienia, wolności nauki i nauczania, koalicji, zgromadzeń i stowarzyszania się. Praca znajdowała się pod szczególną opieką państwa, które gwarantowało ubezpieczenia społeczne na wypadek braku pracy, choroby czy nieszczęśliwego wypadku. Konstytucja zabezpieczała własność osobistą, zbiorową i państwową. Istotny wpływ na ostateczny kształt ustawy zasadniczej wywarły zarówno względy personalne – obawa prawicy, że J. Piłsudski obejmie stanowisko prezydenta oraz widoczna pośród posłów niechęć do władzy wykonawczej¹⁰.

Żadna z dwóch silnych partii politycznych, tj. ani endecja ani socjaliści nie były w stanie samodzielnie sprawować władzy. Aby po nią sięgnąć, musiały szukać sprzymierzeńca w podzielonym ruchu ludowym. Taka sytuacja, przy braku ugruntowanej tradycji parlamentarnej i przy dużych rozbieżnościach ideowych, mogła oznaczać paraliż państwa.

Wybory 1922 roku

Wyłonienie w drodze demokratycznych wyborów następcy Sejmu Ustawodawczego miało szansę stać się momentem przełomowym w życiu politycznym kraju. Wraz z wyborem nowego parlamentu w życie wchodziła konstytucja, a państwo wkraczało na drogę pokojowego zrównoważonego rozwoju. Obywatele, poddając ocenie rządzące krajem do czterech lat stronnictwa, wyłaniali swych przedstawicieli, w ręce których przekazywali władzę na następne pięć lat. Nowy sejm stawał przed szansą odparcia zarzutu stawianego Polsce za granicą, że „nie ma ona ustalonego kierunku w polityce – „nobody knows the polish

⁸ Ibidem, s. 105-108.

⁹ Ibidem, s. 108-109.

¹⁰ A. Ajnenkiel, *Spór o model...*, s. 248.

policy” i nie umie żyć praworządnie (Polacy sądzą, że ustawami można zmieniać prawo)”¹¹.

Praca nad ordynacją wyborczą w Sejmie Ustawodawczym postępowała opieszale, ponieważ był on obciążony ogromną ilością bieżących prac ustawodawczych. Ordynację wyborczą określającą zasady wyłaniania składu parlamentu uchwalono ostatecznie w lipcu 1922 roku jako rezultat swoistego sojuszu pomiędzy endecją a PSL „Wyzwoleniem”. Sejm miał składać się z 444 posłów, z czego 372 wybierano w wielomandatowych okręgach wyborczych, a 72 z tzw. list państwowych. Senat miał składać się ze 111 senatorów, z czego 93 wybierano w okręgach, a 18 z listy państwowej. Ordynacja przewidywała system głosowania na listy, do której zgłoszenia wystarczyło 50 podpisów wyborców. Zgłoszenie na listę państwową wymagało podpisów co najmniej 5 posłów ustępującego sejmu lub podpisów 1000 wyborców z dwóch okręgów wyborczych. Mandaty z listy państwowej były przyznawane tej liście, która przeprowadziła w całym kraju posłów w co najmniej 6 okręgach, senatorów zaś w 3 okręgach. Ordynacja preferowała większe ugrupowania, stwarzając także zachętę do blokowania się w akcji wyborczej, ponieważ miała stworzyć podstawy do wyłonienia w sejmie większości zdolnej do sprawnego rządzenia państwem. Preferowała także przez listę państwową działaczy centralnych, luźno związanych z terenem¹².

Wyniki wyborów pokazały najdobitniej polaryzację społeczeństwa: zyskały lewica i prawica, centrum wyszło z wyborów znacznie osłabione. Jednocześnie żadne ze zwycięskich stronnictw nie rozporządzało większością niezbędną do samodzielnego utworzenia rządu. Wielka liczba zgłoszonych list, charakter kampanii wyborczej oraz wyniki wyborów świadczyły o daleko posuniętej dezintegracji życia politycznego w Polsce, mającej swoje źródła nie tylko w konfliktach społecznych i narodowych, ale także w ciągle żywych antagonizmach pomiędzy poszczególnymi dzielnicami, niespojonymi jeszcze od wewnątrz w jeden organizm państwowy. Nowo wybrany sejm składał się przeważnie z posłów, którzy nie zetknęli się dotąd z pracą parlamentarną. Zaledwie co czwarty poseł sejmu I kadencji zasiadał wcześniej w Sejmie Ustawodawczym. Od tych danych odbiegali na korzyść ludowcy wprowadzając co trzeciego posła sejmu poprzedniej kadencji i socjaliści, mający w swoich szeregach połowę byłych posłów¹³.

Arytmetyczny podział mandatów oraz podziały polityczne nakazywały utworzenie rządów koalicyjnych o charakterze centrolewicowym bądź centroprawicowym. Wprawdzie z mniejszościami narodowymi porozumienie chciała osiągnąć lewica, ale nie miały one wspólnie większości w sejmie. Sojusz ten nie był możliwy z bardziej fundamentalnych względów, niektóre z mniejszości narodowych posiadały wyraźnie antypolski i antypaństwowy charakter. Wobec tego, że większość centrowo-lewicowa była tylko nieznaczna i przestawała istnieć na skutek sprzeciwu małej grupki posłów oraz wobec niemożliwości porozumienia się lewicy z prawym skrzydłem centrum – Chadecją, nie godzącą się na

¹¹ W. Konopczyński, *Historia Polityczna Polski 1918-1939*, Warszawa 1995, s. 101.

¹² A. Ajnenkiel, *op.cit.*, s. 251-253.

¹³ M. Śliwa, *Ludowcy i socjaliści w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1995, s. 42.

współpracę z antyklerykalnie nastawionym PSL „Wyzwolenie” i PPS, jako najbardziej prawdopodobna rysowała się koalicja centrum z prawicą.

Już w trakcie wyborów do sejmu istniał wspólny blok prawicy i Chrześcijańskiej Demokracji, teraz jednak, aby stworzyć większość, należało osiągnąć porozumienie z PSL „Piast”.

Uroczyste otwarcie sejmu przez Naczelnika Państwa nastąpiło w dniu 28 listopada 1922 roku. Wygłosił on orędzie do posłów, w którym wskazał im najpilniejsze potrzeby państwa: rozwiązanie problemów finansowych i gospodarczych. Wezwał ich także do zgody narodowej, która stanowi konieczną przesłankę rozwiązywania kryzysu w kraju¹⁴.

Wybór marszałków sejmu i senatu pokazał współpracę endecji i PSL „Piast”. Zgłoszono dwie kandydatury na marszałka sejmu: Macieja Rataja z PSL „Piast” i Eugeniusza Śmiarowskiego z PSL „Wyzwolenie”. Dzięki poparciu endecji marszałkiem sejmu został wybitny działacz PSL „Piast” M. Rataj. W senacie pojawiły się również dwie kandydatury. Prawica zgłosiła Wojciecha Trąpczyńskiego, natomiast lewica Ksawerego Praussa. Głosy PSL „Piast” pomogły politykowi endeckiemu i marszałkowi Sejmu Ustawodawczego W. Trąpczyńskiemu w objęciu stanowiska marszałka senatu.

Wybory prezydenta a podziały polityczne w sejmie

W myśl postanowień Konstytucji Marcowej kolejnym krokiem, po ukonstytuowaniu się kierowniczych organów sejmu i senatu, było dokonanie wyboru prezydenta Rzeczypospolitej. Wśród posłów należących do ugrupowań centrowych i lewicowych oczekiwano zgodnie, że o urząd ten będzie ubiegał się Naczelnik Państwa. Tymczasem J. Piłsudski 4 grudnia 1922 roku spotkał się w Prezydium Rady Ministrów z posłami i senatorami wysuwającymi jego kandydaturę na prezydenta. Stwierdził na nim, że Konstytucja przyznała prezydentowi zbyt małe uprawnienia. Poprosił zebranych, aby nie głosowali na niego i wybrali kogoś nie związanego z partykularyzmem partyjnym.

9 grudnia odbyło się posiedzenie Zgromadzenia Narodowego, na którym wyłoniono prezydenta spośród pięciu zgłoszonych kandydatów¹⁵. Wybór Gabriela Narutowicza na prezydenta okazał się dotkliwą porażką dla prawicy. Niezadowolenie manifestowano już 9 grudnia na ulicach Warszawy. Gorąca atmosfera ulicy obecna była także w parlamencie. G. Narutowicz, licząc się z napiętą sytuacją w sejmie, która uniemożliwiała powołanie gabinetu opartego na większości, wystąpił z inicjatywą utworzenia przejściowego rządu pozaparlamentarnego. Podjął rozmowy z kandydatem centroprawicy Leonem Plucińskim, którego mogłaby zaakceptować lewica. Zamiary G. Narutowicza zmierzające do uspokojenia sytuacji w sejmie i w kraju zostały przerwane. 16 grudnia 1922 roku prezydent G. Narutowicz zginął w warszawskiej galerii „Zachęta” od kuli prawicowo nastawionego malarza Eligiusza Niewiadomskiego.

¹⁴ T. Nałęcz, *Rządy Sejmu 1922-1926*, Warszawa 1991, s. 24.

¹⁵ Prawica wysunęła hrabiego Maurycego Zamoyskiego, PSL „Piast” zgłosił Stanisława Wojciechowskiego, PSL „Wyzwolenie” profesora Gabriela Narutowicza, PPS przedstawiła kandydaturę Ignacego Daszyńskiego, mniejszości narodowe wysunęły kandydaturę profesora Jana Baudouina de Courtenay.

Po śmierci G. Narutowicza funkcję głowy państwa przejął przejściowo marszałek sejmu M. Rataj. W obliczu panującego w kraju chaosu uznał on, że konieczne należy powołać nowy rząd, silniejszy, bez czekania na wybór prezydenta. Powołał na to stanowisko gen. Władysława Sikorskiego, który przystąpił do energicznych działań mających ostudzić atmosferę w kraju.

Na 20 grudnia 1922 roku marszałek M. Rataj zwołał Zgromadzenie Narodowe mające dokonać wyboru prezydenta. Po jednym głosowaniu wybrano 298 głosami S. Wojciechowskiego. Jego kontrkandydat, zgłoszony przez prawicę wybitny filolog klasyczny i historyk Kazimierz Morawski, otrzymał 221 głosów¹⁶. S. Wojciechowski, współtwórca PPS, związany później z ruchem spółdzielczym i sympatyzujący z PSL „Piast”, został wybrany głosami partii chłopskich, socjalistów i mniejszości narodowych. Tego samego dnia po zaprzysiężeniu prezydent S. Wojciechowski objął urządowanie.

Podsumowanie

W świetle konstytucji marcowej ciężar władzy spoczywał w rękach sejmu, który ogniskował w sobie nie tylko życie polityczne kraju, pełnił funkcję ustawodawczą, lecz także odgrywał decydującą rolę przy formowaniu gabinetu i przy powoływaniu osoby prezydenta. Pozostawienie punktu ciężkości władzy w parlamencie, będącym naturalnym miejscem starć różnych grup interesów, mogło grozić destabilizacją państwa w przypadku niemożności wyłonienia stabilnej większości parlamentarnej i braku poparcia posłów dla rządu pozaparlamentarnego.

W chwili, gdy S. Wojciechowski obejmował urząd prezydenta, podziały w sejmie były tak ostre, że nie można było oczekiwać, aby mógł on wyłonić w najbliższym czasie większość parlamentarną. Prezydent, przychylając się do rady M. Rataja, zatrzymał gabinet Sikorskiego, który opierał swoją pozycję na poparciu marszałka sejmu, prezydenta i na przyzwoleniu członków parlamentu niezdolnych, na razie, do zawiązania koalicji.

Bibliografia

- Ajnenkiel A., *Historia sejmu polskiego*, T.2, cz.2, Warszawa 1989.
Ajnenkiel A., *Od rządów ludowych do przewrotu majowego*, Warszawa 1977.
Ajnenkiel A., *Polskie konstytucje*, Warszawa 1983.
Ajnenkiel A., *Spór o model parlamentaryzmu polskiego do roku 1926*, Warszawa 1972.
Ajnenkiel A., A. Drzycimski J., Paradowska, *Prezydenci Polski*, Warszawa 1991.
Konopczyński W., *Historia Polityczna Polski 1918-1939*, Warszawa 1995.
Nałęcz T., *Rządy Sejmu 1922-1926*, Warszawa 1991.
Próchnik A., *Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej*, Warszawa 1983.
Śliwa M., *Ludowcy i socjaliści w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1995.

¹⁶ A. Ajnenkiel, A. Drzycimski, J. Paradowska, *Prezydenci Polski*, Warszawa 1991, s. 39.

Uchwała Sejmu ustawodawczego o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa. [w:] *Druga Rzeczpospolita wybór dokumentów*, (red.) Łuczak A., Szaflik J.F., Warszawa 1978.



ROZDZIAŁ III

ASPEKTY ŚRODOWISKOWE I PRZESTRZENNE ROZWOJU ZRÓWNOWAŻONEGO



Grzegorz Markowski

Uniwersytet Opolski

GOSPODARCZE WYKORZYSTANIE POPIOŁÓW PO SPALENIU WĘGLA KAMIENNEGO I BIOMASY

Streszczenie. Coraz większa ilość powstających popiołów wymusza konieczność ich ponownego wykorzystania aby uniknąć ich składowania. Użycie popiołów wymaga poznanie ich składu fizyko-chemicznego na który wpływ ma rodzaj spalanego paliwa. Na możliwości zagospodarowania popiołów duży wpływ ma sposób ich odzysku i unieszkodliwiania. Popioły są wykorzystywane w górnictwie, rolnictwie, budownictwie czy też gospodarce odpadami. Drogownictwo wydaje się przyszłościowym obszarem ze względu na dużą ilość inwestycji w tym obszarze. Duże efekty ekonomiczne uzyskuje się z tytułu odzysku popiołów i tworzenia surowców lub produktów na ich bazie. W tym przypadku szczególne znaczenie mają prowadzone badania nad opracowaniem i wdrożeniem nowych kierunków ich odzysku oraz realizowanie nieodzownych inwestycji. Zagospodarowanie popiołów posiada przed sobą przyszłość poprzez ponowne wykorzystanie. Potencjał ten powinien być wykorzystany z uwzględnieniem zasady zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: popiół, biomasa, węgiel kamienny, gospodarka, zrównoważony rozwój

ECONOMIC USE OF ASHES AFTER THE COMBUSTION OF HARD COAL AND BIOMASS

Summary. The increasing amount of ashes generated necessitates their re-use to avoid storage. The use of ashes requires learning their physical and chemical composition, which is influenced by the type of fuel burned. The ability to manage ashes is strongly influenced by the way they are recovered and disposed of. Ashes are used in mining, agriculture, construction or waste management. Road engineering seems to be a future area due to the large amount of investments in this area. Large economic effects are obtained due to recovery of ashes and creation of raw materials or products based thereon. In this case, research on the development and implementation of new directions for their recovery and the implementation of indispensable investments are of particular importance. Ash management has a future ahead of us through re-use. The potential should be used taking into account the principle of sustainable development.

Keywords: ash, biomass, hard coal, economy, sustainable development

Wstęp

Coraz większa ilość popiołów przy ograniczeniach ich składowania powoduje powstanie nowych możliwości oraz kierunków ich ponownego wykorzystania. Podczas ich zagospodarowania należy uwzględnić zasady zrównoważonego rozwoju aby były uwzględnione interesy wszystkich stron. Wiąże się to również z faktem dużej zmienności właściwości

popiołów, zależnej od wielu czynników, które mogą utrudnić ich wykorzystanie. Głównym celem jest więc wskazanie jak największej możliwości z poszanowaniem wszystkich stron.

Charakterystyka popiołów i biomasy

Nie istnieje jednoznaczna definicja pojęcia – popiół. Nie ma też spójnego systemu klasyfikacji popiołów, a istniejące systemy często odnoszą się jedynie do wąskiego zakresu zastoso-
sowania tych odpadów. Wejście w życie ustawy o odpadach¹ spowodowało wprowadzenie nowej klasyfikacji odpadów, zwyczajowo określonych mianem popiołów lotnych, opartej na katalogu odpadów z rozporządzenia Ministra Środowiska². Według normy PN-EN 450-1:2012³ popiół lotny to drobno uziarniony pył, składający się głównie z kulistych, zeszkli-
wionych ziaren, otrzymany przy spalaniu pyłu węglowego, przy udziale lub bez udziału materiałów współspalanych wykazujący właściwości pucolanowe i zawierający przed
wszystkim SiO_2 i Al_2O_3 , przy czym zawartość reaktywnego SiO_2 wynosi co najmniej 25% masy⁴. Decydujący wpływ na skład chemiczny popiołów ma pochodzenie spalanego
paliwa, technologia jego spalania, a także miejsce pobrania próbek. Istnieje podział popio-
łów na: krzemianowe, glinowe i wapniowe, zależnie od wzajemnej proporcji SiO_2 , Al_2O_3
i CaO . Podział ten odzwierciedla ich cechy: skład mineralny, właściwości mechaniczne,
kształt i powierzchnię właściwą ziaren⁵. Ponieważ właściwości popiołu zależą zarówno od
samego procesu spalania jak i typu użytego paliwa, są one bardzo zróżnicowane. Efektyw-
ne zagospodarowanie i ponowne wykorzystanie wymaga znajomości popiołów,
a właściwie ich właściwości fizycznych i chemicznych⁶.

Biomasa jest to ulegającą biodegradacji część produktów, odpadów lub pozostałości
pochodzenia biologicznego z rolnictwa (w tym substancje roślinne i zwierzęce), leśnictwa
i związanych działów przemysłu, w tym rybołówstwa i akwakultury, a także ulegającą
biodegradacji część odpadów przemysłowych lub komunalnych pochodzenia roślinnego
lub zwierzęcego⁷. Liczba rodzajów biomasy jest nieograniczona i ma szerokie zastosowa-
nie. Podstawowe jej rodzaje, takie jak odpady rolnicze i drewno są niedrogie
i ogólnodostępne. Użycie biomasy jako nowego paliwa wymaga przeprowadzenia badań
i analiz⁸. W energetyce stosowane są dwa rodzaje biomasy: leśna i pochodzenia rolniczego.

¹ Ustawa dnia 14 grudnia 2012 r. o odpadach.

² Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 grudnia 2014 r. w sprawie katalogu odpadów.

³ PN-EN 450-1:2012 - *Popiół lotny do betonu - Część 1: Definicje, specyfikacje i kryteria zgodności*.

⁴ Szponder D. *Badanie wybranych właściwości popiołów lotnych z zastosowaniem analizy obrazu*, Kraków 2012.

⁵ Strzałkowska E., *Charakterystyka właściwości fizykochemicznych i mineralogicznych wybranych ubocznych produktów spalania węgla*, Gliwice 2011.

⁶ Bieniek J., Ściubidło A., Majchrzak – Kucęba I., *Properties of fly ash derived from coal combustion in air and in oxygen enriched atmosphere in a pilot plant instalation Oxy-Fuel CFB 0,1 MW*, Energetyka 2013, nr 11, s. 821–826.

⁷ Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o odnawialnych źródłach energii.

⁸ Saidur R., Abdelaziz E.A., Demirbas A., Hossain M.S., Mekhilef S., *A review on biomass as a fuel for boilers*, Renewable and Sustainable Energy Reviews 2011, nr 15, s. 2262–2289.

Biomasa pochodzenia rolnego charakteryzuje się lepszymi parametrami fizyko – chemicznymi w porównaniu do biomasy leśnej (wyższa wartość opałowa, niższa zawartość wilgoci) a także znacznie poprawia proces jej spalania⁹.

Charakterystyka właściwości fizyko – chemicznych popiołów po spaleniu węgla i biomasy – opis wyników

Przeprowadzono badania próbek popiołu po spaleniu węgla kamiennego i biomasy. Do badań wykorzystano:

- próbka 1 – popiół ze współspalania węgla kamiennego z biomasą w kotle pyłowym;
- próbka 2 – popiół ze spalania biomasy w kotle fluidalnym z cyrkulacyjnym złożem fluidalnym;
- próbka 3 – popiół ze spalania biomasy w kotle fluidalnym z naturalną cyrkulacją;
- próbka 4 – popiół ze spalania biomasy w kotle fluidalnym ze złożem bąbelkowym.

Paliwo stosowane w kotłach z których pochodzą próbki 1 i 2 to biomasa leśna. W przypadku próbek 3 i 4 to produkty uboczne spalania biomasy leśnej (80%) i biomasy pochodzenia rolniczego (20%). Analizowane popioły charakteryzowały się bardzo różnymi składami chemicznymi w zakresie ilościowym. W popiołach ze współspalania biomasy (próbka 1) przeważał w składzie SiO_2 . Popioły ze spalania biomasy zawierały w swoim składzie wysoką zawartość CaO , SO_3 oraz K_2O , co jest charakterystyczne dla tego typu odpadów. Popioły ze spalania biomasy w kotłach fluidalnych (próbka 3 i 4) charakteryzują się wyższą zawartością K_2O , MgO , CaO i SO_3 oraz niższą Al_2O_3 w porównaniu do popiołów z węgla. Najbardziej znaczące różnice widać w niższej zawartości K_2O , SO_3 , CaO , Cl w stosunku do próbki 1.

Tabela 1. Skład chemiczny (tlenkowy) badanych popiołów.

Składnik [%]	Symbol próbki badanego popiołu			
	1	2	3	4
SiO_2	52,80	32,40	28,90	34,10
Al_2O_3	22,80	6,21	2,17	4,56
Fe_2O_3	6,25	2,53	1,84	2,90
CaO	5,17	8,62	23,05	21,13
MgO	2,85	3,42	6,82	5,64
Cl	0,00	0,45	1,82	1,19
SO_3	0,40	3,10	7,10	10,00
Na_2O_3	1,20	0,50	0,40	0,60
K_2O	3,10	3,70	18,10	13,70
Straty prażenia	4,60	4,30	4,50	6,70

Źródło: Uliasz – Bocheńczyk A., Pawluk A., Pyzalski M., Charakterystyka popiołów ze spalania biomasy w kotłach fluidalnych, Gospodarka Surowcami Mineralnymi – Mineral Resources Management, Volume 32, Pages 149-162, 2016.

⁹ Szymanowicz R., *Właściwości fizykochemiczne paliw pochodzących ze źródeł odnawialnych*, Energetyka 2012, nr 5, s. 230-235.

Tabela 2. Skład chemiczny (pierwiastkowy) badanych popiołów.

Symbol	Symbol próbki badanego popiołu			
[%]	1	2	3	4
P	0,140	0,560	0,520	0,630
Ti	0,370	0,100	0,250	0,160
V	0,050	-	-	0,050
Cr	0,040	0,020	0,020	0,030
Mn	0,080	0,760	0,230	0,560
Co	0,030	-	-	-
Ni	0,020	0,010	-	0,010
Cu	0,010	0,010	0,020	0,020
Zn	0,010	0,040	0,040	0,130
Zr	0,020	0,020	0,010	0,012
Pb	0,007	0,004	0,004	0,060
Bi	0,003	0,002	0,003	-

Źródło: Uliasz – Bocheńczyk A., Pawluk A., Pyzalski M., Charakterystyka popiołów ze spalania biomasy w kotłach fluidalnych, Gospodarka Surowcami Mineralnymi – Mineral Resources Management, Volume 32, Pages 149-162, 2016.

Tabela 3. Wymywalność zanieczyszczeń oraz pH.

Rodzaj zanieczyszczenia [mg/dm ³]/pH	Symbol próbki badanego popiołu			
	1	2	3	4
Chlorki	150,300000	445,600000	1 449,000000	658,300000
Siarczany	790,500000	1 436,900000	5 745,800000	4 779,700000
K	223,000000	604,000000	9 446,000000	3 161,000000
Na	26,000000	25,000000	83,000000	67,000000
As	0,012210	-	0,002196	-
Cd	0,000451	0,000336	0,000057	0,000073
Cu	0,044160	0,447000	0,164200	0,201300
Cr	0,001548	0,001158	0,001634	0,001420
Hg	0,001000	0,000141	0,000374	0,000040
Pb	0,002758	0,009927	0,004876	0,340000
pH	11,96	12,25	12,79	12,46

Źródło: Uliasz – Bocheńczyk A., Pawluk A., Pyzalski M., Charakterystyka popiołów ze spalania biomasy w kotłach fluidalnych, Gospodarka Surowcami Mineralnymi – Mineral Resources Management, Volume 32, Pages 149-162, 2016.

Charakterystyczna dla popiołów ze spalania i współspalania biomasy jest obecność w ich składzie znacznych ilości K i P. Popioły te mogą zawierać więcej składników, takich jak: Ag, Au, B, Be, Ca, Cd, Cl, Cr, Cu, K, Mg, Mn, Na, Ni, P, Rb, Se, Zn w porównaniu do popiołów ze spalania węgla. Wysoka zawartość siarczanów i chlorków w badanych popio-

łach z próbek 2, 3 i 4 jest charakterystyczna dla odpadów powstałych po spalaniu biomasy leśnej.

Popioły ze spalania z biomasy charakteryzują się znaczącą wymywalnością: Ca, Mg, K, Na, siarczanów i chlorków. Na wysoką wymywalność siarczanów z popiołów z próbek 2, 3 i 4 oprócz biomasy ma również wpływ rodzaj kotła, w którym proces spalania jest zintegrowany z odsiarczaniem. Porównując wyniki wymywalności popiołów fluidalnych ze spalania biomasy z oznaczeniami dla popiołów z węgla kamiennego można zauważyć wyższą wymywalność: Na, K, Cu, Pb, SO_4 oraz niższą: Hg, Cd, Cr, As. Popioły ze spalania węgla charakteryzowały się porównywalnym, ale niższym pH.

Przedstawione wyniki badań pokazują, że popioły ze spalania biomasy w kotłach fluidalnych różnią się w zakresie ilościowym składu chemicznego, składu fazowego oraz wymywalności od popiołów fluidalnych ze spalania węgla oraz współspalania biomasy w kotłach konwencjonalnych. Analizowane popioły charakteryzują się wyższą zawartością: K_2O , MgO , CaO i SO_3 oraz niższą SiO_2 , Al_2O_3 , Fe_2O_3 , Na_2O_3 w porównaniu do popiołów fluidalnych ze spalania węgla oraz współspalania biomasy w kotłach konwencjonalnych.

Charakterystyka właściwości fizyko–chemicznych popiołów po spalaniu węgla i biomasy – dyskusja wyników

Ważnym zagadnieniem dotyczącym charakterystyki popiołów są ich właściwości chemiczne. Tlenki żelaza o właściwościach ferromagnetycznych są składnikami wielu popiołów przemysłowych. Ich obecność jest łatwa do wykrycia dzięki pomiarom podatności magnetycznej¹⁰. Podatność magnetyczna może być stosowana jako główny czynnik do przewidywania zakresu przestrzennej emisji zanieczyszczeń metalami ciężkimi. Źródłami emisji zanieczyszczeń zawierających cząstki magnetyczne mogą być: zakłady metalurgiczne, spalanie paliw stałych, przemysł cementowy i ceramiczny, składowanie odpadów i transport lądowy¹¹. Skład chemiczny popiołu ze spalania węgla zależy w dużym stopniu od cech geologicznych i geograficznych złoża i warunków spalania. Skład chemiczny powstałego popiołu określają substancje mineralne i składniki organiczne zawarte w węglu¹². W węglu i w odpadach powstałych z jego spalania występują mikroelementy. Udział mikroelementów w odpadach paleniskowych ma wpływ na organizmy żywe (zarówno dodatni, jak i ujemny). Na szczególną uwagę zasługują: pierwiastki promieniotwórcze, pier-

¹⁰ Magiera T., Jabłońska M., Strzyszczyński Z., Bzowska G., *Technogeniczne cząstki magnetyczne w pyłach atmosferycznych jako nośnik metali ciężkich*, Monografie Komitetu Inżynierii Środowiska PAN, Lublin 2009, nr 59, s. 115-126.

¹¹ Furst C., Lorz C., Zirlewagen D., Makeschin F., *Testing the Indicative Value of Magnetic Susceptibility Measurements for Concluding on Site Potentials and Risks Provoked by Fly Ash Deposition*, Environmental Management 2010, nr 46, s. 894–907.

¹² Mishra P. D., Das S. K., *A study of physico – chemical and mineralogical properties of Talcher coal fly ash for stowing on underground coal mines*, Materials Characterization 2010, nr 61, s. 1252–1259.

wiastki szkodliwe i korzystne dla zdrowia człowieka, czy pierwiastki łatwo rozpuszczalne w wodzie¹³.

W przypadku popiołu z biomasy dominują związki krzemu i glinu. Glin pochodził głównie z minerałów ilastych. Natomiast krzem tworzył głównie formy kwarcu. W popiele z biomasy leśnej występuje duża zawartość CaO i SO₃, tworząc CaSO₄. Zmieniają się one wraz ze wzrostem temperatury spopielenia¹⁴. W biomacie leśnej dominują: kwarc, hematyt i anhydryt. Natomiast w biomacie pochodzenia rolniczego: kwarc, selenit (gips)¹⁵. Z mineralogicznego punktu widzenia, popioły składają się głównie z kwarcu. W celu otrzymania lepszej jakości pod kątem właściwości chemicznych popiołów stosuje się procesy cyklonowania i flotacji. Ta obróbka spowodowała usuwanie chlorków, siarczanów i chromu¹⁶.

Gospodarcze wykorzystanie popiołów

Na zagospodarowanie popiołów duży wpływ ma sposób ich odzysku i unieszkodliwiania. W większości elektrowni, elektrociepłowni i ciepłowni zleca się ich zagospodarowanie specjalistycznym firmom. Najwyższe efekty ekonomiczne uzyskuje się z tytułu odzysku popiołów i tworzenia surowców/produktów na ich bazie¹⁷.

Budownictwo

Popioły są wykorzystywane na szeroką skalę w przemyśle materiałów budowlanych. Są wykorzystywane głównie do produkcji cementu. Zaletą popiołów są ich zdolności do wiązania ze związkami wapniowymi. Te cechy czynią ją wartościowym składnikiem cementów, równoważnym kruszywom mineralnym. Popioły stosowane są jako dodatki aktywne, które zmieniają cechy użytkowe spoiwa prowadząc do powstania cementu pucolanowego, ponadto wpływają na zwiększenie masy cementu i poprawę jego mrozoodporności, a także są wykorzystywane jako surowiec do produkcji klinkieru cementu portlandzkiego. Zastosowanie popiołów jako surowca pozwala obniżyć temperaturę spiekania niekiedy nawet o 200–300°C, a tym samym zmniejszyć zużycie paliwa technologicznego nawet o 30%. W zależności od zawartości poszczególnych tlenków we wsadzie, popioły mogą być stosowane jako dodatek krzemionośny, żelazonośny lub glinonośny. Popioły są materiałem stosowanym do produkcji betonów w postaci mieszanek i elementów prefabrykowanych.

¹³ Żygadło M., Woźnik M., *Obserwacje zmian właściwości popiołów powęglowych w procesach wietrzeniowych*, Energetyka 2009, nr 11, s. 771–775.

¹⁴ Xiao R., Chen X., Wang F., Yu G., *The physicochemical properties of different biomass ashes at different ashing temperature*, Renewable Energy 2011, nr 36, s. 244–249.

¹⁵ Teixeira P., Lopes H., Gulynurtlu I., Lapa N., Abelha P., *Evaluation of slagging and fouling tendency during biomass co – firing with coal in a fluidized bed*, Biomass and Bioenergy 2012, nr 39, s. 192–203.

¹⁶ Doudart de la Gree G. C. H., Florea M. V. A., Keulen A., Brouwers H. J. H., *Contaminated biomass fly ashes – Characterization and treatment optimization for reuse as building materials*, Waste Management 2016.

¹⁷ Hyncnar J., *Ekonomiczne aspekty gospodarki ubocznymi produktami spalania węgla (ups)*, Energetyka 2013, nr 5, s. 399–402.

Powoduje to obniżenie zapotrzebowania na wodę i poprawia urabialność mieszanki. W produkcji betonów komórkowych popioły spełniają rolę kruszywa i częściowo spoiwa. Uzyskuje się wyroby o dobrych właściwościach technicznych przy zmniejszonych kosztach produkcji¹⁸.

Elektrownie starają się o jak największe wykorzystanie popiołów, najczęściej w sferze budowlanej. Popioły traktowane są jako produkt uboczny, toteż nie we wszystkich elektrowniach może być im poświęcana tak wysoka uwaga jak produktowi głównemu (energii i ciepłu)¹⁹.

Gospodarka odpadami

Kierunki wykorzystania popiołów w gospodarce odpadami to: podnoszenie obwałowań składowisk, budowa wałów działowych pomiędzy kwaterami składowiska, organizacja placów składowych, odzysk mikrosfer. Coraz większa ilość dobrej jakości popiołów i wyczerpywanie się pojemności istniejących składowisk zachęca do ich wykorzystania. Zagospodarowanie popiołów przynosi korzyści ekonomiczne i pozytywne efekty ekologiczne²⁰.

Ceramika

Popioły wykorzystuje się do produkcji ceramiki budowlanej (cegły pełne, kratówki, dziurawki oraz pustaki szczelinowe), ceramiki wypalanej, wyrobów klinkierowych, ceramiki kanalizacyjnej oraz sanitarnej. Materiały te produkowane mogą być z surowców zawierających duże ilości popiołów (nawet do 80%). Mogą być wykorzystywane jako dodatek schudzający lub surowiec podstawowy. W pierwszym przypadku dodatek popiołu powoduje zmianę właściwości reologicznych wsadu, zmniejszenie jego plastyczności i wrażliwości na suszenie. Stosowanie popiołów jako surowca podstawowego prowadzone jest w technologii produkcyjnej zastępując naturalny surowiec ilasty²¹.

Górnictwo

Popioły znalazły również zastosowanie w górnictwie podziemnym, jako składnik materiałów do wypełniania podziemnych wyrobisk górniczych głębinowych. Przyczyniając się tym samym do zmniejszenia ilości piasku kwarcowego używanego do celów podsadzkowych. Popioły stosowane są do: likwidacji i wypełniania starych zrobów, zrobów czynnych ścian i zbędnych wyrobisk korytarzowych, wykonywania tam przeciwwybuchowych

¹⁸ Szponder D., *Badanie wybranych właściwości popiołów lotnych z zastosowaniem analizy obrazu*, Kraków 2012.

¹⁹ Szklorzova H., Pavlitova – Letkova Z., Jancova J., Holesinsky R., *Problematyka produkcji i wykorzystania ubocznych produktów spalania węgla w Republice Czeskiej*, Popioły z energetyki 2009.

²⁰ Hycnar J., Szczygieski T., Jarema–Suchorowska S., *Składowiska popiołów ze spalania węgla źródłem surowców mineralnych*, Popioły z energetyki 2010.

²¹ Szponder D., *Badanie wybranych właściwości popiołów lotnych z zastosowaniem analizy obrazu*, Kraków 2012.

i hamowania wybuchów, likwidacji zagrożenia pożarowego, wydzielania pól metanowych celem odzysku metanu, przeciwdziałania ucieczkom powietrza przez zroby²².

Drogownictwo

Popioły krzemianowo – glinowe znalazły zastosowanie w technologii utwardzania (stabilizacji) gruntów, zwałowisk i nasypów. Dzięki znacznej zawartości wapna nadają się do produkcji spoiw drogowych, pozwalających na stabilizację gruntów i obniżenie kosztów spoiwa przy uzyskiwaniu takich samych parametrów stabilizacji, jakie są uzyskiwane przy zastosowaniu czystego wapna lub cementu. Popioły krzemianowe są stosowane jako zamiennik cementu przy stabilizacji podbudowy dróg o małym natężeniu ruchu. Podobnie do budowy korpusu wałów przeciwpowodziowych stosuje się mieszankę popiołu z niewielką ilością cementu, która poprawia właściwości wytrzymałościowe²³.

Produkcja tworzyw sztucznych

W przemyśle tworzyw sztucznych popioły są stosowane jako napełniacze, obniżając koszty produkcji i poprawiając właściwości mechaniczne zmniejszając palność lub powodując zmianę gęstości tworzywa. Proces napełniania popiołami tworzyw prowadzony jest w taki sposób, że zachowują one charakterystyczne cechy wyjściowego tworzywa lub je poprawiają i w założonym zakresie mogą spełniać powierzone mu funkcje²⁴.

Rolnictwo

Wprowadzenie popiołu do gleby przyczynia się do: poprawy migracji wody w glebie, zmniejszenia wymywalności nawozów i drobnych frakcji gleby wskutek ich uszczelnienia, neutralizacji kwaśnego odczynu gleby. Można też wykorzystać popiół do nawożenia plantacji roślin ekologicznych²⁵. Powrót popiołu wytworzonego ze spalania biomasy do gleby jest najbardziej ekologicznym i zgodnym ze zrównoważonym rozwojem sposobem ich utylizacji. Znaczna część makro- i mikroelementów pobranych z gleby przez rośliny powraca do siedliska zamykając obieg składników mineralnych. Dawka popiołów sprzyja polepszeniu plonowania roślin. Wprowadzenie ich do gleby poprawia właściwości chemiczne gleby. Wysoko alkaliczny odczyn popiołów umożliwia odkwaszenie gleb. Ponadto popioły przyczyniają się do zwiększenia koncentracji fosforu i potasu w roślinie oraz wpływają na obniżenie zawartości azotu w roślinach²⁶.

²² Tenże.

²³ Tenże, s. 8.

²⁴ Tenże, s. 8.

²⁵ Myszkowska A., Świdarska – Ostapiak M., Szczygieski T., *Ocena i wytyczne wykorzystania popiołów ze współspalania w budownictwie i rolnictwa*, Bełchatów 2011.

²⁶ Waclawowicz R., *Rolnicze wykorzystanie popiołów ze spalania biomasy*, Bełchatów 2011.

Podsumowanie

W popiele ze spalania węgla i ze spalania węgla wraz z biomasą największe jest stężenie tlenu żelaza, tlenu glinu, i krzemu. W przypadku popiołu z biomasy leśnej największe jest stężenie tlenu wapnia i krzemu, a z biomasy pochodzenia rolniczego potasu i wapnia. Spalanie węgla z biomasą wpływa na zmniejszenie stężenia zawartości metali ciężkich w popiele. Współspalanie węgla z biomasą zmienia stężenie pierwiastków śladowych w popiele oraz stężenie metali ciężkich i występuje też w nim ograniczona mobilność toksycznych pierwiastków.

Istnieją coraz większe możliwości zagospodarowania popiołów. Ich wykorzystanie może spowodować pozytywne aspekty ekonomiczne, gospodarcze, środowiskowe ale też i społeczne. Wykorzystanie popiołów w rolnictwie i gospodarce odpadami może wywołać pozytywny skutek nie tylko środowiskowy ale też i ekonomiczny. Ważne jednak aby przed ich wykorzystaniem przeprowadzić badania, które spowodują potwierdzenie skuteczności i bezpieczeństwa ich wykorzystania. Zastosowanie popiołów w budownictwie, ceramice i przy produkcji tworzyw sztucznych sprawi wymierne oszczędności w kosztach zakupu materiałów. Również w drogownictwie i górnictwie wykorzystanie ich jako materiału podstawowego wywoła skutki ekonomiczne. Każde wykorzystanie popiołów spowoduje, iż mniejsza ilość odpadów będzie składowana. Wykorzystanie odpadów sprawi, że lepiej zadamy o środowisko, które jest dobrem całego społeczeństwa. Można zaobserwować, iż gospodarcze wykorzystanie popiołów musi być nierozdzielnie połączone z analizą pod kątem zrównoważonego rozwoju.

Bibliografia

- Bieniek J., Ściubidło A., Majchrzak – Kucęba I., *Properties of fly ash derived from coal combustion in air and in oxygen enriched atmosphere in a pilot plant instalation Oxy-Fuel CFB 0,1 MW*, Energetyka 2013.
- Doudart de la Gree G. C. H., Florea M. V. A., Keulen A., Brouwers H. J. H., *Contaminated biomass fly ashes – Characterization and treatment optimization for reuse as building materials*, Waste Management 2016.
- Furst C., Lorz C., Zirlewagen D., Makeschin F., *Testing the Indicative Value of Magnetic Susceptibility Measurements for Concluding on Site Potentials and Risks Provoked by Fly Ash Deposition*, Environmental Management 2010.
- Hycnar J., *Ekonomiczne aspekty gospodarki ubocznymi produktami spalania węgla (ups)*, Energetyka 2013.
- Hycnar J., Szczygielski T., Jarema – Suchorowska S., *Składowiska popiołów ze spalania węgla źródłem surowców mineralnych*, Popioły z energetyki 2010.
- Magiera T., Jabłońska M., Strzyszc Z., Bzowska G., *Technogeniczne cząstki magnetyczne w pyłach atmosferycznych jako nośnik metali ciężkich*, Inżynieria Środowiska pięć lat po wstąpieniu do Unii Europejskiej, Monografie Komitetu Inżynierii Środowiska PAN 2009.
- Mishra P. D., Das S. K., *A study of physico – chemical and mineralogical properties of Talcher coal fly ash for stowing on underground coal mines*, Materials Characterization 2010.

- Myszkowska A., Świdarska – Ostapiak M., Szczygielski T., *Ocena i wytyczne wykorzystania popiołów ze współspalania w budownictwie i rolnictwa*, Forum Technologii w energetyce – spalanie biomasy, Bełchatów 2011.
- PN-EN 450-1:2012 - Popiół lotny do betonu - Część 1: Definicje, specyfikacje i kryteria zgodności. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 grudnia 2014 r. w sprawie katalogu odpadów (Dz. U. z 2014 r., poz. 1923).
- Saidur R., Abdelaziz E.A., Demirbas A., Hossain M.S., Mekhilef S., *A review on biomass as a fuel for boilers*, Renewable and Sustainable Energy Reviews 2011.
- Strzałkowska E., *Charakterystyka właściwości fizykochemicznych i mineralogicznych wybranych ubocznych produktów spalania węgla*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2011.
- Szklorzova H., Pavlitova – Letkova Z., Jancova J., Holesinsky R., *Problematyka produkcji i wykorzystania ubocznych produktów spalania węgla w Republice Czeskiej*, Popioły z energetyki 2009.
- Szponder D., *Badanie wybranych właściwości popiołów lotnych z zastosowaniem analizy obrazu*, Akademia Górniczo Techniczna, Kraków 2012.
- Szymanowicz R., *Właściwości fizykochemiczne paliw pochodzących ze źródeł odnawialnych*, Energetyka 2012.
- Teixeira P., Lopes H., Gulynurtlu I., Lapa N., Abelha P., *Evaluation of slagging and fouling tendency during biomass co – firing with coal in a fluidized bed*, Biomass and Bio-energy 2012.
- Uliasz-Bocheńczyk A., Pawluk A., Pyzalski M., *Charakterystyka popiołów ze spalania biomasy w kotłach fluidalnych*, Gospodarka Surowcami Mineralnymi – Mineral Resources Management 2016.
- Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o odnawialnych źródłach energii (Dz. U. z 2018 r. poz. 1269).
- Ustawa dnia 14 grudnia 2012 r. o odpadach (Dz. U. z 2018 r., poz. 992).
- Wacławowicz R., *Rolnicze wykorzystanie popiołów ze spalania biomasy*, Forum Technologii w energetyce – spalanie biomasy, Bełchatów 2011.
- Xiao R., Chen X., Wang F., Yu G., *The physicochemical properties of different biomass ashes at different ashing temperature*, Renewable Energy 2011.
- Żygadło M., Woźnik M., *Obserwacje zmian właściwości popiołów powęglowych w procesach wietrzeniowych*, Energetyka 2009.



Jacek Wilk-Jakubowski

Politechnika Świętokrzyska

WYBRANE ASPEKTY STATYSTYCZNYCH ANALIZ MODELI EKONOMETRYCZNYCH W PROPAGACJI FAL RADIOWYCH

Streszczenie: Artykuł zawiera przegląd wybranych zastosowań analiz statystycznych w naukach technicznych, ukazując przykładowe informacje na temat parametrów modelu (w tym istotności współczynników regresji). Rozważania dotyczą badań propagacyjnych wykorzystywanych w łączności satelitarnej.

Słowa kluczowe: analiza statystyczna, współczynniki regresji, propagacja fal radiowych

SELECTED ASPECTS OF STATISTICAL ANALYSES OF ECONOMETRIC MODELS IN RADIO WAVE PROPAGATION

Abstract: The article contains review of selected applications of statistical analyses in technical science to present certain information for model parameters (including significance of regression indexes). The main considerations are pertinent to radio wave propagation in satellite systems.

Keywords: statistical analysis, regression indexes, radio wave propagation

Wstęp

Na zrównoważony rozwój w nauce oprócz procesów ekonomicznych, społecznych i kulturowych wpływają również zmiany zachodzące w technice. Sukcesywne wdrażanie nowych technologii pozwala wykorzystywać coraz to wyższe pasma częstotliwości na potrzeby porozumiewania się na odległość¹. W praktyce projektowanie bezprzewodowych systemów łączności o założonej jakości transmisji *QoT* (ang. *Quality of Transmission*), które wykorzystują różne pasma częstotliwości oraz mechanizmy propagacji fal radiowych, uzależnione jest od wielu czynników, jak np. położenie geograficzne, moc nadajnika czy bieżąca sytuacja klimatyczno-atmosferyczna. Na tłumienie jednostkowe oprócz częstotliwości wpływa m.in. polaryzacja oraz kąty elewacji i polaryzacji fali radiowej w stosunku do polaryzacji poziomej. Dogłębna znajomość parametrów technicznych systemu, pozwala oszacować zasięg odbioru dla określonego natężenia pola elektrycznego. W konsekwencji,

¹ Na przykład w wielu renomowanych ośrodkach akademickich i organizacjach naukowych obecnie prowadzone są badania pod kątem wykorzystania pasma V na potrzeby budowy regionalnych centrów multimedialnych, których stacje umieszczane są w stratosferze ziemskiej.

w celu racjonalnego gospodarowania widmem fal radiowych, zachodzi konieczność przeprowadzania wielu pomiarów propagacyjnych, które umożliwiają poprzez analizy budżetów łączyć empiryczne określenie wpływu rozmaitych czynników (w tym: klimatyczno-atmosferycznych) na rozchodzenie się fal radiowych. Z powyższych względów elementy te powinny być wzięte pod uwagę w planowaniu przestrzennym aglomeracji miejskich. W oparciu o wyniki eksperymentalne możliwe staje się tworzenie modeli, których celem jest odzwierciedlenie wpływu danego czynnika lub zespołu czynników na mechanizm propagacji fal radiowych (w tym straty całkowite sygnału). O ile analityczne modele korzystają z praw fizyki, o tyle modele półempiryczne wykorzystują w pewnym stopniu otrzymane dane pomiarowe. Drogą analityczną możliwe jest potwierdzenie słuszności prognozowanych wartości poprzez skonfrontowanie ich z rzeczywistymi danymi pomiarowymi. Uzupełnienie analiz stanowić może sprawdzenie zgodności danego modelu pod względem dopasowania do danych empirycznych z wykorzystaniem aparatu statystyki.

Propagacja fal w stratnym środowisku atmosfery ziemskiej

Podczas propagacji fali radiowej w atmosferze ziemskiej, jej energia maleje wskutek rozchodzenia się w stratnym środowisku wypełnionym gazami atmosferycznymi (kluczowe jest oddziaływanie zwłaszcza tlenu i pary wodnej). Przykładowym innym niekorzystnym zjawiskiem jest rozpraszanie fali radiowej na cząsteczkach powietrza. W praktyce degradacja sygnału jest ściśle uzależniona od częstotliwości (obserwuje się wzrost absorpcji i rozpraszania wraz ze zwiększeniem częstotliwości) i osiąga lokalne wartości maksymalne. Tłumienie na skutek obecności tlenu i pary wodnej jest zauważalne dla fal radiowych o częstotliwości co najmniej 0,1 GHz, zaś powyżej 3 GHz notuje się znaczący wpływ rozpraszania energii fal na skondensowanych cząsteczkach wody (tłumienie osiąga największy wymiar dla kropel deszczu i cząsteczek gradu²). Degradacja sygnału, która uzależniona jest od rodzaju polaryzacji (wertykalna/horyzontalna) przyczynia się do wzrostu zastępczej temperatury szumowej anteny.

Wybrane aspekty statystycznych analiz matematycznych

Całkowitej degradacji lub tłumieniu sygnału można przypisać zmiany cech ilościowych, które uzależnione są od opisanych wcześniej czynników. Na tej podstawie, dla zmierzonych wartości zestawu wielkości pomiarowych (lub pojedynczej wielkości pomiarowej) tworzy się modele (często w postaci krzywych), które w dalszej perspektywie można poddać statystycznej analizie matematycznej np. w celu sprawdzenia poprawności modelu na danym poziomie istotności. Weryfikacja może dotyczyć m.in. odpowiadającym zmianom częstotliwości (zależnie od polaryzacji), zmianom wartości tłumienia lub degradacji wskutek wystąpienia pewnego (niekorzystnego) zjawiska. Kluczowa w tym aspekcie jest estymacja parametrów strukturalnych.

² Kluczowym czynnikiem są opady deszczu, przykładowo w zakresie pasma częstotliwości K_u (11,7-12,75 GHz) opady deszczu mogą powodować tłumienie około 4 dB.

W artykule zrezygnowano z omówienia i przedstawienia eksperymentalnych modeli danych, których liczne przykłady odnaleźć można w literaturze. Skupiono się natomiast na przedstawieniu wybranych aspektów statystycznych analiz modeli ekonometrycznych w propagacji fal radiowych. W tym celu zamieszczono przykładowe tabelaryczne zestawienia stanowiące obraz możliwości wykorzystania analizy matematycznej do opisu modeli ekonometrycznych objaśniających mechanizm propagacji fal radiowych (w tym tłumienie sygnału).

Poniżej przedstawiono przykładową zależność dla określonej polaryzacji z wykorzystaniem regresji rzędu szóstego: $R_{rqd-6} = \alpha_0 + \alpha_1 x + \alpha_2 x^2 + \alpha_3 x^3 + \alpha_4 x^4 + \alpha_5 x^5 + \alpha_6 x^6 + \varepsilon$. Założenia są następujące: $x_1 = x$, $x_2 = x^2$, $x_3 = x^3$, $x_4 = x^4$, $x_5 = x^5$, $x_6 = x^6$.

Przykładowe statystyki regresji oraz wyniki analizy wariancji mają postać:

<i>Statystyki regresji</i>	
Wielokrotność R	0,999993433
R kwadrat	0,999986865
Dopasowany R kwadrat	0,999986629
Błąd standardowy	0,044445739
Obserwacje	341

ANALIZA WARIANCJI

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>
Regresja	6	50232,49263	8372,08211	4238119,7
Resztkowy	334	0,659791519	0,00197542	
Razem	340	50233,15242		

	<i>Współczynniki</i>	<i>Błąd standardowy</i>	<i>t Stat</i>	<i>Wartość-p</i>
Przecięcie	0,730714417	0,031948997	22,8712791	2,488E-70
Zmienna X ₁	-0,628992382	0,021263555	-29,580772	2,562E-95
Zmienna X ₂	0,1312138	0,004700084	27,9173318	2,472E-89
Zmienna X ₃	-0,004286808	0,000467954	-9,1607457	5,328E-18
Zmienna X ₄	6,59395E-05	2,31126E-05	2,8529666	0,0046013
Zmienna X ₅	-4,9335E-08	5,52741E-07	-0,0892552	0,9289326
Zmienna X ₆	-7,61179E-09	5,102E-09	-1,4919238	0,136663

Przykładowy model ekonometryczny można zweryfikować na określonym poziomie istotności (np. $\alpha = 0,01$). Współczynnik determinacji modelu informujący o tym, jaka część zmian wartości zmiennej objaśnianej została wyjaśniona przez funkcję regresji wynosi $R^2 = 0,999986865$ (współczynnik zbieżności $\phi^2 = 0,000013135$), co oznacza, że wybrany model wyjaśnia ponad 99,99% zmienności badanej cechy. Świadczy to o jego bardzo dobrym dopasowaniu do danych empirycznych. Testowaniu statystycznemu można poddać także istotność zestawu współczynników regresji, poprzez postawienie odpowiednich hipotez:

$$H_0 : \sum_{j=0}^n \alpha_j^2 = 0,$$

$$H_1 : \sum_{j=0}^n \alpha_j^2 \neq 0.$$

Do weryfikacji można użyć statystyki: $F = \frac{R^2}{1-R^2} \cdot \frac{n-k-1}{k}$, która przy prawdziwości hipotezy zerowej, ma rozkład F Snedecora o pewnej liczbie stopni swobody. Można obliczyć wartość empiryczną statystyki i zweryfikować odpowiadający jej krytyczny poziom istotności (istotność F). W zależności od otrzymanego wyniku (wynik większy lub mniejszy od przyjętego poziomu istotności) odrzuca się lub przyjmuje daną hipotezę (pomiędzy zmienną objaśnianą y , a przynajmniej jedną ze zmiennych objaśniających x_j może zachodzić lub nie związek liniowy).

Celem zbadania istotności poszczególnych współczynników regresji dla każdego współczynnika równania regresji ($j = 0, 1, \dots, k$) należy postawić odpowiednie hipotezy:

$$H_0 : \alpha_j = 0,$$

$$H_1 : \alpha_j \neq 0.$$

Zestaw hipotez można sprawdzić z wykorzystaniem statystyki: $t(a_j) = \frac{a_j}{S(a_j)}$,

gdzie: a_j – estymator współczynnika α_j ,

$S(a_j)$ – estymator dyspersji współczynnika α_j .

Statystyka ta, przy prawdziwości hipotezy zerowej, ma rozkład t Studenta o pewnej liczbie stopni swobody.

W oparciu o odpowiadające empirycznym wartościom statystyk t Studenta wartości krytycznego poziomu istotności (wartość- p) sprawdza się poprawność modelu pod kątem zweryfikowania czy są podstawy do odrzucenia hipotezy o nieistotności określonych współczynników regresji. W konsekwencji wiadomo czy analizowany model jest poprawny (dobrze opisuje rzeczywistość).

Inny model ma postać: $R_{rqd,5} = \alpha_0' + \alpha_1'x + \alpha_2'x^2 + \alpha_3'x^3 + \alpha_4'x^4 + \alpha_5'x^5 + \varepsilon$. Poniżej przedstawiono przykładowe statystyki regresji oraz wyniki analizy wariancji dla tego modelu:

Statystyki regresji	
Wielokrotność R	0,999993389
R kwadrat	0,999986778
Dopasowany R kwadrat	0,999986581
Błąd standardowy	0,044526983
Obserwacje	341

ANALIZA WARIANCJI

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>
Regresja	5	50232,48823	10046,5	5067201,202
Resztkowy	335	0,664188489	0,001983	
Razem	340	50233,15242		

	<i>Współczynniki</i>	<i>Błąd standardowy</i>	<i>t Stat</i>	<i>Wartość-p</i>
Przecięcie	0,763550912	0,023200924	32,91037	5,3916E-107
Zmienna X ₁	-0,655430531	0,011773523	-55,6699	2,2743E-171
Zmienna X ₂	0,137626644	0,001904734	72,25503	2,2522E-206
Zmienna X ₃	-0,004957414	0,00013039	-38,0199	1,4543E-123
Zmienna X ₄	9,99157E-05	3,95253E-06	25,27893	1,22889E-79
Zmienna X ₅	-8,71409E-07	4,37194E-08	-19,9319	7,62851E-59

Określony model ekonometryczny można zweryfikować na pewnym poziomie istotności. Współczynnik determinacji modelu informujący o tym, jaka część zmian wartości zmiennej objaśnianej została wyjaśniona przez funkcję regresji wynosi $R^2 = 0,999986778$ (współczynnik zbieżności $\varphi^2 = 0,000013222$), co oznacza, że wybrany model wyjaśnia ponad 99,99% zmienności badanej cechy. Świadczy to o bardzo dobrym dopasowaniu modelu do danych empirycznych. Testowaniu statystycznemu można poddać również istotność współczynników regresji, poprzez postawienie odpowiednich hipotez:

$$H_0 : \sum_{j=0}^n \alpha_j^2 = 0,$$

$$H_1 : \sum_{j=0}^n \alpha_j^2 \neq 0.$$

Podobnie jak poprzednio, zestaw hipotez można zweryfikować z wykorzystaniem statystyki

$F = \frac{R^2}{1-R^2} \cdot \frac{n-k-1}{k}$, która przy prawdziwości hipotezy zerowej, ma rozkład

F Snedecora o określonej liczbie stopni swobody (dla licznika i mianownika). W oparciu o wartość empiryczną statystyki i stwierdzenie czy odpowiadający jej krytyczny poziom istotności jest większy czy mniejszy od założonego poziomu istotności, przyjmuje się lub odrzuca hipotezę H_0 na rzecz hipotezy H_1 . W praktyce związek liniowy może zachodzić pomiędzy zmienną objaśnianą y , a przynajmniej jedną ze zmiennych objaśniających x_j .

W celu statystycznej analizy poszczególnych współczynników regresji dla każdego współczynnika równania ($j = 0, 1, \dots, k$) należy postawić odpowiednie hipotezy:

$$H_0 : \alpha_j = 0,$$

$$H_1 : \alpha_j \neq 0.$$

Ich sprawdzenie realizuje się poprzez statystykę: $t(a_j) = \frac{a_j}{S(a_j)}$,

gdzie: a_j – estymator współczynnika α_j ,

$S(a_j)$ – estymator dyspersji współczynnika α_j .

Statystyka ta, przy prawdziwości hipotezy zerowej, ma rozkład t Studenta o pewnej liczbie stopni swobody.

W oparciu o odpowiadające statystykom t Studenta wartości krytycznego poziomu istotności (wartość- p) stwierdza się czy są one mniejsze od przyjętego poziomu istotności. Na tej podstawie określa się czy są podstawy do odrzucenia hipotezy, że wszystkie współczynniki badanego modelu są istotnie różne od zera, a analizowany model jest poprawny.

Wnioski

Zakres promieniowania elektromagnetycznego obejmuje wiele zakresów częstotliwości, w obrębie których mechanizm propagacji fal radiowych nacechowany jest różnymi właściwościami. Z tego względu badania propagacyjne stanowią przedmiot nieustannych wysiłków wielu ośrodków naukowych i akademickich na całym świecie. Tego typu badania przeprowadza się również w Polsce, czego przykładem mogą być liczne akcje COST. Punkt odniesienia do prowadzonych analiz stanowią rekomendacje ITU-R, które umożliwiają oszacowanie danych dla określonego obszaru geograficznego. Ponadto możliwe staje się uszczegółowienie wyników tam zawartych dla konkretnej lokalizacji (miasta czy województwa) poprzez opracowanie własnych modeli propagacyjnych w oparciu o dane rzeczywiste. Przygotowane modele pozwalają wówczas oszacować wpływ wybranego czynnika, bądź zjawiska na propagację fal radiowych. Niekiedy może się zdarzyć, że otrzymane wyniki będą różne od wartości obliczonych mimo stosowania rozległej bazy danych doświadczalnych. Z pomocą przychodzą wówczas statystyczne metody matematyczne, które pozwalają poprawić model np. poprzez wyeliminowanie nieistotnych współczynników. Weryfikacji można poddać np. odpowiadające zmianom częstotliwości (zależnie od polaryzacji), zmiany wartości tłumienia/degradacji sygnału wskutek wystąpienia określonego (niekorzystnego) zdarzenia.

Bibliografia:

- Baghsiahi H., Wang K., Kandulski W., Pitwon R., Selviah D.: *Optical waveguide end facet roughness and optical coupling loss*. Journal of Lightwave Technology 31(16), 2013, [DOI: 10.1109/JLT.2013.2271952].
- Benarroch A., García-del-Pino P., García-Rubia J. M., Riera J. M.: *Derivation of rain attenuation from experimental measurements of drop size and velocity distributions*. COST IC0802 (MCM3). Available online: http://www.tesa.prd.fr/cost/input_documents.pdf [05.04.2018].
- Boulanger X., Castanet L., Jeannin N., Lacoste F.: *Study and modelling of tropospheric attenuation for land mobile satellite system operating at Ku and Ka band*. COST IC0802 (MCM2). Available online: http://www.tesa.prd.fr/cost/input_documents.pdf [06.04.2018].

- Bogucki J., Wielowieyska E.: *Multipath in line-of-sight links – prediction vs reality*. Proceedings of 16th International Conference – Radioelektronika, Bratislava 2006.
- Cetin M.: *Consideration of permeable pavement in Landscape Architecture*. Journal of Environmental Protection and Ecology 16(1), 2015. Available online: <https://docs.google.com/a/jepe-journal.info/viewer?a=v&pid=sites&srcid=amVwZS1qb3VybmFsLmluZm98amVwZS1qb3VybmFsGd4OjNmY2FkYzYzN2Y1MWNIYjM> [08.05.2018].
- Cetin M.: *Determination of bioclimatic comfort areas in landscape planning: A case study of Cide Coastline*. Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology 4(9), 2016.
- Cetin M.: *Determining the bioclimatic comfort in Kastamonu City*. Environmental Monitoring and Assessment 187(10), 2015. Available online: <http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10661-015-4861-3> [08.05.2018].
- Cetin M.: *Evaluation of the sustainable tourism potential of a protected area for landscape planning: a case study of the ancient city of Pompeipolis in Kastamonu*. International Journal of Sustainable Development & World Ecology 22(6), 2015.
- Cetin M.: *Sustainability of urban coastal area management: a case study on Cide*. Journal of Sustainable Forestry 35(7), 2016, [DOI: 10.1080/10549811.2016.1228072].
- Cetin M., Topay M., Kaya L. G., Yilmaz B.: *Efficiency of bioclimatic comfort in landscape planning process: case of Kutahya*. Turkish Journal of Forestry 1(1), 2010.
- Cetin M.: *Using GIS analysis to assess urban green space in terms of accessibility: case study in Kutahya*. International Journal of Sustainable Development & World Ecology 22(5), 2015, [DOI:10.1080/13504509.2015.1061066].
- ITU-R Rec. P. 531-11: *Ionospheric propagation data and prediction methods required for the design of satellite services and systems*, Genewa 2012. Available online: <http://www.itu.int/rec/R-REC-P.531-11-201202-I/en> [15.05.2018].
- ITU-R Rec. P. 618-10: *Propagation data and prediction methods required for the design of Earth-space telecommunication systems*, Genewa 2009. Available online: <http://www.itu.int/rec/R-REC-P.618-10-200910-I/en> [15.05.2018].
- ITU-R Rec. P. 676-9: *Attenuation by atmospheric gases*, Genewa 2012. Available online: <http://www.itu.int/rec/R-REC-P.676-9-201202-I/en> [16.05.2018].
- ITU-R Rec. P. 678-1: *Characterization of the natural variability of propagation phenomena*, Genewa 1992. Available online: <http://www.itu.int/rec/R-REC-P.678-1-199203-I/en> [16.05.2018].
- ITU-R Rec. P. 835-5: *Reference standard atmospheres*, Genewa 2012. Available online: <http://www.itu.int/rec/R-REC-P.835-5-201202-I/en> [18.05.2018].
- ITU-R Rec. P. 836-4: *Water vapour: surface density and total columnar content*, Genewa 2009. Available online: <http://www.itu.int/rec/R-REC-P.836-4-200910-I/en> [19.05.2018].
- ITU-R Rec. P. 837-6: *Characteristics of precipitation for propagation modelling*, Genewa 2012. Available online: <http://www.itu.int/rec/R-REC-P.837-6-201202-I/en> [21.05.2018].
- ITU-R Rec. P. 839-3: *Rain height model for prediction methods*, Genewa 2001. Available online: <http://www.itu.int/rec/R-REC-P.839-3-200102-I/en> [12.05.2018].
- ITU-R Rec. P. 840-5: *Attenuation due to clouds and fog*, Genewa 2012. Available online: <http://www.itu.int/rec/R-REC-P.840-5-201202-I/en> [12.05.2018].
- ITU-R Rec. P. 841-4: *Conversion of annual statistics to worst-month statistics*, Genewa 2005. Available online: <http://www.itu.int/rec/R-REC-P.841-4-200503-I/en> [12.05.2018].
- Marek M.: *Wykorzystanie ekonometrycznego modelu klasycznej funkcji regresji liniowej do przeprowadzenia analiz ilościowych w naukach ekonomicznych. Rola informatyki w naukach ekonomicznych i społecznych. Innowacje i implikacje interdyscyplinarne. The*

- role of informatics in economic and social sciences. Innovations and interdisciplinary implications*, ed. T. Grabiński. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlowej im. B. Markowskiego w Kielcach. Kielce 2013.
- Wilk-Jakubowski G.: *Wpływ technologii informatyczno-komunikacyjnych na funkcjonowanie współczesnych społeczeństw. Rola informatyki w naukach ekonomicznych i społecznych. Innowacje i implikacje interdyscyplinarne. The role of informatics in economic and social sciences. Innovations and interdisciplinary implications*, ed. T. Grabiński. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlowej im. B. Markowskiego w Kielcach. Kielce 2011.
- Wilk-Jakubowski J. Ł.: *Propagacja fal radiowych w łączności satelitarnej*, Wydawnictwo Politechniki Świętokrzyskiej, Kielce 2018.
- Wilk J. Ł.: *Prawne uregulowania dotyczące klasyfikacji fal elektromagnetycznych*. TTS. Technika Transportu Szynowego 12, 2015.
- Wilk J. Ł.: *Naturalne źródła szumów w transmisji satelitarnej. Rola Informatyki w Naukach Ekonomicznych i Społecznych. Innowacje i implikacje interdyscyplinarne*, (red.) T. Grabiński, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlowej im. B. Markowskiego w Kielcach, t. II, Kielce 2010.
- Wroński J. W., Wielowieyska E.: *Udostępnienie narzędzia informatycznego do prognozowania zasięgów stacji radiowych użytkowanych we współczesnych systemach radiokomunikacyjnych i radiodyfuzyjnych w sieci korporacyjnej i w Internecie*. Prace IŁ, Nr 21300017, 01300017, 07300017, Wrocław 2007.
- Zwoździak J., Zwoździak A., Szczurek A.: *Meteorologia w ochronie atmosfery*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1998.



ROZDZIAŁ IV

MULTIDIMENSIONAL NATURE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT



Michał Jurkiewicz

PWSZ w Raciborzu

IN THE BEGINNING THERE WAS AN END – DEATH KIT BY SUSAN SONTAG

Abstract: The concept of endings suggests that the whole idea can be perceived not only in one way. The article concentrates on a theory that in the very beginning there was an end and it initiated everything. Furthermore, the moment when something ends is inseparably connected with the conception of something else. There is no clear definition of ending, because it may concern many different circumstances, and its consequences may be often various. The end is obviously strongly related to death and Diddy, the protagonist of *Death Kit* by Susan Sontag. The complexity of the main character is presented by his various nicknames. The man committed suicide, and this act, altogether with illness, is treated as a halfway to death. The way itself seems to be an important aspect in the plot due to dying hallucinations that Diddy experiences. The fatal attempt of the protagonist was successful, and the whole adventure in the novel is deceptive. Life is substituted with appearances of life, thus everything described never takes place, in fact.

Keywords: end, Sontag, *Death Kit*

NA POCZĄTKU BYŁ KONIEC – ZESTAW DO ŚMIERCI SUSAN SONTAG

Streszczenie: Idea końca sugeruje, że cała koncepcja może być postrzegana nie tylko w jeden sposób. Artykuł skupia się na teorii głoszącej, że na samym początku był koniec, który zainicjował wszystko inne. Ponadto chwila, kiedy coś się kończy, jest nierozzerwalnie związana z rozpoczęciem czegoś innego. Nie ma jasnej definicji kresu, ponieważ może on dotyczyć wielu różnych okoliczności oraz ich konsekwencje mogą być często zróżnicowane. Oczywiście koniec jest silnie związany z Dudusiem, głównym bohaterem *Zestawu do śmierci* Susan Sontag. Złożoność protagonisty została ukazana za pomocą rozmaitych przydomków. Mężczyzna popełnia samobójstwo, a czyn ten, razem z chorobą, jest traktowany jako półmetek śmierci. Droga ta sama w sobie wydaje się być ważnym aspektem w fabule ze względu na przedśmiertne omamy, których doświadcza Duduś. Fatalna próba głównego bohatera była udana, a historia ukazana w powieści jest pozorna. Życie zostało zastąpione własnymi pozorami, więc wszystko ukazane tak naprawdę nie ma miejsca.

Słowa kluczowe: koniec, Sontag, *Zestaw do śmierci*

Introduction

The article is a passage from Michał Jurkiewicz's diploma paper entitled *The Concept of Endings in "Death Kit" by Susan Sontag*, which concerns a widely understood concept of endings. The American writer and activist was one of the creators and theorists of post-

modernism, and the above-mentioned novel belongs to the most interesting experimental novels of the sixties. It is a book about death and dying which involves affairs of reciprocal relationships and conflicts between reality and fantasy. Dalton Harron, the main character, in his slow heading for death, experiences the nightmare of the modern world. He can be perceived as a typical everyman due to his existence and personality, and example of a person whom the strongest of all is the desire for death.

And what exactly could be defined as ending? Apparently, the answer for this question seems to be obvious. Nevertheless, the concept is strongly related to many aspects of life and to life itself. It quickly turns out that end cannot be separated from beginning, and one causes another interchangeably. Thus nobody knows which came first. As far as it goes, these two oppositions may be a great source of peculiar paradoxes or absurdities. The whole point is that something must be ended if beginning of something else could be possible. Notwithstanding, the idea is not such easy as it seems. Here occurs a theory which says that the end was first and it initiated every other affair. It is directly connected with death, and this is the idea which immediately comes to mind. Death is ubiquitous and in the same time essential for the proper functioning of the world. One unit is replaced by another and so on. This may sound very brutal, but in fact it is nothing more than nature which is full of cruelty.

What is associated with the end?

The end is inevitable. It determines the final ending, an epilogue of something what was lasting so uninterruptedly. What matters is not the length of existence or circumstances in which it occurred, but the very essence concerns its quietus. William Wharton in his book claims: “In the beginning there was an end and that’s the beginning” (Wharton, *Scumbler* 49). The sentence indicates the fact that, paradoxically, every ending of anything may be the beginning of something completely different, new, and frequently even better. It easily connects with another great antinomy of humanity which says that we live only to die. Whether we like it or not, a term is obvious and indubitable. Sometimes we are able to influence its averting by dint of medical science, albeit there is no way to escape. It announces the inchoation of further stage and the replacement of empty space with something else, original. From a purely biological point of view, it may be perceived as an inseparable element of life course, essential for efficient functioning of the environment. Following this train of thought, but also forgetting about the biology, the philosophical aspect of Emil Cioran’s words conform perfectly here: “Life is just a long, drawn out agony” (Cioran, *On the Heights of Despair* 42). The sentence formulates a particular negation of the sense of existence at all. Agony is definitively a dying state in which the point is the last moment of existence. Nevertheless, delving in the sense of the Romanian philosopher’s words, it may be easily realised that essentially the whole life is anxious waiting for death. Moreover, there is no possibility to predict what will happen and due to the frequent randomness of occurrences we do not know when one’s days would end. The ascertainment that life is a long-standing agonal state seems to confirm in reality.

It is worth to notice that the end, overfilled with ambiguity, may be perceived and understood differently by every single man. It is probably not easily to determine what would be the worst and most painful loss. Although a vast majority of people being asked a question: “Do you want to die?” will definitely answer: “I do not”, arguably, death of a close relative would be even worse than that.

In recent years, more and more often we can hear about constantly upcoming end of the world, being announced for a long time. In fact, it has to be coded in human’s mind for ages, yet just the last years constantly remind us about it. Unforgotten 21 December, 2012 did not cause any significant changes, although so many sources stated that the date is very peculiar. From a certain point of view it may be assumed that the end came. Came then, and even before, and is somehow present every day. However, it is not in the form of a one, global cataclysm, but infinitively many little tragedies. The definitive end of the world for an average man appears in the moment of his own death. The person has gone forever. This is why each loss of life may be definitively treated as a kind of “personal apocalypse”. No matter what was its reason, because there could be truly a lot of them. According to Cioran: “Death: loftiness possible for everybody” (Cioran, *Zmierzch myśli* 87)¹. Life difficulties may bother every being, and certainly the main character of Susan Sontag’s *Death Kit* has this sort of unfortunate opportunity. Analogously, life may be considered as a peculiar crusade. Very often it becomes a real battle. Frequently, one has to fight with themselves. Diddy during the whole novel earns subsequent, more and more new and elaborate, though suitable to the circumstances, nicknames. They surely characterise him in particular moments, but also appear as undoubted symptoms of the inner, personal conflict. The above-mentioned crusade has one lofty goal, just like the campaigns from hundreds of years before. The aim is so obvious on the one hand, but on the other, as we know from the history, it may take the second place.

It is exceedingly hard to disagree with the Romanian philosopher’s statement: “Death – the last simplification” (Cioran, *Zeszyty 1957-1972* 282)². Very unsentimental but so true calculation. Along with the end of life all problems become suddenly solved. Ours become solved, the other’s may just begin. However, it is not necessarily a rule, because according to Charles Baudelaire’s poem *The Death of the Poor*: “It is death that consoles and allows us to live” (Baudelaire, *The Flowers of Evil* 277). Once more we deal here with a natural course of life. Something has to be done if something new is going to commence. The thesis seems to be proved from the beginning of the section. Nevertheless, what will be left after us are to be retained. Memory, reminiscence. Does the fact that we somehow sign ourselves in the pages of history mean anything? It definitively is for the people who still exist in our modern world. Yet does it make sense according to the past beings who are on the other side right now? Death simplifies everything, ergo nothing turns out to be significant anymore in any way. It seems weird, but also interesting in some respect, that the unceasingly living, overcrowded world is not able to snap out of all these matters which irre-

¹ [Translated by the author]: “Śmierć: wzniosłość na miarę każdego”.

² [Translated by the author]: “Ostatnie uproszczenie – Śmierć”.

trievably elapsed for the time being. It is an unfortunate absurdity, where everything we know has been built by dint of bygone ruins. And it is not about common building on rubble. It is the idea that people are not able to forget the foretime that will never come back. Obviously, it has its positive and negative aspects, as everything. Since so much life has been being cultivated by people, why they cannot break away from doom? Why one may claim that people often do not even try to flee from it in some way? Because there is no any manner. Death represents an inseparable part of life, as every ending is indelibly connected with its particular beginning.

Diddy the Soiled is Done-Done

Taking the example of Susan Sontag's *Death Kit*, a reader has to deal with a very elaborate measure done by the author. Namely, the unsuccessful suicide attempt of the main character – Diddy – described on the first pages of the novel turns out to be sufficiently effective at the end, and his death becomes a tragic fact. Paradoxically, this dramatic act originates the plotline of the book. Then the whole play takes place only in the man's mind. Moreover, the moment from taking lethal dose of hypnotics to the actual final cannot last for long. The captured time is just a flash of so many thoughts, imaginations and false creations of the brain. It is hard to characterise the protagonist if the whole described action, in fact, never happened in the reality he lived. As it is written in the article by Larry McCaffery: “The information we have about the moments just after Diddy's suicide attempt is hazy” (McCaffery, “*Death Kit*”: *Susan Sontag's Dream Narrative*, 490). One of the few depictions which may truly refer to Diddy concerns the time when he laid violent hands on himself:

Meaning, seriously, to kill himself, Diddy swallowed half a bottle of sleeping pills one evening; [...] It's twelve thirty; in his bedroom, door closed, Diddy lies back and shuts his eyes. Begins to float down, softly, peaceably. Followed by an interval of undetermined length: some dark time, in which it's hard to breathe. [...] Stomach hurts. He falls out of bed, head first. Onto something painfully hard. And on the hard floor, something wet that smells foul. Xan is barking, and his neighbour in the apartment opposite – a pretty, off-Broadway actress – is shouting into his face. He's being shovelled into the rear of a truck. Then a youngish trim-looking Negro in white jacket and pants, reeking of vomit, massaged his stiffened limbs and wheeled a stomach pump to Diddy's new bed [...] (Sontag, *Death Kit* 6).

Reading forward, we make an effort in attempt to ascertain that this suicide was unsuccessful. Nevertheless, the end of the work indicates something completely different. The protagonist is no one special. He does not outstand: “[...] a mild fellow, gently reared in a middle-sized city in Pennsylvania and expensively educated. [...] a rather handsome man of thirty-three” (Sontag, *Death Kit* 2). It might be considered that Diddy shows traits of a typical everyman, in other words, every ordinary thirty-year-old man could identify with him, or at least find some mutual attributes. What may be conspicuous is some kind of resignation combined with a sense of deep sadness. Diddy is not a happy person. In spite of peculiar silence and tranquillity, he does not deal with life which becomes more and more difficult for him. By virtue of no will to live and very little interest in anything, the aspect that becomes clearly apparent is existentialism. Presumably, he suffers from anhedonia:

“Some people are their lives. Others, like Diddy, merely inhabit their lives” (Sontag, *Death Kit* 2). At one point, something cracks inside him. He has enough of everything. He does not want to wait longer on death and this is the reason of taking his life away.

The internal conflict of the character may be confirmed by a wide variety of nicknames that characterises him. He himself is the narrator of the described events and uses a lot of epithets, depending on the situation. It shows his weak personality and constant necessity to accommodate. Hence he becomes Diddy the Good, Done, Hated, Delicate, or, finally, the Soiled. The man decides on appropriate changes of identity and finally soils himself by leading to his own end. All the bynames also prove the complexity of the man. To all intents and purposes, his continuous inner struggle do not allow him to do anything. The ostensible business trip and relevant adventures and events may be treated as a personal examination of conscience. New-known places and persons are referents to these well-known from the past. Further arguments are Diddy’s retrospections to the childhood and other periods recurring from time to time.

Very symbolic seems to be the motif of Diddy’s act of burning his favourite doll to which he was strongly attached. According to McCaffery: “As a young boy, Diddy’s main object of affection was Andy, a small doll given to him by Mary [his nurse]” (McCaffery, “*Death Kit*”: Susan Sontag’s *Dream Narrative*, 489). There is no doubt that it sounds disturbingly. A little boy who, because of the circumstances at home, is forced to share emotions with a mere toy. Surely it had to influence the psyche of a child that as an adult sometimes seems to be completely deprived of feelings. All the more strange is that at some point he decides to gain his peer’s appreciation by throwing his companion to a campfire. Beforehand, the boy fabricates a story according to which the puppet was a property of his younger cousin, not him. Actually, the relative never existed. Evoking this memory after so many years, the protagonist acknowledges mentioned behaviour as “[...] his first suicide attempt” (Sontag, *Death Kit* 60). It is a specific suggestion that the will to end our lives is hidden deep in ourselves from an early age. From the very beginning, always and forever. Diddy maintains that after all: “One is dead. Therefore, one wants to die” (Sontag, *Death Kit* 6). Sándor Márai seems to sustain this thesis: “[...] death is inside us, purely inside us” (Márai, *Dziennik* 406)³. It means that in some way our death is a thing which may be affected purely and simply by ourselves only. Therefore, this leads to the question: do we wait for death, or does death wait for us? The discussion on the posed dilemma pretends to be pointless, because, anyhow, sooner or later our sad final will come true. Undoubtedly, we are able to decide on our further existence or its sudden termination by suicide attempt, in which Sontag’s main character succeeded. From this viewpoint, Sándor Márai’s words sound more sensibly. In this regard, one may boldly say that we have some impact on our fates, because: “Every man bears with him not only his life but also his death” (Cioran, *On the Heights of Despair* 85).

The end is definitely a result of death. Therefore, death is a result of what? There is no clear answer for the question concerning Diddy’s suicide in Sontag’s work. He just did

³ [Translated by the author]: “[...] śmierć jest w nas, całkowicie w nas”.

it. Although during the most part of the novel it is hard to believe, at some point the readers find out themselves that, according to McCaffery's remark, "Diddy [the nickname] is not only a pun for *did he?* (in regard to Incardona's murder), but, perhaps even more significantly it suggests *dead-he* [...]" (McCaffery, "Death Kit": Susan Sontag's *Dream Narrative*, 489). Since the end correlates with death of the protagonist, it may be assumed that he wants to run away from something. Escaping from life becomes an obvious idea. He is too scared to live longer in such thoroughly miserable existence where there are no chances of better tomorrow. It is also unavailing to look for any understanding with God, because He simply does not exist in Diddy's reality. Thereupon, it appears impossible to seek a consolation in religion. Prayers could be a sort of escape from reality, however, it is hard to assume for how long. Routine totally dominated the protagonist's life, thus probably even orison would lose its significance after some time. Surrounding world does not offer him anything special or interesting. By taking lethal dose of hypnotics, he begins his mad dash that lasts for the rest of the novel. Nonetheless, its place is taken only in the character's mind, and in fact everything ends in the moment of beginning. The man is the sole author of his own soiling: the final, solitary and effective way to so pathological escape from fear.

Illness and suicide attempt – halfway to death

Hardly ever death comes suddenly. It may appear unexpectedly, but is usually preceded by something. Some kind of herald of the end could be a serious illness. Obviously, modern medical science reached a very high level of efficiency and doctors try to do everything they can in order to help us. Nevertheless, they are not always able to save every single life, especially when a sick person does not want any support or service, neither they realise their health condition. Regardless of its form, "Primarily, a disorder is not a medical certificate that medicine assumes as a disorder, but an experience of an ailing one who tries to deal with it as with any other disability" (Gadamer, *Problem inteligencji* 72-73)⁴. It links directly to diverse pain, both physical and mental. It depends on the type of illness. Suffering is just a peculiar foretaste of death, which may occur as a result of mentioned affliction. Every common man would definitely avoid any pain at all costs.

Diddy is just the same. Admittedly, there is no information concerning his health problems, however, an attempt to diagnose him as having depression would definitely be a reasonable manoeuvre. This may be the reason of the protagonist's all miseries. In spite of a well-paid job, he does not achieve any spectacular successes and the easiest activities seem to be very tough. There is still a place in his memory for the previous relationship with Joan. The man has no idea how to find himself in the surrounding world and relate somehow to other people for a longer time. This pushed him into the situation which he could not handle in any way. Having no opportunities of getting pleasure or positives out of life, Diddy does not see any alternative for himself. The impact on his present condition

⁴ [Translated by the author]: "Choroba nie jest pierwotnie owym stwierdzonym orzeczeniem lekarskim, które medycyna uznaje za chorobę, lecz doświadczeniem cierpiącego, z którym on, jak z każdym innym zaburzeniem, próbuje się uporać".

has undoubtedly the whole life. From an early age he struggled with adversity. As a child, he was poorly attached to the parents, in direct contrast to the nanny who devoted much more attention towards the boy.

Most disturbing is the fact that Diddy bestowed the greatest affection on his doll named Andy. Of course, children perceive the world in a slightly different way, thus their behaviour, and above all a way of thinking, may be divergent or even ridiculous from time to time. However, the little boy's motives had to be ordered by some inner problems. Ostentatious act of burning the toy is a desperate attempt to find the role and position among the peers. The kid just wants to be accepted by the others. Relations with his brother Paul also seem unusual. The protagonist admits that he always lived in the shadow of the second Harron, even though the latter was younger. It is possible that Paul had above average skills and talents, and that is why he always seemed to be more capable than Dalton. Nevertheless, it does not explain such an early resignation from any sort of tries to surpass the younger brother. Competitive spirit is, after all, omnipresent, especially between siblings. And the older one is usually a determinant point towards which the younger should aspire. The circumstances in the novel are completely different, and Paul plays the lead role due to his general prosperity and well-being. Diddy is absolutely much more static and all the occurrences definitely had an influence on his psyche.

If a serious illness constitutes a step towards death, a suicide attempt should certainly be treated as another one as well. Regardless of what directs a person who decided to have such a dramatic try, this is not a typical behaviour for a common human. Just the suicidal thoughts themselves are a sort of turn towards the end. Nonetheless, the adoption of such final decision may be very difficult. Furthermore, between thinking and making assumptions there is also a long way. And during a suicide attempt there is just the time that sets one in the halfway to death and closes them in uncertain limbo. As mentioned earlier, any common person being sick would be after help in such a situation. Thus here you could be served with a medicine, and doctors would try as much as possible to find a solution to your problem. The long struggle for health would finally end with a success, which in this case means curing the sick person. If one compares a decision on suicide with a disease, there appears a similarity in those two, because in both situations a given person has to come a long way full of obstacles. However, they do not ask anyone for support, but they act on their own. Thus the only and obvious solution is to take the last step that not necessarily should be read as a success.

In addition, it would be sad if the only thing that prevents from taking one's own life is fear. This act definitely requires a lot of courage, but it should not be treated as something intended only for the chosen ones. Any elevation of suicide cannot take place. As Sándor Márai claims: "Whoever flees from fear into death is not necessarily a coward" (Márai, *Dziennik* 37)⁵. But is it really an evidence of courage? Maybe it is, in some way of course. On the other hand, the Hungarian writer suggests that life represents too big challenge to stand up to it. Then only truly brave persons are able to find themselves in this

⁵ [Translated by the author]: "Kto ucieka przed strachem w śmierć, niekoniecznie jest tchórzem".

reality. Dalton is not like that and he has a lot of difficulties in life. It is also hard to say whether bravery to do anything is a feature that fits him at all, despite a few odd or even crazy performances such as killing Incardona. Cioran's words depict the protagonist well: "Between the obsession with suicide and the consciousness about death there are not many common links – it is all [...] about the deep, continuous consciousness of the end itself" (Cioran, *Spotkania z samobójstwem* 272)⁶. And Diddy is endowed with such consciousness. He decides to take this desperate step and move forward into the last, short-lasting journey that is so much exciting for the reader.

Conclusion

The concept of endings turned out to be very complex. Many interesting points of view and theories were presented. Furthermore, the readers may spot some matters that they normally could never think of. This is because many people do not have much time to focus on deeper, instead of mundane, affairs. Grim and depressive themes dominate and remain the most absorbing and mysterious points of the work. Anxiety is also present, but all the aspects conceive a desire to familiarise with the considerations and reflections included in the analysis.

We have to remember that death is a natural phenomenon which is connected with every living being, including us. The article, by included motifs, exemplifies a peculiar reference and warning. It persuades the reader to reconsider all apparently banal and obvious affairs. We all can be fully conscious of life and use the knowledge in positive means as developing our skills and abilities. Furthermore, every man may differ somehow, but we are all equal in the face of death, and life just equals death in some way.

Bibliography

- Baudelaire, Charles. *The Flowers of Evil*. Oxford: OUP Oxford, 2008.
- Cioran, Emil. *On the Heights of Despair*. Chicago: The University of Chicago Press, 1992.
- Cioran, Emil. "Spotkania z samobójstwem (Fragmenty)". *Literatura na świecie* nr 11 (1990): 272.
- Cioran, Emil. *Zeszyty 1957-1972*. Warszawa: Wydawnictwo KR, 2004.
- Cioran, Emil. *Zmierzch myśli*. Warszawa: Wydawnictwo KR, 2004.
- Gadamer, Hans-Georg. "Problem inteligencji". *O skrytości zdrowia*. Poznań: Media Rodzina, 2011.
- Márai, Sándor. *Dziennik*. Warszawa: Czytelnik, 2009.
- McCaffery, Larry. "Death Kit: Susan Sontag's Dream Narrative". *Contemporary Literature*. Vol. 20, No. 4, pp. 484-499. Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1979.
- <<http://www.jstor.org/stable/1207905>>.
- Sontag, Susan. *Death Kit*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1986.
- Wharton, William. *Scumbler*. Harmondsworth: Penguin Books, 1986.

⁶ [Translated by the author]: "Pomiędzy obsesją samobójstwa a świadomością śmierci niewiele znajdziemy rysów wspólnych – chodzi [...] o tę głęboką, nieustającą świadomość końca samego w sobie".



Anna Salamacha

Politechnika Wrocławska, Wydział Informatyki i Zarządzania,

Faculty of Computer Science and Management,

Wrocław University of Science and Technology

CONCEPT AND CAUSES OF COUNTERFEITING

Abstract. This article deals with the issues of basic aspects of unfair counterfeiting. An attempt was made to indicate and define basic terms related to this area. In addition, the group of causes of the phenomenon were determined, i.e. economical, psychological, socio-political, technological and intra-organizational factors and they have been characterized in details.

Keywords: brand management, unfair competition, brand protection

POJĘCIE I PRZYCZYNY ZJAWISKA NIEUCZCIWEGO NAŚLADOWNICTWA

Streszczenie (abstrakt). Niniejszy artykuł porusza problematykę podstawowych aspektów dotyczących zjawiska nieuczciwego naśladownictwa. Podjęta została próba wskazania i zdefiniowania podstawowych terminów związanych z tym obszarem. Dodatkowo, zdeterminowano grupy przyczyn fenomenu, tj. czynniki ekonomiczne, psychologiczne, polityczno-społeczne, technologiczne, wewnątrzorganizacyjne oraz szczegółowo je scharakteryzowano.

Słowa kluczowe: zarządzanie marką, nieuczciwa konkurencja, ochrona marki

Introduction

The conditions of the modern market economy, that is the high variability of the organization's environment, globalization, as well as the intensification of competitive activities, require companies to create strong and distinctive brands. Building brand value requires to incur expenditures, meanwhile dishonest imitators use the potential of a product (service) marked with a recognizable brand. Therefore, it seems advisable to consider the understanding of the concept and the reasons for the phenomenon of counterfeiting.

Concepts related to the phenomenon

In the literature there are concepts closely related to the problem of unfair activities in the area. These include: brand protection, dishonest imitators, counterfeiting, brand imitation, brand piracy and like products.

Brand protection are all activities taken by the brand owner, aimed at securing products (services) and other brand components against the actions of dishonest imitators.

A dishonest imitator is *an entity whose activities are contrary to law or morality, if it threatens or violates the interests of another entrepreneur or client, in particular by misleading the business name, false or fraudulent designation of the goods or services geographical origin, misleading designation goods or services, breach of business secrets, imitation of products, accusation or dishonest praise*¹.

The actions of dishonest imitators can be divided into: misleading and not misleading clients (consumers)²:

- a) actions misleading clients (consumers) are characterized by the fact that buyers are convinced of the original brand purchase. The product (service), packaging, visual identification system, price and distribution channel are confusingly similar to the offer of the brand owner, so the customer is deliberately misled. In this case, there is a real threat to the user, especially in the case of purchasing product (service) categories directly affecting health and human life.
- b) actions that do not mislead clients (consumers) are characterized by the fact that the buyer is aware of buying the product of an unfair imitator. There is a whole range of indications that the product (service) is not a genuine brand - low price, unauthorized distribution channel (e.g. bazaar) or evident differences in appearance.

The analysis of collected definitions: counterfeiting, brand imitation and brand piracy, showed significant discrepancies among them.

In the case of counterfeiting, the cited authors are focused on violating various elements of the brand-copying the product³ or only identifiers⁴. In addition, the criterion of introducing the client (consumer) into the confusion about the authenticity of the product is taken into account - most authors believe that misleading is purposeful in this approach, while A. Nia and J. Zaichowsky claim that there is a phenomenon of counterfeiting, which is not fraudulent.

¹ Ustawa o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji z dnia 16 kwietnia 1993 z późniejszymi zmianami

² *The Economic Impact of Counterfeiting and Piracy*, Organization for economic co-operation and development, OECD 2008, p. 15.

³ *Inter alia*: I. Phau, G. Prendergast, L. Chuen, H. Kay, G. McDonald, C. Roberts, A. Nia, J. Zaichowsky, T. Papadopoulos.

⁴ *Inter alia*: G. Urbanek.

Table 1. Summary of definitions: counterfeiting

I. Phau G. Prendergast L. Chuen ⁵	Exact copying of a brand product aimed at deceiving consumers who should believe that it is an authentic product.
G. Urbanek ⁶	Marking products with identifiers confusingly similar to a known brand.
H. Kay ⁷	Making reproduced copies that are identical to the legitimate articles including packaging, trademarks, and labeling.
G. McDonald C. Roberts ⁸	Making counterfeit good which the manufacturer produces with the intention of deceiving the customer by leading buyers to believe that they are purchasing the genuine article. A deliberate attempt therefore is made to conceal the deception by as precise a duplication as possible.
A. Nia J. Zaichowsky ⁹	The production of counterparts whose characteristics depend on the intentions of an dishonest imitator. In the case of fraudulent counterfeiting, the consumer is misled and acquires the product being convinced that it is a genuine brand. In the case of counterfeiting, which is not fraudulent, the consumer realizes that he buys a counterfeit product, as it is indicated by many features such as: price, place of purchase, quality.
T. Papadopoulos ¹⁰	Designing counterparts in such a way that they can pretend to be a genuine product, usually marked with a particular trademark or trade name. The counterfeit product is designed to resemble a brand product, which in turn will cause the consumer to be misled.

Source: Own elaboration

Brand imitation, according to the majority of authors¹¹, consists in the production of products that are not identical, but are confusingly similar to brand names. In turn,

⁵ I. Phau, G. Prendergast, L. Chuen, *Profiling brand-piracy-prone consumers: An exploratory study in Hong Kong clothing industry*, Journal of Fashion Marketing and Management, No 5/2001, p. 45-55.

⁶ G. Urbanek, *Zarządzanie marką*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002, p. 238.

⁷ H. Kay, *Fake's progress*, Management Today 1990, p. 219 [in]: Ang S., Cheng P., Lim E., Tambyah S., *Spot the difference: consumer responses toward counterfeits*, Journal of Consumer Marketing, No 3/2001.

⁸ G. McDonald, C. Roberts, *Product Piracy. The problem that will not go away*, Journal of Product and Brand Management, No 4/1994, p. 55-65.

⁹ A. Nia, J. Zaichowsky, *Do counterfeits devalue the ownership of luxury brands?*, Journal of Product and Brand Management, No 7/2000, p. 485-497.

¹⁰ T. Papadopoulos, *Pricing and pirate product market formation*, Journal of Product and Brand Management No.1/2004, p. 56-63.

¹¹ *Inter alia*: A. D'Astous, E. Gargouri, I. Phau, G. Prendergast L. Chuen.

G. Urbanek does not specify the degree of similarity to the brand offer, only defines imitation as copying of the product and brand indicators.

Table 2. Summary of definitions: brand imitation.

A. D'Astous E. Gargouri ¹²	Brand imitation is a profitable marketing strategy based on the utilization of similarity (package, design, brand name, advertising, etc.) in order to facilitate the acceptance of a brand by consumers. Because it resembles the successful (original) brand that it intends to imitate, the brand imitator may be attributed the original brand's properties (quality, performance, reliability, origin, etc.) and such generalization is thought to have a significant impact on brand attitude and purchase.
I. Phau G. Prendergast L. Chuen ¹³	Manufacturing products that are not identical to the original ones, but similar in composition, name, form, meaning or design to a well-known product.
G. Urbanek ¹⁴	Copying the product and applying the appropriate brand indicators.

Source: Own elaboration

However, the biggest differences are in the meaning of the term: brand piracy. G. Urbanek treats piracy as the overriding term for other characterized ones, while the other authors¹⁵ indicate the characteristics of customers who consciously acquire the counterparts, agreeing to a lower quality and price.

Table 3. Summary of definitions: brand piracy.

I. Phau G. Prendergast L. Chuen ¹⁶	The consumer is aware that the good is fake, usually sold as a fraction of the price of the original product.
G. Urbanek ¹⁷	It can take many forms: imitation, counterfeiting, taking precedence in the ownership of the brand in a given area.
G. McDonald C. Roberts ¹⁸	A pirated product is one with which the intention is not to deceive the customer. On the contrary, the consumer is all too aware that the product he or she is buying is pirated. The awareness of the customer that the product is fake stems from the purchase motive, i.e., it is a conscious act on the part of the buyer to seek out and purchase a fake product.

¹² A. d'Astous, E. Gargouri, *Consumer evaluation of brand imitations*, European Journal of Marketing, No 1/2, 2001, p. 153-167.

¹³ I. Phau, G. Prendergast, L. Chuen, *Profiling brand-piracy-prone consumers: An exploratory study in Hong Kong clothing industry*, Journal of Fashion Marketing and Management, No 5/2001, p. 45-55.

¹⁴ G. Urbanek, *Zarządzanie marką*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002, p. 238.

¹⁵ *Inter alia*: G. McDonald, C. Roberts, T. Papadopoulos, I. Phau, G. Prendergast L. Chuen.

¹⁶ I. Phau, G. Prendergast, L. Chuen, *Profiling brand-piracy-prone consumers: An exploratory study in Hong Kong clothing industry*, Journal of Fashion Marketing and Management, No 5/2001, p. 45-55.

¹⁷ G. Urbanek, *Zarządzanie marką*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002, p. 238.

T. Papadopoulos ¹⁹	Piracy, like counterfeiting, relies on the unauthorized reproduction of branded products in which intellectual property rights are infringed, but the consumer is not misled. Pirate products are targeted at price-sensitive buyers who do not pay attention to the quality or appearance of the product.
-------------------------------	--

Source: Own elaboration

The analysis above allows to formulate conclusions regarding the understanding of particular terms. Thus, counterfeiting is copying the external form of the product by technical means of reproduction, if it can mislead customers as to the identity of the producer or product²⁰. It also seems necessary to introduce the term: brand falsification, which concerns only one of the elements of the brand, namely copying of any of the components of the visual identification system.

Imitating a brand means creating products that are confusingly similar to branded products, so-called like products. The Polish Association of Branded Product Manufactures ProMarka defines a like product as *a product that resembles a brand product with its general appearance, combining some explicit visual features inherent in the brand, with some distinct features. The final result is a similar overall look of both products*²¹. G. McDonald and C. Roberts formulated the following classification of like products²²:

- a) products that look similar to their brand matches (look-alikes);
- b) products named similar to their brand matches (sound-alikes);
- c) products fragrant similar to their brand matches (smell-alikes).

Brand piracy is the *production of goods being subject to an act infringing copyright or related right or design in the Member State, in which they were disclosed and which are a copy or contain a copy made without the consent of the copyright, related right or design holder, or without the consent of the person authorized by the holder in the country of manufacture*²³.

Causes of counterfeiting

There are a number of reasons why dishonest imitators decide to counterfeit brands. The decision to start or continue the practice of dishonest instigation may be influenced by factors: economic, psychological, socio-political, technological and intra-organizational.

¹⁸ G. McDonald, C. Roberts, *Product Piracy. The problem that will not go away*, Journal of Product and Brand Management, No 4/1994, p. 55–65.

¹⁹ T. Papadopoulos, *Pricing and pirate product market formation*, Journal of Product and Brand Management, No 1/2004, p. 56–63.

²⁰ Ustawa o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji, art. 13.

²¹ Polskie Stowarzyszenie Wytwórców Produktów Markowych ProMarka www.promarka.pl.

²² McDonald G., Roberts C., *Product Piracy. The problem that will not go away*, Journal of Product and Brand Management, No 4/1994, p. 55–56.

²³ Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 608/2013 z dnia 12 czerwca 2013 r. w sprawie egzekwowania praw własności intelektualnej przez organy celne oraz uchylające rozporządzenie Rady (E) nr 1383/2003, Dz. U. L 181 z 29.06.2013, art. 2.

A. Economic factors are mainly: chance for big profits and bearing a small financial risk.

1. Chance for big profits.

It seems that the most obvious reason for which, both in Poland and in the world, the market for infringements is so attractive, there are large profits for imitators, with relatively low expenditures. By counterfeiting a known brand it is not necessary to bear huge costs of building marketing value – it is enough to organize technical implementation and to introduce on the market.

2. Bearing a small financial risk.

Another reason for the counterfeiting phenomenon (closely related to the first one) is that the imitators have relatively low financial risk. It should be noted that the only outlays are production and distribution channel, while the risk associated with the introduction of the brand on the market and acceptance by consumers already were incurred by the brand owner. Introduction of the brand to the market is very capital-intensive: in addition to the need to invest in the creation of a new brand (incurring research expenses, developing a design, creating a graphic packaging solution, registration and legal protection, appropriate positioning and advertising campaign), it is also necessary to ensure the infrastructure of the production process, legal distribution channels and points of sale, as these elements also contribute to building brand value.

B. Psychological factors: consumer needs unification and the celebrities cult phenomenon.

1. Consumer needs unification.

An important reason for the emergence of counterfeit products and services is the unification of consumer needs. Consumers living in different places around the world want to have access to the same brands. The consequence of this was the appearance of dishonest imitators who, instead of introducing products and services to foreign markets in accordance with the law (e.g. obtaining a license or offering services on a franchise basis), prefer using cheaper, but unfair methods.

2. Celebrities cult phenomenon.

The psychological trend in the field of consumer behavior that can be observed in the modern world is the so-called cult of celebrities, people who are widely known and recognizable - mainly music and film stars. This phenomenon is effectively supported by the continuous media coverage of the celebrities lives, mainly the image, on which can be seen many brand products used by celebrities in everyday life and during major events. In addition, this is deepened by the product placement, the technique used to place a product (brand) in the message (film, series, computer game, etc.) in such a way that it appeals to the consumer without using classic advertising. It is very likely that the average consumer, who wants to feel like a star for a moment, but does not have enough assets to buy an original product, will be willing to buy a replacement.

C. Socio-political factors: low threat of punishment, complicated redress, transformation of economies, globalization of trade, high taxes on brand trade and the expansion of free trade areas.

1. Low threat of punishment.

Counterfeiting is treated as a crime under the laws of many parts of the world. Formally, the law provides for significant penalties for brand violation: duty to redress the damage, fine, restriction or deprivation of liberty. In practice, however, the use of these sanctions is limited. For example, in Poland, in 2012, 671 people were tried in court proceedings concerning copyright infringement, of whom only 361 were convicted legally. In most cases, due to the negligible social harmfulness of the act, dishonest followers were subject to a fine only (181 sentences), which usually did not exceed PLN 1,000 (131 judgments). In relation to 154 people, a prison sentence was imposed, however, in 151 cases, the sentence was suspended. The remaining people were sentenced to restriction of liberty, which was most often met in the form of public works²⁴.

2. Complicated redress.

Public consultations carried out by the Ministry of Culture and National Heritage unambiguously demonstrated the low effectiveness of the procedure for pursuing claims related to violations²⁵. Long-lasting lawsuits, inconsistent case-law, high costs of proceedings and gathering evidence may discourage brand owners from claiming their rights.

3. Transformation of economies.

Another reason for the recently developed counterfeit market has been the attractiveness of countries in transition. This consisted of both imperfect legal regulations in these countries and the specificity of customers (consumers) living in them. It was possible to observe the phenomenon that citizens of these countries, despite obtaining low revenues, appreciated prestigious brands. Unable to afford original products or services, they could choose to buy counterfeits, usually at a lower price.

4. Globalization of trade.

The ongoing globalization, which has the consequence of the shrinking world phenomenon²⁶, allows for easier dissemination of information about products (services), as well as providing them to consumers, which can be used by dishonest imitators.

5. High taxes on brand trade.

The sale of certain goods (alcohol, medicines, car parts) is subject to high taxes in many countries. This may lead to entering the market of dishonesty imitators who may offer their products in these categories without incurring fees for the state.

6. Expansion of free trade areas.

²⁴ *Program na rzecz ochrony praw autorskich i praw pokrewnych 2014 – 2016*, Zespół do Spraw Przeciwdziałania Naruszeniom Prawa Autorskiego i Praw Pokrewnych, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2014, p. 15-16.

²⁵ *Ibidem*, p. 14-15.

²⁶ M. Komańda, *Marka kultowa jako przejaw współczesności w teorii zarządzania*, [in:] *Społeczne i organizacyjne czynniki rozwoju przedsiębiorczości*, Politechnika Łódzka, Łódź 2013, p. 310–319.

The consequence of creating free trade zones is the abolition of control over the flow of goods, which may mean easier organization of the activities of the infringers.

D. Technological factors: technology development and new distribution channels.

1. Technology development.

With the development of technology, more perfect machines are constructed, which allow very good quality production of components, similar to the original. New production technologies, on the other hand, reduce production costs in comparison to previous years, where it was necessary to incur huge investment costs to create a whole production park²⁷.

2. New distribution channels.

The development of the Internet has led to the creation of new distribution channels, as well as the opportunity to reach the potential buyers around the world with the announcement of the offer. E-commerce thus has facilitated the exchange of goods and services for both brand owners and dishonest imitators. The Internet turned out to be a tool that caused the spread of counterfeit products and services, both through online stores and auction websites.

E. Intra-organizational factors, that is, activities of individual enterprises that can influence the encouragement of dishonest followers to attempt to violate. Intra-organizational factors include: the lack of legal supply and the lack of brand security.

1. The lack of legal supply.

Brand owners, responding to changes occurring in the environment, make strategic decisions about entering or leaving concrete markets. These decisions can be dictated by such considerations as tightening the law or distribution problems. This means that it is not always the lack of demand that causes the withdrawal of the product, and the consumer who would like to buy a brand product, but has no access to it, may be willing to buy a counterfeit product²⁸.

2. The lack of brand protection.

Lack of company's activity in the area of brand protection, lack of a strategy to protect it, as a consequence, may lead to facilitating copying by other entities²⁹.

Summary

The phenomenon of counterfeiting in the modern world is increasingly expanding³⁰. This article is an attempt to organize the definitions and identify the causes of unfair imitators. It

²⁷ J.M. Murphy (red.), *Branding: a key marketing tool*, The MacMillian Press Ltd, London 1987, p. 63.

²⁸ R. Post, P. Post, *Zarządzanie ochroną marki*, Oficyna Wolters Kluwer, Warszawa 2011, p. 20

²⁹ *Ibidem*

³⁰ Detailed information: Sałamacha A., *Zachowania rynkowe nieuczciwych naśladowców we współczesnej gospodarce*, [in:] Karczewski L., Kretek H. *Etyczne i społeczne uwarunkowania biznesu, gospodarki i zarządzania*, Politechnika Opolska, Opole 2016

has been shown that the phenomenon has many varieties, moreover, the economics growth facilitates the operations of unfair competition. Therefore, it seems advisable to develop a solution that supports companies in area of brand protection.

Bibliography

- d'Astous A., Gargouri E., *Consumer evaluation of brand imitations*, European Journal of Marketing, No 1/2, 2001.
- Ang S., Cheng P., Lim E., Tambyah S., *Spot the difference: consumer responses toward counterfeits*, Journal of Consumer Marketing, No 3/2001.
- Komańda M., *Marka kultowa jako przejaw współczesności w teorii zarządzania*, [in:] *Spółeczne i organizacyjne czynniki rozwoju przedsiębiorczości*, Politechnika Łódzka, Łódź 2013.
- McDonald G., Roberts C., *Product Piracy. The problem that will not go away*, Journal of Product and Brand Management, No 4/1994.
- Murphy J.M (red.), *Branding: a key marketing tool*, The MacMillian Press Ltd, London 1987.
- Nia A., Zaichkowsky J., *Do counterfeits devalue the ownership of luxury brands?*, Journal of Product and Brand Management, No 7/2000.
- Papadopoulos T., *Pricing and pirate product market formation*, Journal of Product and Brand Management, No.1/2004.
- Phau I., Prendergast G., Chuen L., *Profiling brand-piracy-prone consumers: An exploratory study in Hong Kong clothing industry*, Journal of Fashion Marketing and Management, No 5/2001.
- Post R., Post P., *Zarządzanie ochroną marki*, Oficyna Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
- Polskie Stowarzyszenie Wytwórców Produktów Markowych ProMarka www.promarka.pl.
- Program na rzecz ochrony praw autorskich i praw pokrewnych 2014 – 2016, Zespół do Spraw Przeciwdziałania Naruszeniom Prawa Autorskiego i Praw Pokrewnych, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2014.
- Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 608/2013 z dnia 12 czerwca 2013 r. w sprawie egzekwowania praw własności intelektualnej przez organy celne oraz uchylające rozporządzenie Rady (E) nr 1383/2003, Dz. U. L 181 z 29.06.2013, art. 2.
- The Economic Impact of Counterfeiting and Piracy, Organization for economic co-operation and development, OECD 2008.
- Urbanek G., *Zarządzanie marką*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002.
- Ustawa o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji z dnia 16 kwietnia 1993 z późniejszymi zmianami.



ROZDZIAŁ V

СТАЛИЙ РОЗВИТОК – ПРОБЛЕМА ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНА

Артем Заліський

Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu

НЕБЕЗПЕЧНИЙ СХІД: КОНФЛІКТ НА СХОДІ УКРАЇНИ - ЗАГРОЗА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Streszczenie: W artykule przedstawiono analizę początku konfliktu na wschodzie Ukrainy w aspekcie oraz skutków oddziałujących na gospodarkę kraju. Spróbowano znaleźć i wskazać możliwości do zminimalizowania ich długofalowego wpływu ze względu na fakt, że konflikt nie może być zakończony natychmiast.

Słowa kluczowe: zmiany, walka, możliwości rozwoju, agresja Federacji Rosyjskiej.

DANGEROUS EAST: THE CONFLICT ON THE EASTERN UKRAINE - THE DANGER OF SUSTAINABLE DEVELOP- MENT OF THE STATE

Abstract: The article presents an analysis of the beginning of the conflict in the east of Ukraine and the effects affecting the economy of the country. Attempts have been made to find ways to reduce their impact due to the fact that the conflict can not be ended immediately.

Keywords: changes, struggle, development opportunities, aggression of the Russian Federation.

Вступ

У нинішні часи, не дивлячись на всі зусилля урядів різних країн, міжнародних та громадських організацій, безпека мешканців Землі все ще не забезпечена. Глобалізація як складний процес іноді має не дуже позитивні наслідки, такі як етнічні конфлікти, знищення цілих націй, боротьба за ресурси, космічний простір. Більшість громадян страждають від злочинності тих осіб, які за результатами певних процесів втрачають своє право на освіту, медичну допомогу, вільний демократичний вибір (це стосується не тільки президентських виборів, а й будь-якого волевиявлення громадян), що призводить до того, що вони повинні жити у місцях війни або інші види заворушень, що піддають своє життя і життя своїх дітей небезпеці.

Видатний військовий теоретик Карл фон Клаузевіц у своїй класичній книзі «Про війну» (1832-1834) описав основні постулати, які є актуальними і зараз: «Війна - це продовження політики іншими засобами». Так, свого часу, в грудні 1917 року, внаслідок здійснюваної політики урядом В. І. Леніна, дійшло до оголошення війни щодо Української Народної Республіки. Наслідком цієї війни, що закінчилася

восени 1920 року, було насильне запровадження комуністичного режиму в Україну та її включення в СРСР. З того часу всі заходи українського національно-визвольного руху висловлювали вимоги культурної та державної автономії України відносно СРСР.

Якщо ми повернемося до нинішніх часів - до окупації частини території України Російською Федерацією (далі - РФ), то ми побачимо щось подібне – втручання до внутрішніх справ України - пов'язане з бажанням контролювати діяльність країни. Порушуючи багато договорів та міжнародні угоди, під прикриттям допомоги російськомовним громадянам Російської Федерації, які проживають на території Східної України, РФ почала вести свої справи на території України з 2014 року. Навіть не дивлячись на хід конфлікту, ми розуміємо, що процеси, що відбувалися протягом останніх чотирьох років, стали справжньою проблемою для розвитку України як держави на шляху до сталого розвитку.

Для України дуже важливо утримувати всі напрями сталого розвитку - в такий спосіб реформуються різні державні сфери, впроваджуються нові технології, вносяться зміни до правових актів. У статті розглянуті найважливіші події цього протистояння з точки зору авторів під час конфлікту та його наслідків, що впливають на економічний розвиток країни.

Розвиток конфлікту.

У конфлікті між Російською Федерацією та Україною – РФ виступає як носій агресії через свої спеціальні структури, що проникають урізні структури іншої держави, руйнуючи їх. Іншими словами, з формальної сторони дії збройних сил РФ, які захопили військові підрозділи на сході України та в Криму, підпадають під визначення тероризму. Визначено наступні основні, з нашої точки зору, причини конфлікту як:

1. Конфлікт виникає як продовження колишнього конфлікту; в країні, де в минулому був конфлікт, значно збільшується ймовірність рецидиву конфлікту внаслідок економічної, соціальної та етнічної диференціації.
2. Бідність внаслідок низького доходу населення. Бідні люди вдаються до незаконних джерел доходів, в той же час залучаючи себе до організованої злочинності, екстремізму та тероризму.
3. Опозиція більшості суспільства до економічного та соціального розшарування; більша градація нерівностей та порушення прав певної частини населення знижує рівень їх соціальної свідомості, лояльності до суспільства.
4. Високий рівень залежності від експорту конкретної сировини; часткове припинення поставок, обмеження та відсутність експортних можливостей може дестабілізувати національну економіку, посилити бідність, викликати внутрішню напругу та посилити конфлікти.
5. Висока залежність від імпорту сировини та енергії; їх дефіцит або відсутність надходження.

6. Послаблення влади без адекватної політичної підтримки, нестабільність політичної системи та/або нездатність уряду контролювати територію або втратити контроль над тією чи іншою частиною території, де може діяти насильство та організована злочинність.
7. Нерівномірний розподіл грошових коштів, що збільшує бідність окремих регіонів країни.
8. Опозиція населення та опір щодо антидемократичних дій органів влади на всіх рівнях.
9. Порушення чи нехтування правами людини та громадянськими свободами може викликати невдоволення серед дискримінованих груп населення і може призвести до насильницьких порушень їхніх прав.
10. Високий рівень безробіття серед молоді, нездатність до самореалізації зумовлює його розчарування та зміцнення радикальних настроїв. З цієї причини молоді люди все частіше є учасниками воєнізованих або бандитських груп або терористичних організацій, які надають їй єдину можливість працювати.
11. Проникнення організованої злочинності у владні структури.
12. Сепаратистські тенденції, спрямовані на знищення цілісності держави.¹

Проте, спираючись на мирний досвід існування незалежної України протягом майже 23 років, навіть деякі з названих вище причин конфлікту не можуть призвести до збройного конфлікту.

У багатьох випадках, щоб уникнути конфлікту, українське суспільство часто вдавалося до хибних компромісів (щодо функціонування державної мови, щодо території, щодо розміщення Чорноморського флоту під керівництвом Росії в Криму та інших).

Відкритий конфлікт почався тоді, коли керівництво Російської Федерації отримало вигоду від нестабільності влади в Україні під час подій революції у лютому 2014 року, почавши за допомогою своїх спецпідрозділів та анексії Криму, південного та східного регіонів України. У Донецькій та Луганській областях ця невизначеність населення за терористів призвела до здійснення початку збройного конфлікту.

Наслідки конфлікту

1. Економічна ефективність.

Обсяги **експорту** українських товарів на російський ринок в 2017 році дорівнювали 4 млрд. 912,3 млн. дол. США (+26,2%), а обсяги **імпорту** товарів з РФ в Україну збільшилися до 7 млрд. 942,8 млн. дол. США, що на 25,2% більше показників минулого року.

Сальдо зовнішньої торгівлі товарами України з РФ склалося негативним у розмірі 3 млрд. 030,5 млн. дол. США (- 2 млрд. 450,1 млн. США у 2016 р.). **Частка України в товарообігу РФ** склала **2,1%**.

¹ Джерело: власна розробка на основі аналізу подій з 2013 по червень 2017 року

Водночас, за повідомленням Держстату України, зовнішня торгівля між Україною і Російською Федерацією у 2017 році обраховувалася показником в 11 млрд. 138 млн. 488,7 тис. дол. США, що на 27,4% більше, ніж у 2016 році.

На експорт українськими виробниками було поставлено продукції на суму 3 млрд. 936,6 млн. дол. США (+ 9,6%), а імпортовано товарів з РФ в обсязі 7 млрд. 201,8 млн. дол. США (тобто на 39,9% більше, ніж за аналогічний період 2016 року). Сальдо залишилося негативним для України у розмірі 3 млрд. 265,2 млн. дол. США.

Крім цього, спостерігалася також тенденція зростання обсягу двосторонньої **торгівлі послугами у 2017 р.** За підсумками року їх обсяг зріс до 3 млрд. 825,3 млн. дол. США (що більше показника 2016 року – 3 млрд. 589,5 млн. дол. США). При цьому, у 2017 році експорт послуг України для Росії вийшов на позначку в 3 млрд. 404,2 млн. дол. США, що на 10,8% більше, ніж у 2016 році.

Але більшого скорочення зазнали обсяги імпорту послуг РФ до України - 424,2 млн. дол. США (-15,1%).

Доцільно також підкреслити, що позитивне сальдо для України у торгівлі послугами з РФ (+2 млрд. 979,8 млн. дол. США) практично знівелювало негативний ефект від від'ємного сальдо у торгівлі товарами (3 млрд. 030,5 млн. дол. США – за російською статистикою і 3 млрд. 265,1 млн. дол. США – за українською).

Загальний обсяг двосторонньої торгівлі (товарами і послугами) між Україною і Російською Федерацією (за даними Держстату України) у 2017 році склав 15 млрд. 266,9 млн. дол. США.²

Цілком природно, що газові питання стали однією з ключових ланок у сучасному економічному конфлікті. Скорочення поставок російського газу виділяє ряд напрямків, щоб скоротити очікуваний дефіцит газу в Україні. Одним з них є постачання зворотного газу в Україну з країн ЄС. У 2014 році такі поставки прийшли з території Польщі, Угорщини та Словаччини. Так, за даними Державної служби статистики, тільки в липні 2014 року Україна імпортує природний газ з Європи загальною потужністю 221,3 млн. куб. м. і загальна вартість становить 79,7 млн. дол. за середньою ціною 360,2 дол./1000 куб. м. Зокрема, з липня в Німеччині імпортовано 137,9 млн. куб. м. на 52,2 млн. дол. (середня ціна - 352,9 дол. США за 1000 куб. м.), з Угорщини - 73,4 млн. куб. м. на 27,5 млн. дол. (середня ціна - 375 доларів США за 1000 куб. м.).

Українські органи влади вживають усіх заходів щодо збільшення поставок природного газу до України на прийнятних для нашої країни умовах. Тому 23 вересня, на розширеному засіданні Кабінету Міністрів прем'єр-міністр А. Яценюк заявив, що український уряд не буде втручатися в незалежний імпорт газу для промислових підприємств.

В той же час, зворотне постачання газу в Україну з країн ЄС викликало дуже сильне невдоволення російської сторони. Звичайно, саме тому в першій половині

² <http://old.razumkov.org.ua>

вересня у ЗМІ з'явилися новини про скорочення поставок російського газу до європейських країн. Зокрема, за даними російських ЗМІ,³ Польща заявила про скорочення поставок російського газу на 9 вересня на 24%, і в той же день на кілька відсотків знизилася поставки російського газу до Німеччини. 10 вересня постачання російського газу в Словаччину було скорочено на 10%, а на Австрію - на 15%.

Через існуючий дуже гострий російсько-український конфлікт у газовій сфері особливе значення для енергетичної та економічної ефективності незалежності нашої держави набуває статус вітчизняної вугільної промисловості.

У будь-якому разі ескалація військових дій на Донбасі завдала значних втрат цьому сектору української економіки. На початку вересня в ЗМІ з'явилися новини, що в регулярному режимі на Донбасі діють лише 24 з 95 державних шахт. П'ятдесят сім шахт перебувають у режимі життєзабезпечення і мають скорочену кількість персоналу на роботі.

Вже сьогодні криза у вітчизняній вугільній промисловості негативно впливає на виробництво електроенергії. За даними ЗМІ, зупинка виробництва електроенергії Змієвської ТЕС, яка знаходиться поблизу Харкова, сталася саме через брак вугілля. На початку вересня запаси вугілля на електростанціях склали 2,1 млн.тонн, а в осінньо-зимовий період в Україні повинно зберігатися 3,5 млн.тонн на складах. У подібних умовах обмежених ресурсів запаси вугілля для українських теплоелектростанцій можуть бути достатніми лише до середини листопада.

У той же час в засобах масової інформації з'явилися повідомлення про те, що американсько-японська компанія Westinghouse можуть взяти участь в реалізації проекту 3 і 4 енергоблоків Хмельницької АЕС, якщо такий запит буде зроблений з української сторони. Про це сказав президент Westinghouse Азіз Даг журналістам під час різнопланових зустрічей у Європі.

Не можна не сказати і про проблеми, які чекають на Україну у разі розриву зв'язків з Росією у сфері військово-технічного співробітництва. Вони, в основному, пов'язані з пошуком альтернативних ринків для українських машинобудівних продуктів та пов'язані з фінансовими, економічними та соціальними проблемами. Так, у червні 2015 року, ЗМІ повідомили, що Президент України заборонив співпрацю у військово-промисловій сфері з Російською Федерацією.

З вищесказаного випливає, що галузеві аспекти поточного економічного конфлікту між Україною та Росією матимуть негативні наслідки для обох країн. В Україні негативні наслідки помітної конфронтації прямо і опосередковано демонструють свої дії, насамперед, через військові операції в Донбасі. І ця тенденція буде зберігатися. Найбільше постраждають вітчизняні сфери машинобудування та харчова промисловість, просто завдяки прямому впливу економічних інструментів. І по причині українсько-російському військовому зіткненню в Донбасі найбільші втрати понесуть гілки народного господарства - вугільна промисловість, електроенергетика,

³ <http://www.mk.ru/>

металургія, сільське господарство. Збитки в окремих секторах економіки України матимуть чіткий регіональний характер.

Загалом, перспективи подолання негативних наслідків поточного українсько-російського конфлікту для різних галузей народного господарства різняться і залежать від адекватності вибраної для цієї проблеми державної економічної політики, та фінансових, матеріальних та людських ресурсів, які будуть мобілізовані для таких цілей як державними, так і приватними власниками.

2. Політичні ефекти.

"Українське питання" - це виклик як світовим лідерам, так і країнам, так чи інакше залученим до вирішення української кризи, а також міжнародних інститутів. Україна - країна, територіальна цілісність і суверенітет якої мають охороняти США, Франція, Велика Британія та Росія після підписанням Будапештського меморандуму.

Внаслідок російської агресії в Криму, а пізніше - на сході України, була знищена система міжнародних угод, зруйнована вся післявоєнна система безпеки, але знову ж таки з'явилися розділові лінії в Європі. Загострилися проблеми невизнаних територій - Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії, ЛНР/ДНР - так званої «Новоросії». Позиціонування країн щодо українського питання розділило світ на дві протилежні групи.

Ситуація, яку ми зараз бачимо, процеси, в центрі яких наразі є Україна, стала очевидною загрозою початку війни та викликом для світового устрою. Україна може сьогодні стати точкою нового геополітичного поділу в центрі європейського континенту. Подальша ескалація конфлікту та нездатність провідних держав забезпечити її політичне врегулювання відновить ситуацію на континенті до аналогічного, як це було в епоху холодної війни.

Ризик великомасштабного збройного конфлікту в регіоні, що включає "ядерні держави", значно збільшився. Консерватизм інституцій міжнародної безпеки загрожує європейській та глобальній безпеці. Необхідним є укласти новий договір з ОБСЄ. Нагальним питанням є також прийняти рішення щодо створення механізми моніторингу та забезпечення виконання їх виконання.

Сьогодні врегулювання українського конфлікту можливе за допомогою мирних та дипломатичних засобів, з урахуванням важких людських втрат та економічних збитків. Величезна прогалина в економіці країни, у поєднанні з деформованими структурами господарства в цілому в українській ситуації виявилися достатніми для підготовки та реалізації гібридної агресії сусідньої держави.⁴

Втрати та збитки спричинені впливом на навколишнє середовище від руйнування технічних об'єктів в результаті збройного конфлікту набагато перевершують збитки від безпосереднього використання зброї. Йдеться про можливість відтворення сучасної інфраструктури в умовах війни в штучному середовищі.

⁴ <http://old.razumkov.org.ua>

Демонструючи інституційну слабкість, Україна стала потенційною жертвою зовнішньої агресії. У той же час країна продемонструвала здатність протистояти збройному агресору, проявляючи патріотизм, залучення громадянського суспільства до ідеї державної незалежності. Це робить можливим розвиток національного проєкту "Нова Україна" за умови внутрішньої консолідації, радикальних реформ та зовнішньої підтримки.

У сфері економіки Україна буде слабкою через втрату російських ринків, зниження свого промислового потенціалу, чий об'єкти були знищені війною. Конкуренція на європейських ринках буде проблематичною на початку пост-конфліктного повернення на шлях розвитку та через необхідність зміни стандартів виробництва до рівня, які будуть відповідати рівням якості європейських виробників.

Поряд з цим існують стимули для розвитку економіки, боротьба з корупцією, поліпшення інвестиційного клімату, ефективне використання його стратегічних ресурсів, зокрема, земля, створення більш міцної системи державного управління. На обмежений період часу зовнішня допомога з країн та установ, які є кредиторами, може бути допоміжною у створенні та зміцненні ефективної компетентної установи. Слід також зазначити, що економічні санкції, що застосовуються зі сторони США та ЄС до Росії, не мали бажаного ефекту. Довгострокові наслідки будуть негативними, особливо в соціально-економічній ситуації, всередині та в зовнішній політиці.

Втрата контролю над зовнішньою політикою держави, імідж держави-агресора, зменшить здатність Росії брати участь у вирішенні глобальних проблем, зміцнить її ізоляцію. Враховуючи ядерний стан Росії, ці процеси відбудуться не за допомогою військових засобів. Загроза нової «холодної війни» реальна в даному випадку, що, на відміну від попереднього, матиме прояв не лише у вигляді ідеалізованої геополітичної конфронтації, але і як цивілізаційного та культурного протистояння («російський світ» проти «західної цивілізації»).⁵

В той же час внутрішні політичні загрози зростуть: невдоволення населення внутрішніми непорозуміннями може бути перенесено з "зовнішнього ворога" на політичне керівництво. Центробіжні тенденції в суб'єктах Федерації будуть посилюватися. Зараз Росія поступово занурюється в епоху внутрішньої нестабільності. Політична та економічна залежність Росії від Китаю зростатиме. У той же час слід очікувати "пасивної" реакції міжнародного співтовариства.

3. Туристичні ефекти.

Дослідження автором стану та перспектив розвитку туризму в Україні дозволило зробити наступні висновки та рекомендації:

- в умовах інформаційного суспільства туризм став важливим напрямом економічного розвитку;
- за останні 15 років загальна динаміка в'їзного туризму в Україні була позитивною, ситуація змінилася лише в 2014 році;

⁵ <http://old.razumkov.org.ua>

- швидкий розвиток в'їзного туризму в 2006 - 2014 роках привів Україну у міжнародних рейтингах до більш високих місць;
- основні туристичні потоки розподіляються непропорційно по регіонах України через різні інфраструктурні умови.

Таким чином, аналіз тенденцій виїзного та в'їзного туризму показав наявність взаємозалежності. Збільшення числа туристів, що позитивно впливає на економічну ситуацію в країні, суттєво зменшилася після 2014 року⁶; зменшення кількості в'їзду туристів спостерігаємо також через скорочення кількості туристів з Російської Федерації з 10,3 млн. до 1,2 млн. чоловік. Незважаючи на це, на ринку туризму України повинна оновлювати і модернізувати матеріально – технічну базу, беручи до уваги домінування країн Західної Європи, які можуть бути простежені протягом останніх двох років. Привести до відповідності європейським стандартам готелі, ресторани, пам'ятки культури, історії тощо - це дуже важливі фактори, що покращують стан туристичної галузі на території України.

Висновок

Основною причиною нинішнього конфлікту на Сході України є втручання у внутрішні справи України Російською Федерацією. Однак, за відсутності значних причин конфліктів, такої ситуації можна було б уникнути. Серед цих причин такі:

- бідність внаслідок низького рівня доходів населення;
- протиставлення частини російськомовного населення україномовному населенню;
- високий рівень безробіття серед молоді;
- проникнення організованої злочинності у владні структури;
- тенденції сепаратизму, спрямовані на знищення цілісності держави.

Збройна агресія Російської Федерації в Україні стала сюрпризом як для уряду України, її громади – так і для міжнародної спільноти. Однак об'єктивно війна була викликана російською політикою.

Збройний конфлікт в Україні впливає на стабільність регіону. Інтернаціоналізація цього конфлікту може стати війною в широкому масштабі, в якій не буде переможця. Подальша ескалація збройного конфлікту може призвести до нових потрясінь в Україні та кризи її державності. Ось чому мають рацію ті, хто вважає, що цей конфлікт не є і не може мати військового вирішення. Заклик до політичного врегулювання конфлікту декларуються в документах і заявах ЄС, асамблеї Європейського парламенту, представників НАТО та ОБСЄ, лідерів країн, що підписали Будапештський меморандум, усіма українськими партнерами. Внаслідок конфлікту в Донбасі зміцнився збройний рух сепаратистів, що має зовнішню підтримку з боку Російської Федерації (військова і матеріальна допомога, жива сила, дипломатія, пропаганда).

⁶ <http://www.ukrstat.gov.ua>

Варто відзначити неефективність переговорних процесів – вона є величезною, в основному ця проблема виступає по причині відсутності бази, здатної об'єднати безпосередніх учасників конфлікту. Уже минулі бойові дії призвели до гуманітарної катастрофи: тисячі жертв серед цивільного населення, понад мільйон біженців, знищили десятки населених пунктів і інфраструктуру в регіоні. Голод, холод, бідність, відсутність праці, насильство, страх і відчай від цивільного населення – це нова реальність у Донбасі, сформованого війною.

У цій критичній ситуації необхідно забезпечити три взаємопов'язані умови для подолання конфлікту:

- по-перше, забезпечити діалог і переговорний процес на двох рівнях одночасно – національному (за участю сторін у конфлікті) та міжнародному;
- по-друге, організувати міжнародну місію по підтримці миру, яка буде забезпечувати дотримання умов світу досягло перехідний період, який буде охоплювати новий мирний план;
- по-третє, широкий національний діалог про умови і перспективи суверенітету, цілісності і єдності країни, розвитку місцевої демократії на основі влади, зміцнення гарантій громадянських свобод і прав людини.

Війну треба зупинити. Мир, компроміс, відновлення нормальної життя регіону та всієї країни – ці цілі можуть з'єднати всіх українців та країни-партнери і припинити катастрофу, що наближається.

Найважливішою умовою миру та безпеки є відновлення довіри та відносин між усіма учасниками конфлікту. Зняття санкцій, нормалізація економічних відносин, формування нової угоди, вимагає нових постійних переговорів у форматі Україна-ЄС-США-РФ. Діалог про майбутнє України стане можливим лише в тому випадку, якщо в ньому братимуть участь багато країн. Ці кроки допоможуть нам зупинити війну, врятувати тисячі людей, відновити мир в Україні та в Європі та почати серйозний діалог про те, як жити в одній країні, навіть з багатьма національними народами.

Література

- Горина Г. *Концептуальні основи та перспективи розвитку індустрії туризму України* / Г. Горін // Торгівля та український ринок. - 2015 р. - № 38. - с. 45-53.
- Слієнко В., *Напрями розвитку в'їзного туризму в Україні* / В. А. Сливенко, - М. В. Ліс // Матеріали Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених та студентів "Стратегія економічного розвитку країн в умовах глобалізації" (14 лютого 2014 року) ДННУ ім. О. Гончар в Україні [Електронний ресурс]. - http://confcontact.ru/2014_02_meshko/28

Веб-сайти

- <http://icps.com.ua>
<http://Lb.ua>

<http://old.razumkov.org.ua>

<http://www.bank.gov.ua>

<http://www.epravda.com.ua>

<http://www.eurointegration.com.ua>

<http://www.ukrstat.gov.ua>